

**T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI**

**HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN EL-KİFÂYE
FÎ İLMİ'R-RİVÂYE ADLI ESERİNDE CERH VE TA'DİL
METODU**

Yüksek Lisans Tezi

**Hazırlayan
Sultan YILMAZ**

**Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ**

NİSAN 2026, ERZİNCAN

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

“Hatîb el-Bağdâdî’nin el-Kifâye fî İlmi’r-rivâye Adlı Eserinde Cerh ve Ta’dîl Metodu” başlıklı **“Yüksek Lisans”** tezim tarafımda incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim. Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Sultan YILMAZ

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Program Adı : Tezli Yüksek Lisans

Tez Başlığı : Hatîb el-Bağdâdî'nin el-Kifâye fî İlmi'r-rivâye Adlı
Eserinde Cerh ve Ta'dîl Metodu

Yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının a) Giriş, b) Ana bölümler ve c) Sonuç kısımlarından oluşan (Kapak, Ön söz, Özet, İçindekiler ve Kaynakça hariç) toplam 114 sayfalık kısmına ilişkin 28/04/2026 tarihinde **Turnitin** intihal programından aşağıda belirtilen filtreleme uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre tezin benzerlik oranı: %14' dür.

Filtrelemeye tırnak içerisindeki alıntılar dahil edilmiştir. Filtrelemede yedi (7) kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç tutulmuştur.

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez İntihal Raporu Uygulama Esaslarını inceledim ve bu uygulama esaslarında belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmasının herhangi bir intihal içermediğini, aksinin tespit edilmesi durumunda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini bilgilerinize arz ederim. 28/04/2026

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ

Öğrenci: Sultan YILMAZ

KILAVUZA UYGUNLUK

“Hatîb el-Bağdâdî’nin el-Kifâye fî İlmi’r-rivâye Adlı Eserinde Cerh ve Ta’dîl Metodu” başlıklı Yüksek Lisans Tezi Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzuna uygun olarak hazırlanmıştır.

Hazırlayan

Sultan YILMAZ

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ

KABUL VE ONAY TUTANAĞI

Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ danışmanlığında **Sultan YILMAZ** tarafından hazırlanan “**Hatıb el-Bağdâdî’nin el-Kifâye fî İlmi’r-rivâye Adlı Eserinde Cerh ve Ta’dîl Metodu**” adlı bu çalışma jürimiz tarafından Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı’nda **Yüksek Lisans Tezi** olarak oy birliği ile kabul edilmiştir.

28/04/2026

JÜRİ:

Danışman : **Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ** (İmza)
Üye : **Doç. Dr. İbrahim TOZLU** (İmza)
Üye : **Doç. Dr. Hamdi TÜRKOĞLU** (İmza)

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulu’nun .... /.... /2026 tarih ve .....sayılı kararı ile onaylanmıştır.

..... /...../2026

Doç. Dr. Müge MANGA
Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

Hadis ilminde rivayetlerin sıhhatinin tespitine yönelik birçok yöntemi içerisinde barındıran cerh ve ta'dîl ilmi hadis usûlünde râvilerin durumlarının tespit edilmesi açısından önemli bir yere sahiptir. Hicrî IV-V. asrın önde gelen isimlerinden olan Hatîb el-Bağdâdî, gerek hadis usulüne dair ortaya koyduğu derin konu hacmi ve sistematîği gerekse rical tenkidine olan katkısı ile bu ilmin en önemli isimlerinden biri olmuştur. Özellikle *el-Kifâye fî 'ilmi'r-Rivâye* adlı eseri; rivayet usûlü, cerh ve ta'dîl konularıyla ilgili temel prensiplerin teorik çerçevesine yer vermesi açısından klasik hadis literatürünün temel kaynakları arasında yer almıştır.

Bu çalışmada, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* 'de cerh ve ta'dîl konusuna nasıl yer verdiği; râvi değerlendirme yöntemi ve bu alanda ortaya koyduğu ilkeler tahlil edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca ele alınan ilkeler doğrultusunda onun teorik anlayışı ve pratik açıdan bu ilkeleri nasıl uyguladığı *Târîhu Bağdâd* eserinden örneklendirilerek açıklanmıştır.

Bu çalışmamda ilmî ve manevî yardımlarıyla yanımda olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ'a, aynı zamanda desteklerini bizden esirgemeyen; Prof. Dr. İsak Emin AKTEPE, Doç. Dr. İbrahim TOZLU ve Doç. Dr. Hamdi TÜRKOĞLU hocalarıma, her daim yanımda duran sevgili eşim Cuma Mahir YILMAZ'a, aileme ve arkadaşlarıma her türlü maddî ve manevî destekleri sebebiyle teşekkür ederim.

Sultan YILMAZ, Erzincan, 2026

HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN EL-KİFÂYE FÎ 'İLMÎ'R-RİVÂYE ADLI ESERİNDE CERH VE TA'DİL METODU

Sultan YILMAZ

Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi,

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2026

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Merve BATMAZ

ÖZET

Hadis usûlü literatüründe mühim bir yere sahip olan *el-Kifâye*, Hatîb el-Bağdâdî'nin en önemli eserlerinden biridir. Eser diğer mütekaddimûn eserlerine kıyasla daha sistematik bir yapı arz etmektedir. Hatîb el-Bağdâdî eserinde bilgileri çoğunlukla senedli olarak aktarmış olsa da yer yer kendi ifadelerine değinmiştir. Ayrıca eserde cerh ve ta'dîl konularına çok fazla yer verilmiştir. Tüm bu sebepler, *el-Kifâye*'nin bu çalışmada merkeze alınmasında etkili olmuştur. Çalışmada Hatîb el-Bağdâdî'nin cerh ve ta'dîl metodu sistematik çerçevede incelenmiş ve teorik ilkeler ortaya konulmuştur. Bu ilkelerin pratikte ne ölçüde uygulandığını göstermek amacıyla *Târîhu Bağdâd*'dan örnekler verilmiş ve genel değerlendirmeler yapılmıştır. Çalışmamızda Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* adlı eserinde ortaya koyduğu cerh ve ta'dîl metodunun tespit edilmesi ve *el-Kifâye*'nin hadis usûlü literatüründeki yerinin ortaya konulması hedeflenmiştir.

Çalışmada; müellifin hayatı, ilmî kişiliği ele alınmış, *el-Kifâye*'nin hadis usûlü literatürü içerisindeki yeri değerlendirilmiştir. İncelenen nüsha çerçevesinde, konuyla ilgili bâblar tespit edilmiş ve bu tespitler doğrultusunda; râvi vasıfları, adalet ve zabt kavramları merkezinde incelenmiştir. Ayrıca râvi tabakaları ele alınmış; cerh ve ta'dîl kavramlarının tanımı, gelişimi ve temel ilkeleri ortaya konulmuştur. Cerh sebepleri kapsamında değerlendirilen metâin-i aşere başlığı altında ise ravinin güvenilirliğini zedeleyen unsurlar teorik olarak incelenmiş ve *Târîhu Bağdâd*'dan seçilen örnek râvilerle desteklenerek somutlaştırılmıştır. Sonuç olarak çalışma, Hatîb el-Bağdâdî'nin cerh ve ta'dîl anlayışının, belirli ilkelere dayanan sistematik bir yapı arz ettiğini ve teorik esasların pratik örneklerle genel anlamda desteklendiğini ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: el-Kifâye, Cerh, Ta'dîl, Adâlet, Zabt.

THE METHOD OF JARH AND TADIL IN AL-KHATIB AL-BAGHDADI'S AL-KIFAYAH FI ILM AL-RIWAYAH

Sultan YILMAZ

Erzincan Binali Yıldırım University,

Graduate School of Social Sciences,

Master Thesis, April 2026

Supervisor: Asst. Prof. Dr. Merve BATMAZ

ABSTRACT

al-Kifayah, occupying a prominent position within the literature of hadith methodology (usul al-hadith), stands as one of al-Khatib al-Baghdadi's most significant works, exhibiting a more systematic structure than early-period (mutaqaddimun) texts. Although al-Baghdadi predominantly transmits knowledge through chains of narration (isnad), he intermittently incorporates his own analytical remarks and devotes substantial coverage to jarh (discrediting) and ta'dil (attestation of reliability). These methodological features necessitated centering this study on al-Kifayah to examine the author's approach within a systematic framework and delineate its theoretical principles. To demonstrate their practical application, illustrative cases from Tarikh Baghdad are evaluated. Ultimately, this study aims to identify al-Baghdadi's jarh and ta'dil methodology in al-Kifayah and elucidate its position within hadith literature.

Accordingly, the study addresses the author's biography, scholarly persona, and the significance of al-Kifayah. In accordance with the examined manuscript, relevant chapters (abwab) are analyzed around the concepts of narrator attributes, moral integrity ('adalah), and mnemonic retention (dabt). Furthermore, the generations of narrators (tabaqat) are discussed alongside the definition, development, and foundational principles of jarh and ta'dil. Under the scope of the ten points of criticism (mata'in al-asharah), evaluated as grounds for disqualification, elements impairing narrator reliability are theoretically examined and substantiated through biographical examples from Tarikh Baghdad. In conclusion, this study demonstrates that al-Baghdadi's conception of jarh and ta'dil constitutes a coherent, systematic structure based on specific principles, wherein his theoretical premises are generally supported by practical examples.

Keywords: al-Kifayah, Jarh, Ta'dil, 'Adalah, Dabt.

İÇİNDEKİLER

HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN EL-KİFÂYE

FÎ İLMÎ'R-RİVÂYE ADLI ESERİNDE CERH VE TA'DİL METODU

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK	i
TEZ ÖZGÜNLÜK SAYFASI.....	ii
KILAVUZA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY TUTANAĞI.....	iv
ÖN SÖZ	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ	x
TABLolar LİSTESİ	xi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

HATİB el-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI VE el-KİFÂYE FÎ İLMÎ'R-RİVÂYE ADLI ESERİ

1.1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem.....	6
1.2. İlim Tahsili	7
1.2.1. Hocaları	10
1.2.2. Talebeleri	12
1.2.3. Eserleri.....	13
1.3. el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye	16
1.3.1. el-Kifâye'nin Bazı Usûl Eserleri İçerisindeki Önemi.....	17
1.3.1.1. Mütekaddimûn Dönemi Usûl Eserleri ve el-Kifâye	18
1.3.1.2. İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'si ve el-Kifâye	22
1.3.1.3. Güncel Hadis Usûlü Eserleri ve el-Kifâye	25
1.3.2. İncelenen Nüshanın İçeriği	26
1.3.3. İncelenen Nüshada Cerh ve Ta'dil Alanı ile İlgili Tesbit Edilen Bölümler ..	28

İKİNCİ BÖLÜM

el-KİFÂYE'DE RÂVİ DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ

2.1. Râvi ve Vasıfları	44
2.1.1. Adâlet	46
2.1.2. Adâletin Tespiti	55
2.1.2.1. Şöhret.....	55

2.1.2.2. Tezkiye	56
2.1.3. Zabt.....	60
2.1.4. Zabtın Tespiti.....	66
2.1.4.1. Mukayese.....	66
2.1.4.2. İmtihan.....	67
2.2. Râvi Tabakaları	69
2.2.1. Sahâbe.....	69
2.2.1.1. Sahâbenin Adâleti.....	71
2.2.2. Sahâbe Sonrası.....	75
2.3. Râvi Değerlendirme (Cerh ve Ta'dîl)	77
2.3.1. Cerh ve Ta'dîlin Tanımı ve Doğuşu	80
2.3.2. Cerh ve Ta'dîlin Önemli İlkeleri	82
2.3.2.1. Gerekliliği.....	83
2.3.2.2. Sebebinin Açıklanması	85
2.3.2.3. Lafızları	87
2.3.2.4. Gıybet Olmaması.....	90
2.3.3. Metâin-i Aşere	94
2.3.3.1. Adâlete Yönelik Ta'n Noktaları	95
2.3.3.1.1. Kizbü'r-râvi	95
2.3.3.1.2. İttihâmü'r-râvi bi'l-kizb.....	96
2.3.3.1.3. Fısku'r-râvi	97
2.3.3.1.4. Bid'atü'r-râvi	99
2.3.3.1.5. Cehâletü'r-râvi.....	101
2.3.3.2. Zabta Yönelik Ta'n Noktaları.....	102
2.3.3.2.1. Kesretü'l-galat	102
2.3.3.2.2. Fartu'l-gafle	104
2.3.3.2.3. Vehm	105
2.3.3.2.4. Muhalefetü's-sikât	106
2.3.3.2.5. Sûi'l-hıfz.....	108
2.4. Râvi Değerlendirme Sonucu	109
SONUÇ VE ÖNERİLER	111
KAYNAKÇA.....	115
ÖZGEÇMİŞ.....	124

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
bnt.	: Bint
çev.	: Çevirmen
ed.	: Editör
H./h.	: Hicri
H.z.	: Hazreti
İFAV	: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nşr.	: Neşreden
M.Ü.	: Marmara Üniversitesi
r.a	: Radiyallahu Anh
s.a.v	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik Eden
ts.	: Tarihsiz
v.	: Vefat
vb.	: Ve Benzeri
vd.	: Ve Diğerleri

TABLÖLÄR LİSTESİ

Tablo 1.1: Hatîb el-Bağdâdî'nin Hocaları ve Talebeleri	10
Tablo 1.2: Hatîb el-Bağdâdî'nin Eserleri ve Tasnifi.....	16
Tablo 2.1: Metâin-i Aşere.....	94

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Cerh ve ta'dîl, hadis usûlünde önemli bir yere sahip olmakla beraber isnaddaki râvileri değerlendirebilmek için faydalanılması gereken bir alandır. Böylelikle isnaddaki râvilerin güvenilirlik durumları hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Temel rical kaynaklarına dayanılarak müellifler tarafından cerh ve ta'dîl alanında râvilerle ilgili bilgiler verilmiş ve çok sayıda eser yazılmıştır.¹ Bu eserler cerh ve ta'dîl kaidelerini tam anlamıyla göstermedikleri için konuyu usûl eserlerinde incelemek daha isabetli olacağından çalışmada, usûl alanında ilk kaynaklardan olan mütekaddimûnun eserlerine bakılmıştır.² Mütekaddimûn dönemi müelliflerden biri de Hatîb el-Bağdâdî (v. 463/1071)'dir. Hatîb el-Bağdâdî, hadis ilmine olan katkısı ve eserlerinde yer verdiği geniş konu içeriği açısından önemli bir âlimdir. Bundan dolayı Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis usûlü alanında yapmış olduğu çalışmalarından *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* adlı eseri önemli kaynaklardan biri olup incelemeyi yeterince hak etmektedir.

Araştırmamızın asıl amacı, cerh ve ta'dîl konusuna dair temel kaidelerin usûl eserlerinde nasıl yer aldığı, sistemli bir kaynak üzerinden ifade etmektir. Aynı zamanda bu kaidelerin hangi eserlerden esinlendiği ve hangi eserlere etki ettiği üzerinde durularak usûl eserleri arasındaki bağlantıyı belirtmektir. *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*'nin; mütekaddimûn dönemi eserlerine göre daha sistemli olması, cerh ve ta'dîl ile ilgili konulara birçok babda yer vermesi, Hatîb el-Bağdâdî'nin konuyla ilgili kendi görüşlerini içermesi ve bir geçiş dönemi eseri olması sebebiyle üzerinde araştırma yapmayı uygun bulduk. Aynı zamanda *el-Kifâye* içeriği özelinde geniş çapta fazla çalışmanın olmaması bu çalışmanın ele alınmasına sebep olmuştur.

---

¹ Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî', *et-Tabakâtü'l-kübrâ*; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri, *et-Târîh ve'l-îlel*; Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *el-Îlel ve ma'rifetü'r-ricâl*; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*; *ed-Duafâu's-sağir*; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî, İbn Ebî Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *es-Sikât mine's-sahâbe ve't-tâbi'in ve etbâ'i't-tâbi'in*; *Kitâbü'l-Mecrûhîn*; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî, *Ma'rifetü's-sahâbe*; Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*.

² Bkz. Ebu Muhammed er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl beyne'r-râvi ve'l-vâ'i*; Ebu Abdullah Hâkim en-Nîsaurî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*.

Bu çalışmanın, Mütakaddimûn dönemi usûl eserlerinden olan *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* adlı eserdeki cerh ve ta'dîl konularının daha sistemli ve daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

Çalışma; giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Giriş kısmında; konunun amacından, öneminden, metot ve kaynaklarından bahsedilmiştir. Birinci bölümde; Hatîb el-Bağdâdî'nin hayatı, yaşadığı dönem, ilmî kişiliği, hocaları, talebeleri, eserleri hakkında kısa bilgiler verilmiş ve özellikle *el-Kifâye* adlı eseri geniş bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Mütakaddimûn eserlerinden farkları, onlardan etkilenmesi ve kendinden sonraki usûl eserlerine katkısı ele alınmaya çalışılarak Hatîb el-Bağdâdî'nin cerh ve ta'dîl metodu ile hadis usûlündeki yeri ve önemi ortaya konmak istenmiştir. Çalışmada incelenen *el-Kifâye* nüshasının içeriğine değinilerek asıl amaç olan cerh ve ta'dîl konuları ile doğrudan ilgili bablar tespit edilmiş ve kısaca bu babların içerikleri hakkında bilgiler verilmiştir. Aynı zamanda bu bablar çalışmanın genel hatlarını oluşturmuştur. İkinci bölümde ise; Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* özelinde, cerh ve ta'dîl ile ilgili bablar doğrultusunda yer verdiği rivayetler göz önüne alınarak, konular bir sistem çerçevesinde başlıklar hâlinde işlenmeye çalışılmıştır. Böylece Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* çerçevesinde cerh ve ta'dîl konusundaki görüşlerinin daha iyi anlaşılmasının sağlanması amaçlanmıştır. Aynı zamanda bu bölümde *el-Kifâye*'nin oluşturmuş olduğu ilkeler doğrultusunda pratik anlamda katkı sunması adına *Târîhu Bağdâd*' dan ilgili örneklere yer verilerek metin metodolojik açıdan güçlendirilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise konu ile ilgili genel değerlendirmelere yer verilerek çalışma sonlandırılmıştır.

Cerh ve ta'dîl kurallarının ne demek olduğu ve ne şekilde değerlendirildiği göz önünde tutularak konunun öznesi olan râvinin ne demek olduğu, vasıflarının ne olması gerektiği, tabakalarının neler olduğu, bu tabakalar içerisinde cerh ve ta'dîl açısından değerlendirmenin nasıl yapıldığı, râvi vasıflarına engel olacak durumların nasıl kategorize edildiği ve ayrıca bu şekilde râvilerin nasıl değerlendirildiği *el-Kifâye* çerçevesinde incelenmiştir.

el-Kifâye'de cerh ve ta'dîl ilkelerinin teorik bir çerçeve de ele alınmış olması, uygulamadaki karşılığının olmaması, literatürde sınırlı kalması ve değerlendirme için yetersiz olması sebebiyle ilkeler pratik örnekler ile desteklenmeye çalışıldı. Bunun için *Târîhu Bağdâd*' dan uygun râvi örnekleri verilerek Hatîb el-Bağdâdî'nin genel kaideleri

ortaya konulmuş ve ne derece tutarlı davrandığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu çerçevede Hatîb el-Bağdâdî'nin genel anlamda cerh ve ta'dîl metodunun anlaşılması amaçlanmıştır.

2. Araştırmanın Metodu

Araştırmada, Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye* eseri merkezinde cerh ve ta'dîl metodu incelenmiştir. Eseri daha iyi analiz etmek için müteahhirûn ve mütekaddimûn dönemi usûl eserlerindeki cerh ve ta'dîl konuları gözden geçirilmiştir. Bu durumda mütekaddimûn ve müteahhirûn dönemine ait genel yöntem farkları da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu farklar doğrultusunda güncel usûl eserlerinde cerh ve ta'dîl yöntemlerinin ne derece değiştiği ya da değişebileceğine atıflar yapılmıştır. Daha sonra Hatîb el-Bağdâdî'nin kendinden sonraki döneme etkisi, yöntem, benzerlik ve farkları belirlenmiş; etkilendiği ve etkilediği eserler tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Hatîb el-Bağdâdî'nin cerh ve ta'dîl metodu belirlenirken râvileri nasıl kritik ettiği ve kitabında nasıl bir sistemle incelediği ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada Hatîb el-Bağdâdî'in *el-Kifâye*'de yer verdiği cerh ve ta'dîl ile ilgili râvi değerlendirme yöntemleri belirlenerek genel bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmıştır. *el-Kifâye* çerçevesinde incelenen kuralların pratik bir eser olan *Târîhu Bağdâd*'da örneklendirilerek Hatîb el-Bağdâdî'nin ne derece buna uygun davrandığı ve *el-Kifâye*'deki ilkelerin ne şekilde anlaşılabilirliği örneklerle desteklenerek açıklanmıştır. Tüm bunlar sonucunda Hatîb el-Bağdâdî'nin bu yöntemiyle günümüze olan katkısı ve gelecek usûl eserlerine etkisi de tespit edilerek bir sonuca varılmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma ile Hatîb el-Bağdâdî'nin sadece teoride kalmadığı aynı zamanda pratikte de cerh ve ta'dîl adına önemli bir otorite sayıldığı tespit edilmiş olmakla, cerh ta'dîlin uygulanabilir bir disiplin olduğu anlaşılmaktadır. Yine Hatîb el Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'de cerh ve ta'dîl konusundaki fikirlerinin anlaşılması adına pratikte yer verdiği ilkelere ne derece uyum sağladığı tespit edilerek onun cerh ta'dîl metodunun daha bütünsel anlaşılması hedeflenerek günümüze özgün bir katkısının olacağı öngörülmektedir.

3. Araştırmanın Kaynakları

Araştırmanın temel kaynaklarını teşkil eden eserlerden bazılarını şu şekilde belirtebiliriz: Râmeürmüzî (v. 360/971)'ye ait *el-Muhaddisu'l-fasıl beyne'r-râvi ve'l-*

va'î, Hâkim en-Nisaburî (v. 405/1014)'ye ait *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* ve Hatîb el-Bağdâdî'ye ait *el-Kifâye fî 'ilmi'r-rivâye* gibi mütekaddimûn dönemi usûl eserleri başta olmak üzere müteahhirûn dönemine ait usûl eserleri bulunmaktadır.³ Aynı zamanda çalışmamızda Hatîb el-Bağdâdî'nin başta *Târîhu Bağdâd* olmak üzere diğer eserlerinden⁴ ve hadis ricâli alanında yazılmış önemli kaynaklardan da faydalanılmıştır. Bunlarla beraber araştırmamız; ansiklopedi, kitap, tez, makale ve ilgili çalışmalarla da desteklenmiştir.

Bu çalışmanın dipnotlar ve kaynakça düzenlemesinde İSNAD Atıf Sistemi standartları esas alınmıştır.

4. Konuyla İlgili Çalışmalar

Araştırmamızla ilgili olan çalışmalar:

- Hüseyin Kahraman, “el-Hatîb el-Bağdâdî ve *el-Kifâye*'si”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998).
- Veli Aba, “Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usûlü Anlayışı”, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Veli Aba, “Mütekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyesesi”, *Gümüştane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013).
- Veli Aba, “Hadis Usûlünde Öncü Bir İsim: Hatîb el-Bağdâdî”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2015).
- Veli Aba, “el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Muhtevâ ve İstilahları Bağlamında Hadis Usûlüne Etkisi”, *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016).

³ Bkz. Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî, Kâdî İyâz, *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*; Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecîd el-Kureşî el-Meyyânişî, *Mâ lâ yeseu'l-muhaddise cehlühû*; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l -Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Seybânî el-Cezerî, İbnü'l-Esîr, *Mukaddimetü câmi'i'l-usûl*; Ebû Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdirrahmân b. Mûsâ eş-Şehrezûrî, İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*.

⁴ Bu eserler: Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmi' li-ahlâki'r-râvi*, *Şerefü ashâbi'l-hadîs*, *Takyîdü'l-ilm*, *er-Rihle fî talebi'l-hadîs*, *el-Faşl li'l-vasl el-müdreç fi'n-naql (Kitâb fi'l-fasl ve'l-vasl)*, *el-İcâze li'l-ma'dûm ve'l-mechûl*, *Muvazzıhu evhâmi'l-cem' ve't-tefrîk*, *el-Mü'tenif fi tekmileti'l-muhtelif ve'l-mü'telif (el-Mü'telif ve'l-muhtelif)*, *el-Müttefik ve'l-müfterik mine'l-esmâ' ve'l-ensâb*, *Telhîsü'l-müteşâbih fi'r-resm ve himâyetü mâ eşkele minhû 'an bevâdiri't-tashîf ve'l-vehm*, *el-Esmâ'ü'l-mübheme fi'l-enbâ'i'l-muhkeme*, *et-Tafsîl li-mübhemî'l-merâsîl*, *Men vâfekat künyetühû isme ebîh*, *es-Sâbık ve'l-lâhik fî tebâ'udi mâ beyne vefâti râviyeyn 'an şeyhin vâhid*, *Ğunyetü'l-mültemis (fî) izâhi'l-mültebis (Ğunyetü'l-muktebis fî temyîzi'l-mültebis)*, *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-selâm*, vb.

➤ Jonathan Brown, “Sünnî Hadis Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hatîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbûrî Arasındaki Gizemli İrtibat”, çev. Dilek Tekin, *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2016).

Bu çalışmalar, ele alınan konumuzun amacını tam olarak yansıtmamakla beraber içeriklerinden faydalandığımız bilgiler ihtiva etmektedirler.

BİRİNCİ BÖLÜM

HATİB EL-BAĞDÂDÎ'NİN HAYATI VE EL-KİFÂYE FÎ İLMİ'R- RİVÂYE ADLI ESERİ

1.1. Hayatı ve Yaşadığı Dönem

Asıl adı Ebû Bekr Ahmed b. Alî b. Sâbit Ahmed b. Mehdî Sâbit⁵ olan Hatîb el-Bağdâdî, Hicrî IV-V. asırda yaşamış mütekaddimûn dönemi muhaddislerindedir. Kendi ifadeleriyle 392/1002 senesinde Bağdat'ta doğmuştur.⁶ Onun el-Bağdâdî olarak bilinmesinin, babasına nispeten olduğu söylene de yaşamış olduğu bölgede babasının yapmış olduğu hatiplik görevini devam ettirmesiyle alakalı olduğu anlaşılmaktadır. Soyunun bir Arap aşiretine dayandığı söylenmektedir.⁷

Şîi Büveyhîlerin Abbasî hâlifesini dünyevî hakimiyetlerine almalarıyla birlikte Tuğrul Beyin Bağdat'a girişiyle Bağdat IV-V. asırda Arap, Fars, Türk ve diğer unsurların beraber yaşadığı siyasî ve fikrî düşüncelerin mücadele sahasına dönüşmüştür. Şîiler, Sünnîler ile Türkler, Deylemliler arasında sık sık kavgalar yaşanmış, bazen Sünnî fıkıh mezhepleri bile kendi aralarında çatışmalar yaşamışlardır. İslâm'ın en karışık ve acı verici

⁵ Bkz. Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekr ibn Hallikân, *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân*, thk. İhsân Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdır, 1391/1971), 92; Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah İbn Asâkir, *Tebyinu kizbi'l-mifteri fi mâ nusibe ile'l-imâmi Ebi Hasan el-Eş'arî*, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1404/1983), 268; Ebü'l-Fidâ' İsmâil b. Ömer b. Kesîr el-Kureşî, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, thk. Ali Seyri, (Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1408/1988), 12/101; Ebû Abdillâh Şihâbüddîn Yâkût b. Abdillâh el-Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ (İrşâdu'l-erîb ilâ ma'rifeti'l-edib)*, thk. İhsân Abbas, (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1414/1993), 246; Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Seybânî el-Cezerî, *el-Kâmil fi't-târih*, thk. Ömer Abdusselâm Tedmürî, (Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1418/1997), 68; Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Tezkirati'l-huffaz*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1419/1998), 3/1135; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, (Kahire: Dâru'l-hadîs, 1427/2006), 11/206; Ahmed Ateş, "el-Hatîb el-Bağdâdî ve Takyidü'l-İlm Adli Eseri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1-2 (1952), 91-103.

⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, thk. Beşâr Avvâd Ma'ruf, (Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 2002), 11/266; Mehmed Saîd Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefü ashâbi'l-hadîs'i*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1972), 17.

⁷ M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el- Bağdâdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, ts.), 17/452.

dönemlerinden biri olmuştur.⁸ Hatîb el-Bağdâdî'nin kelimada itikadî ve amelî mezhebini değiştirmesi sebebiyle bazı Hanbelîler tarafından ciddi tenkitlere maruz kalmıştır.⁹ Hatîb el-Bağdâdî, halîfe desteği sebebiyle Bağdat'ta durabilmiştir. Câmîu'l-Mansûr'da hadis dersleri için izin almıştır. Fakat bazı fitne olayları¹⁰ sebebiyle Şam'a gitmiştir.¹¹ Sünnî Abbasî halîfesi siyasî hakimiyetini kaybetmesi sebebi ile Şia; Muaviye, Hz. Ebu Bekir ve Hz. Ömer gibilerine çeşitli sebepler göstererek lanet okumuşlardır.¹² Bu süreç el-Kadir'in hilafetine kadar devam etmiş, onun döneminde Sünnilik ön plana çıkmıştır.¹³ Bu süreçte Şî-Sünnî kavgası devam ederken Sünnîler de kendi aralarında çatışmalar yaşamışlardır. Eş'arî'nin (260/324-873/935), III/IX. Asrın sonlarında ortaya koyduğu ehl-i sünnet kelamı, Hanbelîler ve Şafîîler arasında karışıklık çıkmasına sebep olmuştur.¹⁴

Hatîb el-Bağdâdî vefat etmeden bir yıla yakın bir süre önce çeşitli fitne olayları sebebiyle ayrıldığı Bağdat'a geri dönmüş, orada vefât etmiş ve vasiyeti üzerine Sofî Bişrî'l-Hâfi'nin yanına defnedilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'ye, şeyhu'l-meşrik¹⁵ ve hâfîzu'l-meşrik lakapları verilmiştir.¹⁶

1.2. İlim Tahsili

Hatîb el-Bağdâdî, ilk ilim tahsiline Bağdat'ta Cami'u'l-Medine'deki hadis imlâ meclislerine katılarak başlamıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin buradaki ilk hocası İbn Rizkuye (v. 325/412) dir.¹⁷ O, önce Kur'ân ilimlerini ve fikhî tahsil etmiş daha sonra hadis ilmi ile

⁸ Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs'i*, 21.

⁹ Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs'i*, 14; Nuri Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, (Ankara: DİB Yayınları, 1988), 97.

¹⁰ Bunlardan biri olan Besâsîrî fitnesi: Ebü'l-Hâris Arslan b. Abdillâh el-Muzaffer olarak bilinen Besâsîrî'nin Abbasîlere karşı Fatimîlerin yanında yer alması sonucu oluşan fitne hareketidir. Detaylı bilgi için bkz. Erdoğan Merçil, "Besâsîrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/528-29.

¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/401; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs'i*, 19; Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 97.

¹² Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*, thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim, (Kahire: Dâru Nehde Mısır1975), 400; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs'i*, 21; Cemalüddîn Ebul-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *el-Muntazam fî târihi'l-umemi ve'l-mulâk*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ/Mustafa Abdulkadir Atâ, (Beirut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1992), 7/7-8; İzzüddîn İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fî't-Târîh*, thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmîyye, 1407/1987), 8/542-543.

¹³ Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs'i*, 22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 9/182.

¹⁴ Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs'i*, 22; Detaylı bilgi için bkz. İbnü'l-Kesîr, *el-Bidâye*, 11/162-12/ 66, 115; İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 8/305, 7.

¹⁵ Maşrik: "İslâm dünyasının doğu kısmı olarak adlandırılmaktadır." Detaylı bilgi için bkz. İsmail Yiğit, "Meşrikiler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29/377.

¹⁶ Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 97.

¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/351-11/266; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 414; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs'i*, 17.

uğraşmıştır. Böylece hadis ilminde derinleşmiş ve alanında meşhur muhaddislerden olmuştur. Daha sonra Nisabûr, Rey, İsfahan, Hemedan, Basra, Dinever, Kûfe ve Mekke gibi yerlere ilim seyahatleri yapmıştır.¹⁸ Hicrî 450-462 yılları arasında¹⁹ Dımeşk, Sûr, Trablus ve Halep şehirlerinde ikamet etmiştir. Aynı şekilde hadis derslerine buralarda da devam etmiştir.²⁰

Hatîb el-Bağdâdî, Basra'ya seyahat ettiğinde Ebu Umer el-Kasım İbn Ca'fer el-Haşimi'den (322/414) Ebû Davud'un *Sünen*'ini okumuş, Kûfe üzerinden Bağdat'a dönmüş,²¹ kendi şeyhi el-Ezherî ile hadis semâında bulunmuştur.²² Hatîb el-Bağdâdî, şeyhi olan el-Berkânî'den (336/425) bir tavsiye mektubu alarak Horasan'a gitmiş,²³ çeşitli bölgelere giderek yolculuklar yapmış, sonra Bağdat'a dönerek kendi şeyhi Berkânî'ye hadis rivayetinde bulunmuştur. Hatîb el-Bağdâdî, bu süreçte tam olarak muhaddislik mertebesine erişmiştir.²⁴

Hatîb el-Bağdâdî, bir sonraki Bağdat sürecinde el-Hîrî'den üç gün içerisinde *Sahih-i Buhârî*'yi okumuş,²⁵ Bağdat'a gelen el-Bistâmî'den Ebu'l-Hattâb'ın "*Kitabu'l-ğaniye ani'l-kelam*"ını okumuş,²⁶ Mekke'de Kerime bint. Ahmed el-Merveziyye'den (v. 463/1070) beş günde Buhârî'yi okumuştur.²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, hicrî 451. yılında Bağdat'tan ayrılmış,²⁸ bu ayrılıkla beraber Şam'a gittiğini kaydetmiştir.²⁹ Dımeşk bu sıralarda Şîh Fâtımîlerin hâkimiyetindedir. Hatîb el-Bağdâdî, Dımeşk Camiinde edebiyat,

¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/318-2/249, 250, 406-4/294-5/67-11/329, 330, 390-12/98, 99-8/337, 432-10/383, 467, 468; Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 96.

¹⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/101; Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 97.

²⁰ Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 97.

²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/417-12/451; Hamevî, *Mu'cemu'l-udebâ*, 4/15, 32; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs*'i, 17.

²² İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah, *Târîhu Dımeşk*, thk. Amr b. Garâme el- Umrevî, Dâru'l-Fiker, 1415/1995, 305-306; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 215; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs*'i, 17.

²³ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 415-416; Zehebî, *Tezkirati'l-huffaz*. (Beyrut: Dâru'l-kütübil-ilmiyye, 1419/1998), 1137; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs*'i, 17.

²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/373-376; İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, 306; Zehebî, *Tezkirati'l-huffâz*, 1137.

²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/314.

²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/143.

²⁷ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 8/265.

²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/111-9/403-14/447; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs*'i, 19.

²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/172, 173-8/80, 81; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadîs*'i, 19.

hadis derslerine³⁰ ve kendi eserlerinin tamamını da okutmaya başlamıştır.³¹ Daha sonra Sûr, Kudüs, Trablus, Halep gibi yerlere de uğramış ve evine kavuşmuştur.³² Hicrî 463 yılında hastalanıp vefat etmiştir.³³ Hatîb el-Bağdâdî hem Irak hem de Şam bölgesinde yaşadığı için bu bölgelerin muhaddisi olarak bilinmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî, yaşamış olduğu dönemde sadece önemli bir sima olarak kalmamış hadis tarihinde büyük bir yere de sahip olmuştur.³⁴ O, hadis alanındaki ilmi ve ortaya koyduğu geniş eser hacmi sebebi ile dönemindeki önemli hocalardan ders aldığı gibi öğrencileriyle de hadis ilmine büyük oranda etki etmesi sebebiyle önemli muhaddisler arasında yer almıştır.³⁵

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* eserinde yaklaşık olarak iki yüz kadar şeyhten rivayette bulunmuştur. En çok rivayette bulunduğu şeyhlerden bazıları: Ebû İshak el-Bâkirhî (v. 410/1020), Ebû Bekir el-Haraşî (v. 421/1030), Ebû Nuaym el-İsfahânî (v. 430/1039), Ebû Bekir el-Berkanî (v. 425/1034), Ebû'l-Hasan el-Atiki (v. 441/1050), Ebû Ali el-Bezâz (v. 426/1035), Hasan b. Ebî Tâlib (v. 439/1048), Tâhir et-Taberî (v. 450/1058), Ebû Muhammed es-Sükkarî (v. 417/1026), Ebû'l-Kâsım el-Ezherî (v. 435/1044), Ebû'l-Kâsım el-Vâiz (v. 440/1049), Ebû'l-Hasan el-Mukrî (v. 434/1043), Alî b. el-Muhsin b. Alî (v. 447/1055), Ebû Hasan el-Harbî es-Samsar (v. 437/1046), Ebû'l-Hüseyn el-Muaddel (v. 415/1024), Ebû'l-Hasan b. Rızkavîh (v. 412/1022), Ebû'l-Hüseyn el-Kattân (v. 415/1024), Ebû'l-Alâ el-Vâsitî (v. 431/1040), Ebû Hazm el-Abdûyî (v. 417/1026), Ebû Fettah el-Haffâr (v. 414/1023)'dir.³⁶

Hatîb el-Bağdâdî, birçok hocadan ders aldığı gibi birçok kişi de kendisinden ders almıştır. Öğrencilerden bazıları zikretmek gerekirse: Ebû Bâkılânî (v. 488/1095), Ebû Gâlib ez-Zühlî (v. 507/1114), Abdi'l-Vâhid eş-Şeybânî el-Kazzâz (v. 535/1141), Ebû'l-Kâsım en-Nesîbi (v. 508/1115), Ebû Nasr b. Mâkûlâ (v. 475/1083), Ebû Ferc es-Sûrî (v. 509/1116), İbn Tayyûrî (v. 500/1107), İbnü'l-Hadba (v. 489/1096), Ebû Abdillâh el-

³⁰ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1138; Hamevî, *Mücem*, 4/32; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadis'i*, 19.

³¹ Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 11/214; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadis'i*, 19.

³² İbn Asakir, *Târîhu Dimeşk*, 306; Hamevî, *Mücem*, 4/15; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 1142; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 215; Hatîboğlu, *Hatîb el-Bağdâdî ve Şerefu ashâbi'l-hadis'i*, 19.

³³ İbnü'l-Cevzî, *Muntazam*, 8/269.

³⁴ Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 96.

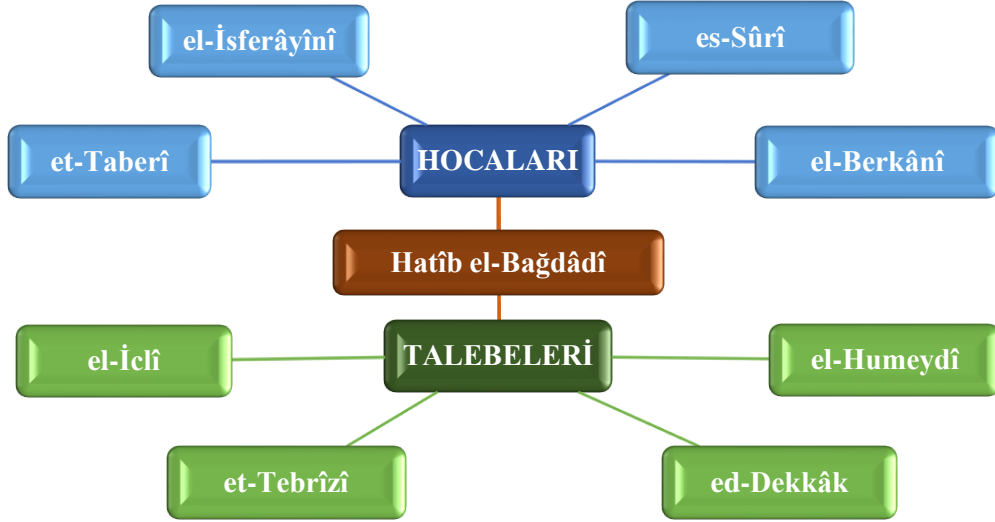
³⁵ Topaloğlu, *Selçuklu Devri Muhaddisleri*, 96-97.

³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Ebû Bekir Ahmed b. Alî el-Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ma'rifeti usûli 'ilmi'r-rivâye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl (Demmâm: Dâru İbnü'l-Cevzî, 1441/2020), 12-19.

Mesîsî (v. 516/1122), Abdillâh el-Humeydî (v. 488/1095), Nasr el-Makdisî eş-Şâfi (v. 490/1097)'dir.³⁷

Hatîb el-Bağdâdî'nin hayatı boyunca ders almış olduğu önemli hoca ve talebelerinin hepsine yer vermek mümkün olmadığı için önemli olan bazı hoca ve talebelerine bir tabloda yer vermeyi uygun bulduk.

Tablo 1.1: Hatîb el-Bağdâdî'nin Hocaları ve Talebeleri

Bu tabloya göre Hatîb el-Bağdâdî'nin ilmi olarak şahsiyetinin teşekkülünde etkili olmuş ve bu ilmi mirasın sonraki nesillere aktarılmasında öne çıkan, temsil gücü yüksek bazı hoca ve talebelerine yer verilmiştir. Burada yer verilen isimler Hatîb el-Bağdâdî'nin yetiştiği ilmi çevre ve onun ilmi geleneği içindeki konumunu göstermesi sebebiyle önemli olmaktadır. Bu tabloya göre yer verilen isimler hakkında birtakım bilgiler sunacağız.

1.2.1. Hocaları

Ebû İshâk Rüküddîn İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-İsferâyînî (v. 418/1027): Eş'arî kelamcısı ve Şafî fakihî olan İsferâyînî, Nîşâbur ile Cürcân arasında bulunan İsferâyîn'de doğduğu bilinmektedir. Birçok âlimden ilim tahsilinde bulunmuştur. İsferâyînî, öğrenimini tamamladıktan sonra Nîşâbur'da ilk olarak Mescid-i Ukayl'de ders vermiş daha sonra kendisi için açılan medresede derslerine devam etmiş, birçok öğrenci yetiştirmiştir. Çok sayıda ilimle meşgul olmuş ve müctehid âlimlerden

³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, thk. Mâhir Yâsîn, 12-19.

kabul edilmiştir.³⁸ İsferyânî, ölmeyi istediği şehir olan Nîşâbur'da vefat etmiştir lakin naası oğlu tarafından İsferyânî'ye götürülmüş ve orada defnedilmiştir.³⁹

Horasan ve Bağdat'ta ilim tahsil etmiş, hadis almış ve kendisinden hadis rivayet edildiği aktarılmıştır.⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, Şafîî fukahâsından olan bu hocasının ilim meclislerinde fıkıh dersi almıştır.⁴¹

Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Ahmed el-Hârizmî el-Berkânî (v. 425/1034): Hadis ve Fıkıh âlimi olan Berkânî'nin, Hârizm'e bağlı Berkan kasabasında doğduğu söylenmektedir. Berkânî, ilim hayatına küçük yaşta başlamış ve ilk olarak fıkıh ilmine ilgi duymuş olsa da daha sonra isteği ile hadis ilmine yönelmiştir. Berkânî, birçok yerden ve muhaddisten ders alarak Bağdat'a gelmiş ve burada hadis dersleri vermeye başlamıştır. Ünlü talebeleri arasında Hatîb el-Bağdâdî'de yer almıştır. Hatîb el-Bağdâdî onun hakkında ilimdeki güvenilirliği, kıvraklığı ve titizliği ile aynı zamanda ibadete düşkünlüğü ve takvasıyla ilgili bilgiler vermiştir.⁴² Hatîb el-Bağdâdî'ye olan güveni sebebiyle ondan rivayet de almıştır.⁴³

Ebû Abdillâh Muhammed b. Ali b. Abdillâh es-Sûrî (v. 441/1049): Hadis âlimi ve şair olan Sûrî, Lübnan'ın güneyinde bulunan Sûr'da doğmuştur. Sûrî, İlk eğitimine burada başlamış, birçok yerde ve hocadan şiir ve edebiyat dersleri almıştır. Sûrî, İlk başlarda şiir ve edebiyatla daha sonra ise hadise ağırlık vererek ilim meclislerinde bulunmuştur. Sûrî'nin sadece Basra'da 400 civarı hocadan istifade ettiği söylenmektedir. Sûrî, son yıllarını Bağdat'ta geçirmiş ve oradaki âlimlerden faydalanarak hadis ilminde önemli şahsiyetler arasına girmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, onun önemli talebelerinden biri

³⁸ Abdülkerîm Sem'ânî, Ebû S'ad Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî, *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd. (Hayrâbad: Meclisü dâretü'l-muarrefetü'l-osmaniye, 1382/1962), 1/225-126; İbnü's-Salâh, *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfi'îyye*, thk. Muhyiddîn Alî Necîp, (Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992), 2/555; Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî en-Nevevî, *Tehzîbü'l-Esma' ve'l-Lugat*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.) 2/169- 170.

³⁹ Salih Sabri Yavuz, "Ebû İshak İsferyânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 515.

⁴⁰ Abdülkerîm Sem'ânî, *el-Ensâb*, 1/225; Detaylı bilgi için bkz. Halil Kılıç, "Ebû İshak el-İsferyânî'nin Usûl Düşüncesi -Haber, İcmâ, İctihad ve Taklid Örneği", *Tekirdag İlahiyat Dergisi* 10/2 (2024), 653-690.

⁴¹ İbn Kesîr, *el-Bidâye*, 12/3; Veli Aba, "Hadîs Usûlünde Öncü Bir İsim Hatîb el-Bağdâdî", *Balikesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2015), 38.

⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/26; Emin Aşıkutlu, "Berkânî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 505.

⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/26; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*. 13/421; Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 3/222; Tâcuddîn Ebî Nasr Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi es-Sübkî, *Tabakâtü's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfettâh Muhammed el-Hulv (Kâhire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İlân, 1992), 4/30.

olmuş ve ondan hadis rivayetinde bulunmuştur. Hatîb el-Bağdâdî birbirlerinden hadis alıp verdiklerine dair ifadeler kullanarak hocasının nakillerinin sahih olduğunu da belirtmiştir.⁴⁴ Bağdat'ta vefat etmiş ve oradaki Camii Kabristanına defnedilmiştir.⁴⁵

Ebü't-Tayyib Tâhir b. Abdillâh b. Tâhir et-Taberî (v. 450/1058): Şafîî fâkihi olan Taberî, Taberistan'a bağlı Âmül'de doğduğu bilinmektedir. Birçok yerde, farklı hocalardan fıkıh ve hadis dersleri almıştır. Taberî'nin güzel ahlaklı, sika⁴⁶, ilimde muhakkik ve güzel lisanlı olduğu bilinmektedir.⁴⁷ Dönemindeki muhaddislerden hadis aldığı ve hadis dersleri vermesi ile sadece onun tarihiyle hadis cüzlerinin bulunduğu nakledilmektedir.⁴⁸ Irak bölgesinde Şafîî mezhebinin otoritesi hâline gelmiştir. Diğer mezheplerle yaptığı ilmî münakaşalarda mezhebini iyi bir şekilde temsil etmiştir.⁴⁹

1.2.2. Talebeleri

Ebü Nasr Alî b. Hibetillâh b. Ali el-İclî (v. 475/1082'den sonra): Muhaddis ve biyografi yazarı olan ve aynı zamanda İbn Mâkûlâ olarak bilinen İclî, Bağdat yakınlarındaki Ukberâ'da doğmuştur. Seçkin bir aileye mensup olduğu bilinen İclî, on yaşından itibaren tanınmış hocalardan Kur'ân, Arapça, edebiyat, hesap ve hadis gibi özel dersler aldığı söylenmektedir. İclî, tahsilini geliştirmek için çeşitli bölgelere giderek eğitimler almış; hadis, nahiv bilgisiyle ve yazdığı şiirler ile ön plana çıkmıştır. İclî'nin o dönemin halîfesi tarafından elçi olarak görevlendirildiği ve yolculuk yaptığı Türk asıllı köleleri tarafından öldürüldüğü bilinmektedir.⁵⁰

Ebü Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr Fütûh b. Abdillâh el-Humeydî (v. 488/1095): Hadis, tarih ve fıkıh âlimi olan Humeydî, Endülüs'ün doğusunda bulunan Mayurka adasında doğmuştur. Humeydî, küçük yaşta Kur'ân'ı ezberlemiş ve babası

⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/172.

⁴⁵ Nuri Topaloğlu, "Muhammed b. Ali Sûrî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 541.

⁴⁶ Sika "Adâlet ve zabt açısından kusursuz olan râviler için kullanılan bir kavramdır." Bkz. Talat Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975), 398; Abdullah Aydın, *Hadîs İstılâhları Sözlüğü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 138.

⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/491-493.

⁴⁸ es-Sübkî, *Tabakâtu 'ş-Şafîi 'iyyeti 'l-kübrâ*, 5/12.

⁴⁹ Bilal Aybakan, "Ebü't-Tayyib Taberî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 313-314; Detaylı bilgi için bkz. Esra Işıl İlhan, "İlmî Kişiliği Bağlamında Ebü't-Tayyib et-Taberî: Hayatı ve Şafîî Mezhebi İçindeki Konumu", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 261-287.

⁵⁰ Nuri Topaloğlu, "İbn Mâkûlâ", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 168.

tarafında hadis meclislerine götürülmüştür. Aynı zamanda fıkıh da öğrenen Humeydî, ilim seyahatleri de yapmıştır. Çeşitli bölgeleri dolaştıktan sonra Bağdat'a yerleşmiştir. Hatîb el-Bağdâdî'den ve İbn Mâkûlâ'dan dersler almıştır. Zahirî mezhebinin Endülü's temsilcisi sayılmış ve Bağdat'ta vefat etmiştir.⁵¹

Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Abdilbâkî ed-Dekkâk el-Bağdâdî (v. 489/1096): Hadis âlimi aynı zamanda İbnü'l-Hadibe olarak bilinen Dekkâk, H. 430'lu yıllarda Bağdat'ta doğmuştur. ed-Dekkâk, çeşitli bölgelerden birçok hocadan Kur'ân, hadis, fıkıh, siyer ve edebiyat dersleri almış ama en çok hadisle meşgul olmuştur. ed-Dekkâk'ın, genç yaşta ölmesi sebebiyle fazla hadis nakledemediği bilinmekle birlikte çok sayıda eserinden söz edilmediği ve ölmeden önce yaşadığı yerdeki evinde sel felaketi sonucunda birçok eşyasının ve kitaplarının kaybolduğu belirtilmektedir.⁵²

Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ali b. Muhammed el-Hatîb et-Tebrizî (v. 502/1109): Arap dili ve edebiyatı âlimi olan Tebrizî, H. 421 yılında Tebriz'de doğmuştur. Tebrizî, Bağdat'ta çeşitli hocalardan dersler almış ve Ma'arretü'n-nu'mân'da kaldığı dönemlerde birçok eser okumuştur. Tebrizî, Dımeşk'te Hatîb el-Bağdâdî'den ders almış ve devrinin hemen hemen bütün ilim merkezlerini gezmiş, birçok âlimden faydalanmıştır. Tebrizî, Arap dili alanında geniş bilgiye sahip olarak bu anlamda şöhret bulmuş ve bu alanda eserler kaleme almıştır. Tebrizî, aynı zamanda Nizamiye Medresesi'nde edebiyat ve dil dersleri vererek birçok âlim yetiştirmiştir. Bazı kaynaklarda Tebrizî'nin Hatîb el-Bağdâdî'nin öğrencisi olarak gösterildiği fakat ondan sadece hadis rivayet ettiği söylenmektedir. Tebrizî, Bağdat'ta hayatını kaybetmiş ve Bâbüebrez Kabristanı'na defnedilmiştir.⁵³

1.2.3. Eserleri

Kaynaklarda Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerine dair çeşitli sayılar verilmiş olsa da bu konuda net bir bilgi bulunamamaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin hemen hemen

---

⁵¹ Ahmed Yücel, "Muhammed b. Fütüh Humeydî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 358.

⁵² Nuri Topaloğlu, "İbnü'l-Hâdibe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 61.

⁵³ Zehebî, *Tezkiratü'l-huffâz*, 4/9; Ebü'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî, İbnü'l-İmâd, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahhâri men zeheb*, thk. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût, (Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986), 5/348; Ahmet Özel, "Hatîb Tebrizî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 223-224. Daha detaylı bilgi için bkz. Mahmûd Tahhân, *el-Hafîz el-Hatîb el-Bağdâdî ve eseruhû fi ulûmi'l-hadis*, (Beyrut: Dâru'l-Kur'an-i'l-Kerim, 1401/1981), 100-102.

eserlerinin hepsi hadis ile ilgili olup her konuda eserinin olduğuna dair İbn Hacer: “Hadis ile ilgili ne kadar ilim varsa Hatîb el-Bağdâdî o konuda bir kitap telif etmiştir”⁵⁴ şeklinde söz etmiştir. Günümüze ulaşmış eserlerinden önemli olanlara kısaca değinilebilir.

Târîhu Bağdâd: Hatîb el-Bağdâdî’in Bağdat tarihiyle ilgili yazdığı ve aynı zamanda hayatını ve ilmî yolculuklarını anlattığı önemli bir eserdir. Bu eserde ayrıca Bağdat ile ilgili rivayetlere, Bağdat’a özgü yapılara, coğrafi bilgilere, Bağdat’ta yaşamış sahâbe ve birçok alandan âlime ait biyografilere yer verilmiştir. Aynı zamanda Hatîb el-Bağdâdî, eserinde zikrettiği kimselerin cerh ve ta’dîl açısından hallerini de açıklamıştır. Bu eserinde birçok müelliften alıntı yapmıştır.⁵⁵

el-Cami’ li Ahlâki’r-Râvi ve Âdâbi’s-Sâmi: Bu eserde Hadis ilmiyle uğraşan kimselerin uyması gereken kurallar anlatılmıştır. Mukaddime kısmında Hz. Peygamber’in ve önemli âlimlerin ahlâk ve âdabına uyarak hadis öğrenmek gerektiğinden söz edilmektedir. Hatîb el-Bağdâdî, diğer bölümlerde ise hadis talebesinin uyması gereken kurallardan bahsetmiş, sonraki bölümlerde de hoca olan râvinin ahlâkına değinmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, öğrencinin hocasına, hocasının öğrencisine yapması gereken muameleyi anlatmış ve eserde hadislerin nasıl muhafaza edileceğine dair bilgilere de yer vermiştir.⁵⁶

Takyidü’l-İlm: Hadis ilminin yazılmasına izin verilen rivayetlerin sıralandığı ve bunların faziletiyle ilgili çeşitli görüşlere yer verilen bir eserdir. Hatîb el-Bağdâdî, hadislerin yazılmasını yasaklayan rivayetlerin illetlerine değinerek o rivayetlerin özel şartlar dahilinde geçerli olduklarını ifade etmiştir. Bu eser konuyla ilgili muhtelif görüşlerin değerlendirilmesi açısından önemli bir eserdir.⁵⁷

er-Rihle fi Talebi’l-Hadis: Bu eserde hadis öğrenmek için yapılan yolculukların önemi, bir hadis dahi öğrenmek ve âlî isnadı elde etmek için çıkılan bu yolculukları göze alan birçok âlimin amaçlarına ulaşamadıklarına değinilmiştir. Nûreddin İtr tarafından

---

⁵⁴ Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed İbn Hacer el-Askalâni, *Nüzhetü’n-nazar fi tavzihi Nuhbeti’l-fiker fi mustalihi ehli’l-eser*, thk. Nureddin İtr, (Dimeşk: Matbaatü’s-Sabâh, 2000), 39; İsmail Hakkı Ünal vd. *Hadis El Kitabı*, ed. Zişan Türçan, (Ankara: Grafiker Yayınları, 2017), 424.

⁵⁵ Casim Avcı, “Târîhu Bağdâd” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 88.

⁵⁶ İsmail Lütfi Çakan, “el-Câmi’li-Ahlâki’r-Râvi ” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2019), 101.

⁵⁷ İbrahim Hatiboğlu, “Takyidü’l-İlm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 495.

güzel bir neşri yapılarak bu neşirde Hatîb el-Bağdâdî'nin ele almadığı benzer durumlardan rivayetler eklenmiş ve muhaddislerin başlarından geçen ilginç olaylara da yer verilmiştir.⁵⁸

Şerefü Ashâbi'l-Hadis: Bu eserde hadis ehlinin dinin öğretimi konusundaki rolü anlatılmıştır. Aynı zamanda eser, dönemin Mu'tezile kelamcılarının, Hariciyye'ye ve Rafizilere mensup çeşitli grupların, hadise ve hadisçilere karşı tavırları sebebiyle yazılmıştır. Hadis âlimlerinin, ulemanın önde gelenleri oldukları belirtilmiş ve hadislerin dinin öğretilmesinde önemli bir kaynak olduğu tahkik edilmiştir.⁵⁹

Kitâbü's-Sâbık ve'l-Lâhık: Bu eserde ilk kez Hatîb el-Bağdâdî'nin değindiği "sabık ve lahık" kavramlarına yer verilerek, biri büyük diğeri genç olan iki râvinin bir âlimden rivayette bulunması durumunda râviler arasındaki uzun sürenin isnadda kopukluk olabileceği şüphesini doğurduğu belirtmesi açısından önemli bir eserdir. Bu eserde Hatîb el-Bağdâdî, ölüm tarihleri arasında belli bir süre geçmiş olan râvilerden oluşan 230 râviyi isimlerine göre alfabetik olarak sıralayarak ele almıştır.⁶⁰

el-Esmâü'l-Mübheme fi Enbâi'l-Muhkeme: Eserde mübhem ifadelerle veya sadece künyeleri ile zikredilen kimselerin kim olduklarına dair bilgilere yer verilerek, bu kapalılık birkaç rivayetin bir araya getirilmesi ile açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır.⁶¹

el-Kifâye fi İlmi'r-Rivâye: Hatîb el-Bağdâdî'nin, "Hadis Usûlü" alanında yazılmış en meşhur eseridir. Bu eser birçok esere kaynaklık etmesi sebebiyle önemlidir. Başka bir başlıkta bu esere genişçe yer verilecektir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin bunlar dışında: "*Ahbâru Men Haddese ve Nesiyе, Kitâbü Temyîzi'l-Mezîd fi Muttasîli'l-Esânîd, Kitâbü'l-Müttefik ve'l-Müfterik, Kitâbü Telhisi'l-Müteşâbih fi'r-Resm, Kitâbü'l-İrtiyâb fi'l-Maklûb mine'l-Esmâ ve'l-Ensâb*" gibi eserleri de bulunmaktadır.⁶²

---

⁵⁸ M. Yaşar Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 456.

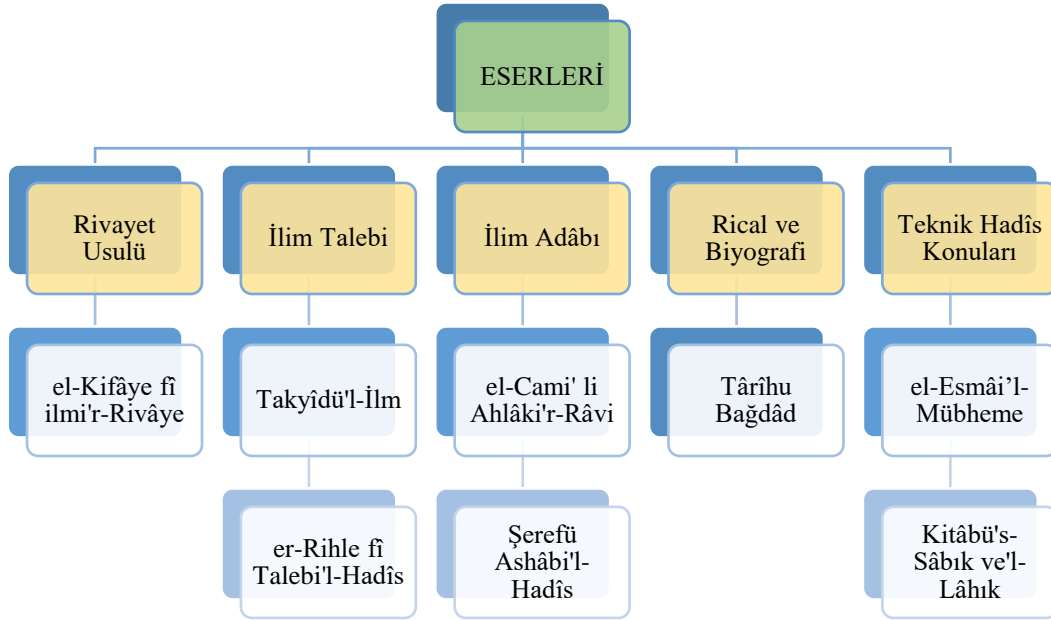
⁵⁹ Mehmed Said Hatiboğlu, "Şerefü ashâbi'l-hadîs" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 555.

⁶⁰ Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 457-458.

⁶¹ Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 457.

⁶² Kandemir, "Hatîb el-Bağdâdî" *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 456-459.

Tablo 1.2: Hatîb el-Bağdâdî'nin Eserleri ve Tasnifi

Çalışma konusunu oluşturduğu için burada *el-Kifâye* hakkında daha detaylı bilgi vermek yerinde olacaktır.

1.3. el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye

Hatîb el-Bağdâdî'nin usûl ile ilgili en önemli eseri olan *el-Kifâye'nin* mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinin en sistemlisi olduğunu söyleyebiliriz. Eser, hem konuların ele alınışı hem de konuların bütünlüğü açısından belli bir sistemde incelenmiştir. Böylece birçok konuya yer verilen *el-Kifâye* birçok kaynak niteliği taşıyan bir özelliğe sahip olmuştur.⁶³

Cerh ve ta'dîl konusunun müstakil hadis usûlü alanında ilk eserlerden olan *el-Kifâye*'de daha fazla işlendiğini görmekteyiz. Ayrıca konular kategorize edilmeden bab şeklinde rivayetler doğrultusunda ele alınmış ve yer yer müellif görüşleri de dikkat çekmekle *el-Kifâye*'nin hadis usûlü alanında müteahhirûn dönemine bir geçiş niteliği

⁶³ Abdüs Samet Koçak, "Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fî Ma'rifeti İlmi Usûli'r-Rivâye", *İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 8/1 (2016), 319-320.

taşıdığını görmekteyiz.⁶⁴ Çünkü müteahhirûn döneminde müellifler eserlerinde bilgileri senedsiz aktarmaya başlamışlardır.

el-Kifâye ilk olarak: Haşim en-Nedvî, Muhammed Tâha en-Nedvî ve Ahmedullah en-Nedvî (Hayrabad 1357/1938), Muhammed el-Hâfız et-Ticânî (Kahire 1392/1972-76) ve Ahmed Ömer Hâşim (Beyrut 1405-06/1984-86) tarafından yayınlanmıştır.⁶⁵ İncelemiş olduğumuz baskısı ise bunlardan farklı olup güncel ve akademik kullanıma uygun olması sebebiyle ele aldığımız, Hasan Abdülmün'im Şelebî tarafından tahkik edilmiş ve yayına hazırlanmıştır.⁶⁶

1.3.1. el-Kifâye'nin Bazı Usûl Eserleri İçerisindeki Önemi

Hadis usûlü çalışmaları çok eskiye dayansa da bu konuda müstakil olarak ele alınan çalışmalar mütekaddimûn⁶⁷ dönemi ile başlamış ve ilk olarak Râmeürmüzî bu alanda bir eser oluşturmuştur. Daha sonra Hâkim en-Nîsaburî ve ardından Hatîb el-Bağdâdî hadis usûlü alanında müstakil eserlerini yazmışlardır. Bu dönem Hatîb el-Bağdâdî ile son bulmuş müteahhirûn⁶⁸ dönemine geçiş yapılmıştır.⁶⁹

Mütekaddimûn dönemi müstakil eserlerine baktığımızda rivayetlerle yoğun senedli bilgiler aktarılmış ve müellif görüşlerine fazlaca rastlanılamamaktadır. Bu açıdan o dönemde usûl bilgilerini verilen senedli rivayetler çerçevesinde anlamak ve genel ilkeler belirleyerek net kurallar oluşturmamız da hayli zor olmaktadır.⁷⁰ Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî'ye ait *el-Kifâye* eseri müellif görüşlerine diğer eserlere nazaran daha fazla yer vermesi ve konuları daha sistematik ele alması açısından kuralları belirlemede daha yol gösterici olmuştur. Bu bakımdan *el-Kifâye*'nin diğer eserler arasındaki önemini zikretmek gerekli görülmüştür.

⁶⁴ Hüseyin Kahraman, "Hatîb el-Bağdâdî ve el-Kifâye'si", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 7/7 (1998), 482.

⁶⁵ Kamil Çakın, "el-Kifâye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (Ankara: TDV Yayınları, 2022), 564.

⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fi ilmi'r-rivâye*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, 1. Bsk, Beyrut-Lübnan, 1434/2013.

⁶⁷ Mütekaddimûn: "Hicrî 300 yılından önce yaşamış olan hadis alimleri, Hatîb el-Bağdâdî'nin muasırları ile ondan veya h. 5. asırdan önce yaşamış olan hadis alimleri anlamlarına gelmektedir." bkz. Abdullah Aydın, *Hadis Istulâhları Sözlüğü*, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 230.

⁶⁸ Müteahhirûn: "Hicrî 300 yılından sonra gelen hadis alimleri, Hatîb el-Bağdâdî'den veya h. 5. Asırdan sonraki hadis alimleri anlamlarına gelmektedir." bkz. Aydın, *Hadis Istulâhları Sözlüğü*, 230.

⁶⁹ Abdüs Samet Koçak, "Hatîb el-Bağdâdî, El-Kifâye fi Ma'rifeti İlmi Usûli'r-Rivaye", *İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*. 8/1 (2016), 320.

⁷⁰ Koçak, "Hatîb el-Bağdâdî, el-Kifâye fi Ma'rifeti İlmi Usûli'r-Rivaye", 320.

1.3.1.1. Müttekaddimûn Dönemi Usûl Eserleri ve el-Kifâye

Müttekaddimûn döneminde usûl eserlerinde senedli bir şekilde usûl bilgilerinin aktarıldığı görülmekle beraber müelliflerin eserlerinde görüşlerine çok fazla yer verilmemiştir. Bu da aslında rivayet merkezli bir anlayışın hâkim olduğunu göstermektedir. Genel anlamda bakıldığında diğer eserlere nazaran *el-Kifâye*'de senedsiz verilen bilgilere daha çok rastlanmaktadır.⁷¹

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de aynı râviden aldığı rivayetleri farklı edâ sigalarıyla kullanmış olduğu görülmektedir. Bu da aslında aynı kişiden farklı şekillerde rivayet aldığını göstermektedir. Diğer müttekaddimûn usûl eserlerinde ise bu duruma az rastlanmakla beraber aynı hocadan genellikle tek rivayet sigası kullanılmıştır. Müttekaddimûn dönemi eserleri için ortak bir nokta ise yer verilen rivayetlerde sened tenkidine yer verilmemiş olmasıdır. *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* bu tenkit açısından diğerlerine nazaran üstün sayılabilir.⁷²

Müttekaddimûn dönemi usûl eserlerine baktığımız zaman üç eserde de mukaddime bölümüne yer verilmiştir. Bu eserlerin telif edilme amaçlarının aslında ehl-i hadise yöneltilen eleştirilere cevap vermek olduğu söylenilebilir. Hadisçilerin yapmış olduğu hizmetlerin ifade edilmesi ve hadisin sadece taşıyıcılığını yaparak anlamını idrak edemeyen kimselerin eleştirilmesi ile ilgili rivayetler çokça işlenmiştir.⁷³

Müttekaddimûn dönemi eserlerinde konu başlıklarına baktığımız zaman, er-Râmehürmüzî ve Hatîb el-Bağdâdî başlıklarda “bab (باب)” kelimesini kullanmış fakat Hâkim “nev (النوع)” kelimesini kullanmıştır.⁷⁴ *el-Muhaddisü'l-fasıl* ve *el-Kifâye*'de bab başlıklarından sonra alt başlıklara yer verilirken, *Marife*'de hemen hemen hepsi “nev” kelimesiyle verilmiştir.⁷⁵

Râmehürmüzî'nin *el-Muhaddisu'l-fâsıl* adlı eserinde kaynak olarak hadis, sahâbe kavli ve sonraki nesillerden birçok rivayete yer verilmiş ve usûl alanında birçok şahıstan

⁷¹ Veli Aba, “Müttekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2013/2, 244.

⁷² Aba, “Müttekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, 245.

⁷³ Ebu Muhammed Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdîrahmân b. Hallâd er-Râmehürmüzî, *el-Muhaddisü'l-fâsıl Beyne'r-Râvi ve'l-vâ'i*, thk. Muhammed Accac el-Hatîb, (Beyrut: Daru'l- Fikr, 1404), 162; en-Neysâbü'rî, *Ma'rifetü'l-hadis*, 1, 2; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 5-10; Aba, “Müttekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, 237-238.

⁷⁴ Aba, “Müttekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, 241.

⁷⁵ Aba, “Müttekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, 241.

derlediği nakiller çeşitli rivayet sigalarıyla verilmiştir.⁷⁶ Hâkim en-Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'inde hadis ilmine katkı sağlamış olan bazı âlimler hakkında bilgiler vermiş ve devamında hadis ilmiyle ilgili konulara ait bazı kitapları isimleriyle beraber zikretmiştir. Aslında bu durum Hâkim'in eserinde yararlanmış olduğu kaynaklar hakkında bilgi vermesi açısından önemlidir. Genel anlamda Hâkim, Ali b. Medînî (v. 234/848), Buhârî, Müslim (v. 261/875) ve ed-Dârekutnî (v. 385/995) gibi hadisçilerden faydalanmış olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca eserinde Râmehürmüzî'nin eseri *el-Muhaddisu'l-fâsil*'dan alıntı yapmadığı görülmektedir. Hâkim'in, eserinde konuları *el-Muhaddisu'l-fâsil*'daki gibi "bab" şeklinde değil de "nev" şeklinde ele alması da aslında etkinin olmadığını gösteren başka bir durumdur. Sadece iki eser arasında aynı rivayetlerin yakın senedlerle nakledilmesi yönünde bir kesişme olduğu görülmektedir.⁷⁷

Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sinde ise *el-Muhaddisu'l-fâsil*'in etkisi görülebilmektedir. Her ne kadar eserin ismini zikretmese de Râmehürmüzî'den gelen onun hocalarının rivayetleri bulunmaktadır.⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî'nin bu rivayetlerin çoğunda yaptığı nakiller: Ali b. Ahmed kanalıyla Ahmed b. İshâk'ın rivayetlerinden oluşmaktadır.⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, konuların tertibinde çoğu zaman *el-Muhaddisu'l-fâsil*'ı takip ettiği görülmekte olup bu durum onun, eserin içeriğine aşina olduğunu göstermektedir.⁸⁰

Hâkim'in *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*'i Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerinde ismen geçmektedir. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, *Târîh*'inde Hâkim'den nakilde bulunan kimselerden kendisinin de faydalandığını belirtmiştir.⁸¹ Aynı zamanda *el-Kifâye*'de ve *Ma'rife*'de bazı konularda ele alınan rivayetlerde aynı râvide kesişme olduğu görülmektedir.⁸² Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî'nin, Hâkim'in kitabından haberdar olduğunu anlayabiliriz. Her ne kadar Hâkim'den etkisi çok fazla hissedilemese de bunun sebebinin Hatîb el-Bağdâdî'nin müellif-kitap alıntısından çok ilk dönem hadisçilere

⁷⁶ Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 238.

⁷⁷ Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 238.

⁷⁸ Veli Aba, "Hatîb el-Bağdâdî'nin Muhtevâ ve İstılahları Bağlamında Hadîs Usûlüne Etkisi", *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 79.

⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 73, 92, 309; Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 239.

⁸⁰ Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 239.

⁸¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/509; Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 239.

⁸² Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis*, 259; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 270; Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 239.

dayanan rivayetleri eserlerinde toplama güdüsü taşımış olması ve bu şekilde isnad silsilesiyle bilgilerin yer aldığı eserlerini oluşturması sebebiyledir. Hatîb el-Bağdâdî, bazen konuyu toparlamak için kendine ait kısa ifadelerle de yer vermiş olsa da geçmiş âlimlerin görüşlerini dikkate alarak eseri yazdığı görülmektedir.⁸³

Râmeihürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsıl* adlı eserinde isnadla ilgili konuları da ele almaktadır. O eserinde Resûlullah'ın (s.a.v) sünneti hakkında konulara, hadis öğrenme hususunda öğrencinin uyması gereken kurallara, rivayet-dirâyet bütünlüğüne, isim, nisbe, lakab, künye gibi konulara yer vermiş, ayrıca başlıklar altında kitâbet meselesi ve hadis almak için aranan bazı şartlara da değinmiştir. Bunun yanında hadis tahammül yollarından bazıları, mânâ ve lafız ile rivayet gibi konulara da yer verilmiştir. Eserin sonlarına doğru ise hadis öğrenim ve öğretimiyle ilgili konular ve hadis yazmadaki yazma noktalama gibi konulara iki râviden rivayet ve bazı beldelerde bulunan musannif fakih âlimlerle ilgili konulara yer verilmiştir. Genel anlamda esere bakılacak olursa hadis usûlüne dair konulardan birçoğunun eksik olduğu görülmektedir. Mesela hadislerin; mütevatir-ahad, meşhur-azîz-gârib, merfû-mevkûf-maktû gibi sınıflandırmalarına, isnaddaki munkatı ve muttasıllık durumlarına, hadislerin; sahih, zayıf ve mevzû şeklinde gruplandırılmalarına yer verilmemiştir. Bu durum eserdeki büyük eksiklik olmakla beraber bir diğer eksiklik de ele alınan konuların geniş bir şekilde ele alınmamasıdır. Hâkim'in de *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* adlı eserinde hadis usûlü konularından birçoğunu ele almadığı görülmüştür. Eserinde âlî ve nâzil isnad ile başlamış, mevkuf, mu'dal, mürsel, munkatı, müdrec gibi hadis türlerine değinmiş, tabiûn, tebe-i tabiûn ve sahâbe çocuklarıyla ilgili bilgiler vermiştir. Cerh ve ta'dîl ilmi, sahîh ve zayıf hadis, fıkhu'l-hadis, nâsih ve mensûh, meşhur, garib, şâzz hadis, müdellis râviler, hadislerin illetleri, muhaddislerin mezhepleri, tashîfât, isim, neseb, künye, lakab, kabile, belde gibi konular ve en sonunda da arz, semâ meseleleri ile konular bitirilmiştir. Hadis fikhı, sahâbe çocukları, muhaddislerin mezhepleri ile ilgili konular *Ma'rife*'de ele alınıp, *el-Muhaddisu'l-fâsıl* ve *el-Kifâye*'de geçmeyen konulardandır. Hâkim, hadis hocası ve talebesinin uyması gereken kurallar ile ilgili konuda geniş bilgi vermemiş, hadis öğrenim ve öğretim metodları ile rivayet lafızlarına da kısaca temas etmiştir. Ayrıca *Ma'rife*'de;

---

⁸³ Jonathan A.C Brown, "Sünnî Hadîs Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hatîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbüri Arasındaki Gizemli İrtibat", çev. Dilek Tekin, *Hadîs ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2016), 129.

mütevâtir hadis, hasen, muttasıl, merfu, maktu, münker, muzdarib, maktûb, el-mezîd fî muttasılı'l-esânîd gibi konular ayrıca bir başlık altında ele alınmayıp diğer başlıklar altında kısaca ele alınmış konulardır. Eser genel anlamda sistematik değildir. Bundan dolayı da İbn Hacer, Hâkim'in eserini bu yönden eleştirmiştir. Tertib olarak eleştirilen eser *el-Muhaddisu'l-fâsil*'a göre daha geniş konu içeriğine sahiptir. *el-Kifâye*, hadis usûlü konularını içermesi bakımında diğer iki usûl eserine göre daha kapsamlıdır. Hatîb el-Bağdâdî hemen hemen hadis usûlü konularını ya müstakil bab şeklinde ya da başka konular altında zikrederek ele almaya çalışmıştır.⁸⁴

Bazı konuları önceki usûl eserleri tarafından ele alınmış olsa da bazı konuları ilk kez kendisi ele almıştır. Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de yer vermediği; “hadîs öğrenimi ve öğretiminde şeyh ve talebenin uyması gereken kural ve âdablar” gibi konulara ise hadis usûlü için önemli kabul edilen *el-Câmî* adlı eserinde yer vermiştir. Hatîb el-Bağdâdî'in *el-Kifâye*'si tertib bakımından *el-Muhaddisu'l-fâsil*'a daha yakındır⁸⁵

Mütekaddimûn dönemi eserlerinden *el-Muhaddisu'l-fâsil* ve *Marife* eserlerinde genellikle konularda bütünlük sağlanamamış bilgiler gelişi güzel bablar hâlinde verilmiştir. Fakat Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'sinde bu durum biraz farklı olmuştur. *el-Kifâye*'de konular diğer eserlere göre daha çeşitli ve sistematik bir şekilde ele alınmaya çalışılmıştır. Aynı zamanda *el-Muhaddisu'l-fâsil*'da müellif yorumlarına⁸⁶ pek fazla yer verilmemekle beraber farklı olarak Hatîb el-Bağdâdî'nin yorumlarına eserinde daha çok rastlamaktayız. *Marife*'de ise bazen sened bazen de metinlerde yorumlar yapılmıştır.⁸⁷ Bu açıdan Hâkim en-Nîsâbûrî nerdeyse Hatîb el-Bağdâdî kadar yorumlarına yer vermiştir. Fakat yine de bu konuda Hatîb el-Bağdâdî'yi geçememiştir. *el-Muhaddisu'l-fâsil* ise senedsiz bilgilerin en az geçtiği eser olmuştur. Bir de Hatîb el-Bağdâdî, eserinde zıt görüşlere yer verdiği bazı durumlarda da kendi tercih ettiği görüşü daha sonra belirtmiştir.⁸⁸

---

⁸⁴ Aba, “Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, 239-240; Veli Aba, *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadîs Usûlü Anlayışı*, Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2013, 348-376.

⁸⁵ Aba, “Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi” 239-240-241

⁸⁶ Rânehürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 266-300 vb.

⁸⁷ Aba, “Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, 246; Görüşlerine: “قال ابو عبدالله” şeklinde başlamıştır. Bkz. Nîsâbûrî, *Ma'rifetü ulûmi'l-hadîs*, 6-10, 82, 84-87, 89, 93, 100, 217, 220.

⁸⁸ Aba, “Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi”, 246-247.

Mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinde cerh ve ta'dîl konularına da yeterince yer verilmediği görülmektedir. Cerh ve ta'dîlin mütekaddimûn döneminde yeni yeni sistemleşmesi aslında bunun sebebi olarak gösterilebilir. Bu döneme ait ilk müstakil eser olan Râmeihürmüzî'ye ait *el-Muhaddisu'l-fasıl* cerh ve ta'dîl konuları açısından pek de tatmin edici içeriğe sahip olmamıştır. Eserde cerh ve ta'dîl ile ilgili müstakil başlık bulunmamakta ve cerh ve ta'dîl ile ilgili konulara çok az yer verilmektedir. Aynı şekilde Hâkim en-Nîsâbü'rî'ye ait *Ma'rifetü ulûmi'l-hadis* eserinde de bunları görmek mümkün olsa da cerh ve ta'dîl ilmi ile ilgili müstakil olarak "ma'rifetü'l-cerh ve't-ta'dîl" şeklinde özel başlık açılarak ilk defa bir usûl konusu şeklinde işlenmiştir. Aynı zamanda cerh ve ta'dîlle ilgili konulara çok az yer vermiştir. Hatîb el-Bağdâdî'in ise *el-Kifâye*'sinde ele aldığı cerh ve ta'dîl konusu düzenli bir şekilde işlenmiş ve daha sistemlidir. *el-Kifâye*'de ele alınan konular; adâlet ve hükümleri, cerh ve hükümleri şeklinde kategorize edilerek konular kendi içlerinde tek tek bablar şeklinde ele alınmıştır. Hatîb el-Bağdâdî'in *el-Kifâye*'de ele aldığı cerh ve ta'dîl ile ilgili konular nerdeyse *Marife*'de hiç ele alınmamış ve ele alınan konulara ise başka başlıklar altında kısaca değinilmiştir. Şöyle söylemek gerekirse, *el-Kifâye*'de ele alınan her konu ile ilgili başlıklar diğer mütekaddimun eserlerinde tek bir konu içerisinde toplu olarak verilmiştir. *el-Kifâye* bu konuda usûl eserleri içerisinde önemli bir konumda olmaktadır.⁸⁹ Aynı zamanda *el-Kifâye*'de rivayetlere diğer usûl eserlerine nazaran daha fazla yer verilmiştir. Genelde eserlerin hepsinde rivayetler, hadis, sahâbe sözleri ve sonrakilerin söz ve fiilleri şeklinde sıraya göre verilmiştir. Fakat Hatîb el-Bağdâdî bazı konularda tamamına yakınında hadis rivayetlerine yer verdiği görülmektedir. *Marife*'de bu duruma hiç rastlanılmamaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin, eserinde ele aldığı rivayetleri diğer mütekaddimûn eserlerine göre daha fazladır.⁹⁰

1.3.1.2. İbnü's-Salâh'ın Mukaddime'si ve el-Kifâye

Müteahhirûn dönemi usûl eserlerinde anlayış değişerek usûl bilgileri senedsiz bir şekilde aktarılmaya başlanmıştır. Konular daha sistemli ve belirgin olmuştur.

⁸⁹ Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 242, 244.

⁹⁰ Aba, "Mütekaddimûn Dönemi Hadîs Usûlü Eserlerinin Mukayesesi", 246; Mütekaddimun dönemi eserleri hakkında detaylı bilgi için bkz. M. Ali Sönmez, "İbnü's-Salâh'ın Mukaddimesinden Önce Hadîs Usûlü Alanındaki Çalışmalar", *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (1985), 51-60.

Mütekaddimûn dönemi usûl eserlerinden etkilenme fazla olmuş ve oradaki birçok bilgiden esinlenilerek ana bilgiler ortaya konmaya çalışılmıştır.

Cerh ve ta'dîl konularında belli bir sonuca gelinmiş ve ana kuralları oluşturulmuştur. Kısaca şöyle söylemek gerekirse, mütekaddimûn döneminde ortaya çıkan bilgilerin müteahhirûn döneminde sistemleşip kural hâline geldiğini görmekteyiz. Bu durumda cerh ve ta'dîl alanı ile ilgili konular da temelden aktarılıp sistemleşmiş ve bu şekilde kurallar usûl eserlerinde yerini almıştır.

Müteahhirûn dönemi usûl eserlerine bakıldığı zaman Hatîb el-Bağdâdî'nin, usûl anlamında bu döneme büyük bir etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etki sadece *el-Kifâye* özelinde olmamıştır. Hatîb el-Bağdâdî'nin diğer kitaplarından da çokça alıntı ve bilgi aktarımları olmuştur.⁹¹

Müteahhirûn döneminde birçok hadis usulü eseri olsa da⁹² Hatîb el-Bağdâdî'nin usul anlamında en çok etkisi İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si üzerinde olduğu görülmektedir.⁹³ Yine sonraki usûl eserlerine⁹⁴ olan etkisi sebebiyle *Mukaddime* üzerinde durmak daha isabetli görülmüştür.

İbnü's-Salâh'ın, *Mukaddime*'de ele aldığı konularda Hatîb el-Bağdâdî'ye çokça atıflar yapmış olması da Hatîb el-Bağdâdî'nin onun üzerindeki etkisini göstermektedir.⁹⁵ İbn Hacer, İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'sinin meşhur olmasını kendinden önce yazılmış eserleri özetlemesine bağlamaktadır. Ona göre eserin telif edilmesinde özellikle Hatîb el-Bağdâdî'nin eseri dikkate alınmış ve ona önemli ilaveler yapılmıştır.⁹⁶ Fakat şöyle bir durum vardır ki İbnü's-Salâh, yer verdiği Hatîb el-Bağdâdî'nin görüşlerinden hepsini

⁹¹ Aba, “el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Muhtevâ ve Istılahları Bağlamında Hadis Usûlüne Etkisi”, *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 88.

⁹² Bu eserler: Kâdî İyaz'ın, *el-İlmâ ilâ ma'rifeti usuli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'sı*; Meyyânîşî'nin, *Mâ lâ yese'u'l-muhaddise cehlüh'u*; İbnü's-Salâh'ın, *Mukaddime'si*; İbn Dakîki'l-İd'in, *el-İktirâh fî beyâni'l-istilâh'i*; el-Kâsımî'nin, *Kavâidü't-tahdîs'i*; el-Cezâirî'nin, *Tevcihu'n-nazar*'ıdır.

⁹³ Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh üzerindeki etkisi hakkında bkz. Hüseyin Kahraman, “Hadîs Usûlü Alanında el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnü's-Salâh Üzerindeki Etkileri” Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995.

⁹⁴ Bu eserler: en-Nevevî'nin *et-Takrîb ve't-teysîr li-ma'rifeti süneni'l-beşîri'n-nezîr*'i; es-Süyûtî'nin *Tedribü'r-râvi fî şerhi takrîbi'n-Nevevî'si* ve *Nazmu'd-dürer*'i; Bedreddîn İbni Cemâa'nın *el-Menhelu'r-revî fî ulûmi'l-hadîsi'n-nebevî'si*; İbni Kesîr'in *İhtisârü ulûmi'l-hadîs'i*; el-Bulkînî'nin *Mehâsinü'l-istilâh fî tazmîni kitâbi İbni's-Salâh*'i; İbni Hacer'in *Nuhbetü'l-fiker* ve *Nüzhetü'n-nazar*'ı ve *el-İfsah bi tekmilin nüket*'i; ez-Zerkeşî'nin *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh*'i; Irakî'nin *et-Takyîd ve'l-izah*'ı ve *Fethu'l-mugîs bi-şerhi elfiyeti'l-hadîs* vb.

⁹⁵ Aba, “el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Muhtevâ ve Istılahları Bağlamında Hadis Usûlüne Etkisi”, 89.

⁹⁶ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 35, 36: Detaylı bilgi için bkz. Ali Arslan, “Hadîs Usûlü-Mantık İlişkisi (Nüzhetü'n-nazar Özelinde)”, *Amasya İlahiyat Dergisi* sayı: 13 (2019), 122-123.

kabul etmediği, bazı görüşlerini eleştirip kendi kabul ettiği görüşü de ifade ettiği yerler vardır. Bu açıdan aslında eserde Hatîb el-Bağdâdî'nin desteklenen görüşü yanında kabul edilmeyen görüşlerinin de olduğu ortadadır.⁹⁷ Bu da Hatîb el-Bağdâdî'in çalışmalarına verilen değeri göstermekle beraber Müteahhirûn dönemi usûl eserlerine olan yeni düşüncelerde de etkisini göstermektedir. Sadece *el-Kifâye* değil diğer eserlerinden de atıfların bulunduğu bilinmektedir. Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî'nin eserlerine de *Mukaddime*'de yer verilmiştir.⁹⁸

İbnü's-Salâh'ın, Hatîb el-Bağdâdî ile benzer görüşte olduğu bazı konuları sıralamak gerekirse, râvinin kendisine ait olmayan bir kitaptan rivayetine dair kanaatleri, arz yoluyla alınan rivayetlerin durumu, maktu hadis ve mütevatir⁹⁹ kavramı ile ilgili bilgiler, rivayeti kabul edilebilecek râvinin özellikleri, cerh ve ta'dîl sebepleri, cerh ve ta'dîl'in bir kişide bulunması, bid'at ehlinden rivayet vb. konulardır. Bu konulara bakıldığında İbnü's-Salâh, eserinde kimi zaman Hatîb el-Bağdâdî'ye tam kimi zaman kısmen katılmıştır.¹⁰⁰

İbnü's-Salâh, birçok usûlcüden faydalanmış olsa da en çok Hatîb el-Bağdâdî'yi eserinde zikretmiştir. Bu da Hatîb el-Bağdâdî'in usûl alanındaki etkisini göstermektedir. Bunu yaparken de Hatîb el-Bağdâdî'nin görüşlerini direk almamış, belli bir süzgeçten geçirerek kendi görüşlerini de ortaya koymuştur. Mesela “meçhul râvinin rivayeti, cehâletinin kalkması, gözleri görmeyen râvinin rivayetinin hükmü vb.” konularda Hatîb el-Bağdâdî'ye yapmış olduğu itirazlar vardır.¹⁰¹ Müteahhirûn dönemi usûl eserlerinde etkisinin en çok İbnü's-Salâh üzerinde olması sebebiyle en çok ondan bahsetmiş olmamız yeterli sayılabilir. Çünkü Mukaddime üzerine yapılan çalışmalar aynı zamanda Hatîb el-Bağdâdî'in görüşlerine de yapılmış çalışmalar sayılabileceği için birçok eser üzerinde etkisi olmuştur.¹⁰² Aynı zamanda Hatîb el-Bağdâdî'nin kendisine ait birçok eseri olması

---

⁹⁷ Aba, “el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Muhtevâ ve Istılahları Bağlamında Hadis Usûlüne Etkisi”, 90.

⁹⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nuruddîn İtr, (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1419/1998), 98, 118, 287, 289, 318, 358, 365, 369.

⁹⁹ Bu kavramı ilk inceleyen Hatîb el-Bağdâdî'dir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 267.

¹⁰⁰ Aba, “Hadîs Usûlünde Öncü Bir İsim: Hatîb el-Bağdâdî”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1/1 (2015), 42-46.

¹⁰¹ Aba, “Hadîs Usûlünde Öncü Bir İsim: Hatîb el-Bağdâdî”, 47-48.

¹⁰² Bu çalışmalar hakkında detaylı bilgi için bkz. Ali Arslan, “Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 6/5 (2017), 2459-2474; Aba, “el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Muhtevâ ve Istılahları Bağlamında Hadîs Usûlüne Etkisi”, 88-93.

da diğer ilimlere olan katkısının sebepleri arasında gösterilebilir. Bu kadar çok eserinin olması sebebiyle kendisine “Sâhibu’t-tesânîf” denilmiştir.¹⁰³

1.3.1.3. Güncel Hadis Usûlü Eserleri ve el-Kifâye

Güncel Hadis Usûlü eserlerinde aslında mütekaddimûn ve müteahhiruna ait eserlerin farklı sistemler hâlinde incelenmiş hali görülmektedir. Bu eserlerde Cerh ve ta’dîl alanı daha çok tek başına bir bölüm şeklinde anlatılmış ve râvi konusu da tek başına bölümler şeklinde ele alınarak belli kategorilerde incelenmişlerdir.¹⁰⁴

Hatîb el-Bağdâdî’nin *el-Kifâye*’de yer verdiği çoğu konuya güncel usûl eserlerinin de yer verdiğini söyleyebiliriz. Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*’de önemli gördüğü konulara fazlaca yer vermiş bazı konuları uzun ve detaylı bazı konuları kısaca işlemiştir. Bazen de Hatîb el-Bağdâdî bir konuya başka konular içinde yer verdiği için ayrıca başlık açmadığını söyleyebiliriz. Bu bakımdan cerh ve ta’dîlin ilk dönem usûl eserlerinde bu denli yer alması o konuya verilen değeri de göstermiş olmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî’nin *el-Kifâye* eserinin önemli olmasının bir bakıma sebebinin hem kendi dönemine hem de müteahhirûn dönemine ait özellikleri barındırmasıdır. Yine bablar arasında oluşturulmuş düzenli bir bütünlük sebebiyle olduğunu söylenebilir. Kendine özel bir sistemle babları incelemiş ve bazı konularda kendine özel bilgileri barındırabilmiştir.¹⁰⁵

Hatîb el-Bağdâdî’nin, cerh ve ta’dîl alanındaki önemini açıklamak gerekirse *el-Kifâye*’deki metodu çerçevesinde anlatmak daha isabetli olacaktır. Bu bakımdan *el-Kifâye*’de ele alınan cerh ve ta’dîl konularının işleyişi ve önem verilen konuların ele alınması açısından dikkat çekmesi ile bunu sahâbenin adâlet durumundaki detaylı anlatımında görmekteyiz. Yine Hatîb el-Bağdâdî, aynı şekilde önce “adâlet ve hükümleri” daha sonra “cerh ve hükümleri” ile ilgili bablara eserinde yer vererek konuları belli bir sırada ele almıştır. Diğer başlıklar için de bu ana başlıkları dolduran konuların bütünlüğünü sağlayan ara başlıklar olduğunu söyleyebiliriz. Hatîb el-Bağdâdî’nin sırf konuları detaylı işleyişinden dolayı bile kendinden sonrakilere yol çizdiği görülmektedir. Her ne kadar ele bazı konuları farklı bablar altında işlenmiş olsa da bu durum genel

¹⁰³ Zehebî, *Siyeru a’lâmi’n-nübelâ*, 13/419.

¹⁰⁴ Bkz. Hayreddin Karaman, *Hadîs Usûlü*, (İstanbul: Ensar Yayınları, 2014), 101-120; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 109-141, 220-222; İsmail Lütfi Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, (İstanbul: M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018), 69-90; Thamer Hatamleh ve Veysel Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, (İstanbul: Hikmet Yayınları, 2018), 63-110.

¹⁰⁵ Veli Aba, *Hatîb el-Bağdâdî’nin Hadîs Usûlü Anlayışı*, 47, 94, 114.

sistemine çok ta zarar vermemekle bazı bilgilerin gözden kaçabilmesine sebep olabilmektedir. Fakat o bilgilerin başka bablar içerisinde zikredilmesinin aslında o bab ile olan ilintisinden dolayı olabileceği de anlaşılabilir.¹⁰⁶

Genel olarak belirtmek gerekirse *el-Kifâye*'de belli bir hiyerarşi bulunmamaktadır. Hangi başlığın hangisini kapsar nitelikte olduğu çok net anlaşılammamaktadır. Fakat eserde yer verilen konular doğrultusunda güncel usûl eserlerinde benzer hiyerarşiler oluşturularak usulle ilgili genel çerçeveler belirlenmiştir. Bu çizgiler doğrultusunda hangi konuları nerede ele almak gerektiği de analiz edilebilmiş olmaktadır. Aynı zamanda bu yol ile Hatîb el-Bağdâdî'in hangi konuya ait başlıklara ne derece yer verdiği de tespit edilebilmiştir. Bu da cerh tâ'dilde önemli olan konuların hangileri olabileceğini ortaya sermiş olmaktadır.¹⁰⁷

1.3.2. İncelenen Nüshanın İçeriği

Araştırmada incelenen eser, ilk olarak yazarı tarafından bir mukaddimeyle başlamaktadır. Mukaddimenin içinde: Müellifin tercemesi, eserleri, kitap içeriğine dair bilgilere yer verilmiştir.¹⁰⁸ Daha sonra müellifin (Hatîb el-Bağdâdî) mukaddimesiyle devam ederek,¹⁰⁹ bablar sırayla konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılarak izah edilmiştir. Eser, 140 bab, 9 ana başlık (fasıl), 20 ara başlıktan oluşmaktadır. Böylece eser toplam 169 bölüm şeklinde ele alınmıştır. Eser, içindekiler ve mukaddimelerle beraber 475 sayfa olarak yayınlanmıştır.¹¹⁰

Hatîb el-Bağdâdî, eserlerinde ayet, hadis ve çokça rivayetlere yer vererek bilgilerini senedli olarak aktarmakta ve ara ara kendi değerlendirmelerine yer vermektedir.¹¹¹ Bu da gösteriyor ki Hatîb el-Bağdâdî aslında değerlendirmelerine rivayet merkezli bir dayanak oluşturmakta ve kendi görüşlerine az yer vermektedir.

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye* eserinde konularını bab başlıkları içerisinde ele alsa da bazı bablarda rivayetlerden sonra kendi görüşüyle ilgili doğrudan hüküm verir. Burada

---

¹⁰⁶ Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013).

¹⁰⁷ Veli Aba, *Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usûlü Anlayışı*, 112.

¹⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* 5-10.

¹⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* 11-15.

¹¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye*, thk. Hasan Abdülmün'im Şelebî, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1434/2013).

¹¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 50, 68, 69, 72, 75, 77, 88, 90, 100, 102, 103, 123, 124, 125, 129, 131, 135, 142, 145, 147, 155, 157, 159, vb. bölümlerde görüşlerine yer verilmiştir.

kendi görüşü temel ilkesini oluşturur. Bazı bablarda birbiriyle uyumlu rivayetleri sıralayarak kendi görüşünü vermeden konuyu bitirir. Burada ise kanaati açık olmasına rağmen mezhebi ve ilmi ihtilaflara saygıdan tedbirli davranmış olduğu kanaatindeyiz. Bazı bablarda da birbiriyle çelişkili rivayetleri sıralayarak görüş belirtmeden konuyu bitirir.¹¹² Burada da bilinçli bir ihtilaf durumunu belirterek buradaki tartışmanın kendisinin bilgi niteliğinde olması anlaşılabilir. Yani Hatîb el-Bağdâdî metot olarak tarafsızlığını göstermiş yorumu okuyucuya bırakmıştır. Bu durum bilinçli ilmi yöntem olan nakli objektifliğe örnek olabilir. Dönemi itibariyle tartışmalı konularda sert tavır almaktan kaçındığı ve ulema ihtilafına saygı sebebiyle sessiz kaldığı da anlaşılabilir. Başka bir açıdan baktığımızda rivayet ilminin çoğulcu delil mantığından giderek hükmün rivayetlerin çoğundan çıkabileceği için hükmü başkasına bırakma durumu söz konusu olabilir. Destekleyici rivayetleri üstte muhalif rivayetleri altta sıralanmış olan konularda bilinçli sıralamadan dolayı kanaatin üstteki rivayet yönünde olduğu anlaşılabilir. Muhalif rivayeti zayıf isnadla vermiş ise o görüşü zabt eleştirisi sebebiyle reddettiği anlaşılabilir. Bir rivayet grubundan sonra görüş belirtmezse son sözün sessizlik sebebiyle rivayete uyumlu olduğu anlaşılabilir. Konuyu başka babda kendi görüşüyle açıklamışsa *el-Kifâye* içi atıf olarak düşünülebilir. *Târîhu Bağdâd'* da pratik olarak uyguladığı ilke esas görüşünü ifade etmektedir. Bu bakımdan kısaca şöyle diyebiliriz: Hatîb el-Bağdâdî bazı tartışmalı konularda hüküm vermekten kaçınmış rivayetleri kendi önem sırasına göre vermiş olup böylece fikrinin kısmen tespit edebilmek mümkün olmaktadır. *el-Kifâye*'de hüküm olmayan durumlar *Târîhu Bağdâd'* da uygulama boyutuyla anlaşılabilir. Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî'nin sessiz kalması objektiflik mi yoksa tutarsızlık mı onun anlaşılması açısından pratik örnekler önem taşımaktadır.

Hatîb el-Bağdâdî, yaşamış olduğu dönemde ehl-i sünnetin bazı sorunlarla karşı karşıya kalması sebebiyle eseri bir usûl çalışması olsa bile eserine sünnetin öneminden bahseden bablar ile başlamıştır.¹¹³ Konular; haber, hükümleri, taksimi ve vasıfları, şeklinde devam etmiştir. Daha sonra cerh ve ta'dîl ile ilgili konular, râvilerin vasıfları, durumları, hadis tahammül ve edâ yolları, mânâ ve lafız açısından rivayetin durumu,

---

¹¹² Hüseyin Kahraman, "el-Hatîb el-Bağdâdî ve el-Kifâye'si". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1998), 484-485.

¹¹³ Ünal vd. *Hadîs El Kitabı*, 424.

tedlis, irsâl, haber-i vâhidin tetkiki gibi konuları bablarda detaylı şekilde anlatılmıştır. Son olarak da mütearız haberin durumu ile konular bitirilmiştir.¹¹⁴

1.3.3. İncelenen Nüshada Cerh ve Ta'dîl Alanı ile İlgili Tesbit Edilen Bölümler

el-Kifâye'de konumuzla ilgili müstakil olarak 50 bölüm ve 5 fasıl¹¹⁵ bulunmaktadır. Çalışmamız bu bölümler çerçevesinde ele alınarak işlenmiş¹¹⁶ fakat cerh ve ta'dîl ile ilgili konularda başka bölümler içinde değindiği ifadeler olsa da bu çalışmada ana bölümler ele alınarak Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'deki cerh ve ta'dîl metodu genel hatlarıyla tespit edilmeye çalışılmıştır.

Hatîb el-Bağdâdî'nin cerh ve ta'dîl konusuyla ilgili *el-Kifâye*'de nasıl bir yol izlediğine baktığımızda; ilk etapta o, kimlerden hadis alınabileceği ve kimlerin semâna katılmak gerektiği üzerinde durmuştur. Râvi için ifade edilen cerh ve ta'dîl lafızlarının anlamları ve bu durumdaki râviler için rivayetin kabul edilebilir olma durumunu ifade ettiği baba beraber adâletin hangi şartlarda sağlanabileceğine ait bablarla belli başlı kriterler açıklanmıştır. Bu bab başlıkları altında râvilerin bulûğ çağına geldiğinde rivayetin kabul edilme durumu ehl-i bid'atın rivayeti gibi belli başlı konularla beraber adâlet ve hükümleri başlığıyla devam etmiştir. Hatîb el-Bağdâdî, daha sonra gelen cerh ve ta'dîl hükümleri babıyla cerh ve ta'dîle dair genel düşünce tanım ve kaidelere girerek kimlerin cerh edilebileceği, ihtilâf durumunda hangi hükmün kabul edilebileceğine dair görüşler verilerek açıklamalar yapılmıştır.

el-Kifâye'nin Mahir Yasin tahkikli baskısını, ele alacağımız bablar çerçevesinde incelediğimizde, metin kısmının Hasan Abdülmün'im Şelebî'nin tahkikli baskısına genel olarak benzediğini söyleyebiliriz. Eserde dipnotlar ile hadis usulü literatüründeki kavramsal tartışmalara ve rivayetlerin sıhhat durumlarına daha detaylı bir şekilde yer verilmiştir. Eserdeki dipnotlara baktığımız zaman genel olarak rivayet tahkiklerinin şu

¹¹⁴ Ünal vd. *Hadîs El Kitabı*, 424.

¹¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90, 107, 108, 124, 136.

¹¹⁶ Ele alınan bölümler genel anlamda sırayla peş peşe gelmekle beraber, çalışmada yer verilmeyen bölümler dışında atlanan beş bölüm vardır. Bunlar: “(ذَكَرُ شِبْهَةٍ مَنْ زَعَمَ أَنْ خَيْرَ الْوَاحِدِ يُوجِبُ الْعِلْمَ وَإِطْلَاقَهَا) (بَابُ ذِكْرِ) (بَابُ مَا جَاءَ فِي سَمَاعٍ فِي سَمَاعٍ مِنْ كَانَ يَنْسَخُ وَقَتَ الْفَرَاةِ) (بَعْضُ الدَّلَائِلِ عَلَى صِحَّةِ الْعَمَلِ بِخَيْرِ الْوَاحِدِ وَوُجُوبِهِ) (بَابُ مَا جَاءَ فِي سَمَاعٍ حَدِيثًا) (بَابُ مَا جَاءَ فِي سَمَاعٍ مِنْ غَيْرِ الرَّاوي كَالْمُسْتَمْلِي) (فَخَفِيَ عَلَيْهِ فِي وَقْتِ السَّمَاعِ حَرْفٌ مِنْهُ لِإِدْغَامِ الْمُحَدَّثِ إِيَّاهُ مَا حُكِّمَهُ) (وَنَحْوِهِ)” Bu bablar da genel olarak haber-i vahidin durumu incelendiği için dahil etmek istemedik. Bu da aslında konuların tam anlamıyla bütünlük teşkil etmediği ara ara farklı konularla bölünmeler yaşandığını göstermektedir. Bizce Hatîb el-Bağdâdî'nin eserinde bu şekilde yer verdiği başlıkların râvilerin rivayet durumuyla bağdaştırma durumu olabileceği için zikredilmiş olabileceği yönündedir.

şekillerde yapıldığını söyleyebiliriz: Metinde geçen hadis terimleri, diğer klasik eserlerdeki durumlarıyla karşılaştırılarak geniş bir kavram analizi yapılmıştır. Bu teknik kavramların başka alimlerce ifade edilmiş anlam farklılıklarına yer verilerek konular detaylı incelenmiştir. Bu açıklamalar fikhî ve metodolojik bir zemine oturtulmuş, temel kaynaklarla desteklenmiştir. Eserde yer verilen rivayetlerdeki râvilerin güvenilirliği veya zayıflığına dair değerlendirmeler yapılmıştır. Râvilerin biyografileri, meçhul veya metruk olma durumları yine detaylı incelenmiştir. Râviler hakkındaki eleştirilerin (cerh), “gıybet” değil, dinin korunması adına bir “zaruret” olduğu vurgusu yapılmıştır. İslâm hukuku ve hadis ilmi açısından bir kişinin güvenilir kabul edilmesini sağlayan vasıflar aktarılmıştır. Rivayetlerin doğruluğunu anlamak amacıyla şunlar yapılmıştır: Hadislerin temel kaynaklardaki yerleri liste halinde sunulmuş; haberlerin mevzu, zayıf veya sahih olma durumları belirtilmiştir. Rivayet zincirlerindeki kopukluklar (inkıta) ve gizli kusurlar (illet) incelenerek metin tenkit boyutuna da yer verilmiştir. Rivayetlerin tarihsel ve fıkhi arka planını aydınlatan sebebi vürûdlarına da değinilmiştir. Yine eserde kapsamlı bir filolojik inceleme de bulunmaktadır. Farklı yazma nüshalar arasındaki kelime, yazım ve telaffuz farkları tespit edilmiş ve düzeltilmiştir. Kapalı veya anlamı bilinmeyen terimlerle ilgili teknik açıklamalara yer verilmiştir. Yine açıklama bölümlerinde Hadis eğitimine dair özgün bilgiler de bulunmaktadır. Özellikle çocuk yaşta hadis dinlemenin (semâ) geçerli olup olmadığı, buluş şartı ve bu uygulamaların coğrafi olarak değişkenlik gösterdiği sosyolojik/bölgesel farklılıklar eserde detaylandırılarak sunulmuştur. Bu tespitler çalışmamızda yer verdiğimiz ilgili bablar doğrultusunda incelenmiştir.¹¹⁷

Hasan Abdülmün‘im Şelebî’nin tahkikli eserine göre bu babları şu şekilde sıralayabiliriz:

➤ **مَعْرِفَةُ مَا يَسْتَعْمَلُ أَصْحَابُ الْحَدِيثِ مِنَ الْعِبَارَاتِ فِي صِفَةِ الْأَخْبَارِ وَأَقْسَامِ الْجَرْحِ وَالتَّعْدِيلِ** “**مُخْتَصَرًا/Hadis âlimlerinin, kısaca cerh ve ta‘dîl bölümleri ve haberlerin sıfatları hakkında kullandıkları ibareler**”¹¹⁸ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, haberin özelliklerinden olan bazı kavramların tanımı ile konuya başlamıştır. Bu kavramlar; isnadın muttasıl ve mürsel olması, merfû‘, mevkûf, munkatı‘ ve müdelles haber, tâbiîn ve onlardan olan râviler hakkında gelen haberlerdeki cerh ve ta‘dîl ibarelerinden bahsedilmiş ve bu konuyla ilgi dört haber verilmiş ardından İbn Ebî Hatim’den nakledilen cerh ve

¹¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, thk. Mâhir Yâsîn.

¹¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 31.

zamanda rivayetlerden, adâletli kimseyi bilmek için de onları tanıyan kimselere sorup, araştırıp öğrenilmesi gerektiği de anlaşılmaktadır.¹²⁸

➤ **بابُ وُجُوبِ تَغْرِيفِ الْمُزَكِّيِّ مَا عِنْدَهُ مِنْ حَالِ الْمَسْنُولِ عَنْهُ** / Müzekkinin rivayetten sorumlu kişinin durumu ile ilgili bildiği şeyleri ifâde etmesinin gerekliliği babı¹²⁹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya üç rivayete yer vererek başlamıştır. Ardından Bekir b. Hammâd eş-Şâ'ir el-Mağribî'den gelen bir şiir ile devam etmiş ve bir haber daha vermiştir.¹³⁰ Sonrasında Hatîb el-Bağdâdî, Muhammed b. Fazl el-Abbas'tan gelen bir rivayete göre İbn Ebî Hâtîm'in kendisine gelen Yusuf b. Hüseyin er-Râzî'nin cerh ve ta'dîl ile ilgili sorularına şu şekilde yer vermiştir: “Cerh ve ta'dîl, ehl-i ilmin güvenilir olup olmadıklarına dair hallerinin ortaya çıkartılmasıdır. Bunun üzerine Yusuf b. Hüseyin'den, “kaç yıl önce vefat emiş cennetlik kimseler hakkında mı konuşuyorsun” gibi bir eleştiri aldıktan sonra İbn Ebî Hatim üzülererek: “Şayet bu sözü kitabımı yazmadan önce duysaydım onu yazmazdım” şeklinde cevaplamış ve Hatîb el-Bağdâdî, bunun üzerine şöyle bir açıklama yapmıştır: “Bu durumun onların nereye gittikleriyle ilgisi yoktur. Çünkü âlimler, haberlerini aldıkları kimselerin güvende olan, akli başında ve dürüst bir insan tarafından kabul edilmesi gerektiği konusunda ittifak etmişlerdir. Bu durum rivayetinde dürüst olmayanın cerh edilebileceğinin kanıtıdır. Aynı zamanda Resûlullah'ın (s.a.v) sünneti de bu sözümüzü destekler ve buna zıt olan düşünceye de karşı çıkar.”¹³¹ demiş, cerh ve ta'dîl'in kötü bir şey olmadığını ifade ederek kendi yorumuna yer vermiş sonrasında beş rivayetle devam etmiştir. Ardından on yedi haber zikrederek konuyu bitirmiştir.¹³²

➤ **بَابُ مَا جَاءَ فِي تَغْدِيلِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ لِلصَّحَابَةِ , وَأَنَّهُ لَا يُحْتَاجُ لِسُؤَالِ عَنْهُمْ , وَإِنَّمَا يَجِبُ ذَلِكَ فِيمَنْ** / Allah ve Rasûlü'nün sahâbeyi ta'dîli, onlar hakkında sorgulamaya ihtiyaç olmayacağı ve ancak bunun sahâbe olmayanlar için gerekli olduğu ile ilgili bab¹³³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, ashabın adâletinden ve adâletinin sorgulanmaması gerektiği ile ilgili Kur'an'dan ayet ve açıklamalarıyla konuya başlamıştır. Daha sonra yedi tane rivayet sıralamış ve ardından genel açıklama ve bir haber ile konuyu bitirmiştir.¹³⁴

¹²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 141-147.

¹²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 49.

¹³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 49, 50.

¹³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 50.

¹³² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 147-168.

¹³³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 58.

¹³⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 168-176.

➤ **بَابُ الْقَوْلِ فِي مَعْنَى وَصَفِ الصَّحَابِيِّ أَنَّهُ صَحَابِيٌّ وَالطَّرِيقُ إِلَى مَعْرِفَةِ كَوْنِهِ صَحَابِيًّا** /Bir kimse için **sahâbedir demenin anlamı ve o kimsenin sahâbe olup olmadığını bilmenin yolu ile ilgili bab**¹³⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, kimlere sahâbe denilebileceğine dair konuyla ilgili sekiz tane haber sıralamış ve ardından gelen Kadı Ebî Bekr Muhammed b. Tayyib’den gelen bir haber ile sahâbenin ne demek olduğuna dair bir açıklama ile konuyu bitirmiştir. Hatîb el-Bağdâdî’nin kendine ait bir açıklaması yoktur.¹³⁶

➤ **بَابُ الْقَوْلِ فِي حُكْمِ مَنْ بَعْدَ الصَّحَابَةِ , وَذِكْرِ الشَّرَائِطِ الَّتِي تُوجِبُ قَبُولَ رَوَايَتِهِ** /Sahâbeden sonraki **râviler ile ilgili hüküm, onların rivayetinin kabulünü gerektiren şartların zikri ile ilgili bab**¹³⁷ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, sahâbeden sonra gelen kimselerin (sahâbe dışındaki râvilerin) hükümleri ve onların rivayetinin kabul edilmesinde aranan şartlar ile ilgili açıklamayla konuya başlamıştır ve ardından bir rivayet ve açıklamayla konuyu bitirmiştir..¹³⁸

➤ **بَابُ مَا جَاءَ فِي صِحَّةِ سَمَاعِ الصَّغِيرِ** /Çocuğun **hadisi işitmesinin sıhhati ile ilgili bab**¹³⁹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, çocuğun samânının sağlamlığı, kaç yaşından itibaren semân geçerli olabileceğine dair konuyla ilgili yedi tane habere yer vermiş ve ardından kendi yorumunu belirtmiştir. Daha sonra ise çocukken Resûlullah’dan (s.a.v) küçük yaşta haber alan kimselerle ilgili toplam beş haber, rivayete ve bu kimselerin kim olduğuna dair örneklerle yer vermiştir. Hatîb el-Bağdâdî semâda 20 yaşın sınır olmasını kabul etmemiştir.¹⁴⁰

➤ **بَابُ ذِكْرِ بَعْضِ أَخْبَارِ مَنْ قَدَّمْنَا تَسْمِيَتَهُ** /Önceden **isimlendirdiğimiz kimselerin bazı haberlerinin zikri**¹⁴¹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, bir önceki baba istinaden konuyla ilgili kırk bir tane rivayet ve habere yer vermiş aynı zamanda dört yerde de haberlerle ilgili yorumuna yer vermiştir.¹⁴²

➤ **بَابُ ذِكْرِ بَعْضِ أَحَادِيثَ مِنْ بَيْنِ مَا اسْتَنْبَتَ فِيهِ غَيْرُ الرَّاويِ وَمِيزَهُ** /Râvi dışındaki **kimselerin rivayetlerde dikkat ve temyiz yeteneğine sahip olduğunu gösteren bazı hadislerin**

¹³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 62.

¹³⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 176-180.

¹³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65.

¹³⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 180-183.

¹³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 67.

¹⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 68; bu kimseler: “Abdullah b. Zübeyr b. Avvam, el-Nu’man b. Beşir, Ebu’t-Tufeyl el-Kitani, el-Saib b. Yezid ve el-Misvar b. Makrame vb.”. Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 183-187.

¹⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 69.

¹⁴² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 187-206.

zikri babı¹⁴³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, bu konuda on tane rivayet ve haber zikretmiş ve bir yerde konuyla ilgili açıklamasına yer vermiştir.¹⁴⁴

➤ **بَابُ مَا جَاءَ فِي الذَّمِّ أَوْ الْمُشْرِكِ يَسْمَعُ الْحَدِيثَ هَلْ يُعْتَدُّ بِرِوَايَتِهِ إِيَّاهُ بَعْدَ إِسْلَامِهِ إِذَا كَانَ ضَاطِبًا** “**Hadis işitmiş olan müşrik veya zimmi ile ilgili hakkında nakledilenler babı; şayet onu zapt etmişse Müslüman olduktan sonra onun rivayetine güvenilir mi**”¹⁴⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya bir haberle başlamış ve ardından kendi yorumuyla bir açıklamaya yer vermiştir. Osman bin Affan’dan verdiği rivayete göre “Hıristiyan Müslüman olmadıkça, çocuk bulûğa girmeden ve köle serbest bırakılmadıkça şahitlik etmezler. Sonra şahitlik etmeleri caizdir” demiştir. Bunun üzerine Hatîb el-Bağdâdî, şayet burada şahitliğin geçerli olacağı ifade edilmişse bu durumun rivayet için hayli hayli geçerli olmasını belirtmiştir. Rivayetin hükümde şahitlikten daha geniş olduğunu söylemiştir. Pek çok rivayet birden fazla sahâbi tarafından tesbit edilmiş olmasına rağmen, onların bunları İslâm'a girmeden önce ezberlediklerini ve Müslüman olduktan sonra edâ ettiklerini ifade etmiştir. Böylece semân Müslüman olmadan önce de geçerli olabileceğini fakat edânın Müslüman olduktan sonra geçerli olacağını belirtmiştir.¹⁴⁶ Bu bölümden sonra aynı zamanda semân hükmü ve o hükmün ergenlikten sonra geçerli olması¹⁴⁷ ile ilgili bir fasılaya da yer verilmiştir. Burada semâ konusunda sorumluluğun ne zaman alınacağına dair bir rivayet, bir ayet ve iki habere yer verilmiştir.¹⁴⁸

➤ **بَابُ الْكَلَامِ فِي الْعَدَالَةِ وَأَحْكَامِهَا** / **Adâlet ve hükümlerine dair bab**¹⁴⁹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, adâletin ne demek olduğunu ve kimlerde bulunabileceğine dair bir rivayet ve altı haber ile konuya başlamış ardından Ebû Abdullah Muhammed b. Ali es-Sûrî’den gelen bir şiirle devam etmiştir. Ardından bir haber ve uzun bir açıklama ile konuyu bitirmiştir. Rivayetlere göre adâletin bir süre vahiy ile sağlandığı fakat vahiy son bulunca insanların gözlemi sonucu değerlendirilme aşamasına geçildiği belirtilmiştir. Aynı zamanda adâletin olduğu yerde şüpheye yer verilmediği vurgusu da yapılmıştır.¹⁵⁰

¹⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 87.

¹⁴⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 219-226.

¹⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90.

¹⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90.

¹⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90.

¹⁴⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 226-229.

¹⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 92.

¹⁵⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 229-235.

➤ **Adâlet, Müslüman olduğunu açıklayan ve zahiri bir fısın olmamasıdır diyene cevap babı**¹⁵¹ bölümde Hatîb el-Bağdâdî, konuya adâletle ilgili açıklama ve bir rivayetle giriş yapmıştır. Daha sonra bir kimsenin Müslüman olmasının rivayetini kabul etmede önemli bir ölçüt olması konusunda zıt görüşlerin olduğu dört haber ve açıklamalara yer vermiştir.¹⁵²

➤ **Kendisini ta'dîl ettiği kimse için sözüyle adâleti oluşan muaddilin lafzının zikri babı**¹⁵³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya sözü hüccet kabul edilen muaddilin adâletle ilgili lafızlarının kabul edilmesi ve ilim ehlinin ta'dîl ifade eden kavramlar ile ilgili ihtilâfların olduğuna dair bir açıklamayla başlamış ve ta'dîl edilen kimse için hangi ifadelerin kullanılmasının yeterli olacağına dair birtakım görüşlere yer vermiştir. Görüşlerin ardından konuyla ilgili dört tane haber zikredilmiş ve sonrasında adâletin tam olarak ne demek olduğuna dair bir açıklamaya yer vermiştir. Sonrasında Hatîb el-Bağdâdî konuyu kendi ifâdeleriyle bitirmiştir.¹⁵⁴

➤ **Adâleti, sicaliği ve güvenilirliği ile meşhur muhaddisin, bir muaddilin tezkiyesine ihtiyacı olmadığı babı**¹⁵⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya râvinin belegat, doğruluk, kavrayış ve anlayışta ün salmış kimselerden: Malik b. Enes (v. 179/795), Süfyân es-Sevrî (v. 161/778), Süfyan b. Uyeyne (v. 198/814), Şu'be b. el-Haccâc (v. 160/776), Ebû Amr el-Evzaî (v. 157/774), Leys b. Sa'd (v. 175/791), Hammad b. Zeyd (v. 179/795), Abdullah b. Mübarek (v. 181/797), Yahyâ b. Saîd el-Kattân (v. 198/813), Abdurrahman b. Mehdî (v. 198/813), Vekî'b. el-Cerrâh (v. 197/812), Yezid b. Harûn (v. 206/821), Affân b. Müslim (v. 220/835), Ahmed b. Hanbel (v. 241/855), Ali b. Medînî ve Yahya b. Maîn'i (v. 233/848) zikrederek başlamış ve bu kimselerin adâletinin sorulmasına ihtiyaç olmadığını, yalnızca meçhul ve karıştıran kimselerin adâletlerinin sorulması gerektiği belirtmiştir. Ardından konuyla ilgili dört haber zikretmiş ve kendisine ait bir açıklamayla konuyu bitirmiştir.¹⁵⁶

¹⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 96.

¹⁵² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 235-239.

¹⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 99.

¹⁵⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 239-242.

¹⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 101.

¹⁵⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 242-244.

➤ **بَابُ ذِكْرِ الْمَجْهُولِ وَمَا بِهِ تَرْتَفَعُ عَنْهُ الْجَهَالَةُ** /Meçhulün ve kendisinden cehaleti kaldıran durumların zikri babı¹⁵⁷ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya meçhul râvinin ne demek olduğuna dair bir açıklamayla başlamıştır. Ardından meçhul râvilere örneklerler verilmiş ve tek râvi rivayetlerinden bahsedilmiştir. Sonrasında bu gibi râvilerden meçhullüğün ne şekilde kalkacağına dair örnek bir rivayet verilmiş ardından Hatîb el-Bağdâdî'nin bu rivayete açıklama olarak râvinin meçhullüğünün kalkması onun âdil saymayacağı fakat bazı kimselerin bu durumun onların adâletini tespit için kullanılabileceğini savunduklarına dair açıklamasıyla bölüm sonlandırılmıştır.¹⁵⁸

➤ **بَابُ ذِكْرِ الْحُجَّةِ عَلَى أَنَّ رِوَايَةَ الثَّقَةِ عَنْ غَيْرِهِ لَيْسَتْ تَعْدِيلًا لَهُ** /Sika bir râvinin başkasından rivayette bulunması o râviyi ta'dîl etmediğine delilin zikri babı¹⁵⁹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî konuya, vermiş olduğu babı destekleyici bir açıklamayla başlamıştır. Ardından konuyla ilgili râviler hakkında on tane haber zikrederek konuyu bitirmiştir. Bu babdan sonra Hatîb el-Bağdâdî, **râvinin kendisi hakkında iyi şeyler söylenmesinin onun için ta'dîl sebebi olması ile ilgili bir fasıl**¹⁶⁰ açmıştır. Ardından da bir haberle konuyu bitirmiştir.¹⁶¹

➤ **بَابُ ذِكْرِ مَا يَعْرِفُهُ عَامَّةُ النَّاسِ مِنْ صِفَاتِ الْمُحَدِّثِ الْجَائِزِ الْحَدِيثِ , وَمَا يَنْفَرِدُ بِمَعْرِفَتِهِ أَهْلُ الْعِلْمِ** /Genellikle insanların çoğunluğunun kendisinden hadis rivayet etmenin caiz olduğu bir muhaddisin sıfatları hakkında bildikleri ve ehli ilminin bilgisinin yalnız kaldığı şey¹⁶² bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, hadis alınmak istenen kimseler hakkında soru sorulduğuna dair bir haberle konuya başlamış ve ardından başka bir rivayette hadis hakkında sorulan soruya verilen cevap ile ilgili Ebû Zekerîya'dan bir beyite ve hadis alınması gereken kimsede bulunan iki grup özelliklerden bahseden bu haberle konuyu bitirmiştir. Bu babdan hemen sonra **bir râvinin çok az rivayetinin olması ve çok fazla âlimle irtibatta olmaması onu kabul etmeye engel olmadığına dair bir fasıla**¹⁶³ yer verilmiş ve bu konuyla ilgili örnek bir rivayet ve açıklamalar zikredilmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103.

¹⁵⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 244-246.

¹⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 104.

¹⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 107.

¹⁶¹ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 246-253.

¹⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

¹⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

¹⁶⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 253-256.

➤ **بابُ ذِكْرِ مَا يَسْتَوِي فِيهِ الْمُحَدَّثُ وَالشَّاهِدُ مِنَ الصِّفَاتِ، وَمَا يَفْتَرِقَانِ فِيهِ**”¹⁶⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya şahit ve habercinin özelliklerinin zikredildiği bir haber ile başlamış ve ardından şahit kimseden ilim alınacağına dair benzer metinlerle gelen dört rivayete yer vermiştir. Daha sonra Hatîb el-Bağdâdî, bu rivayetle ilgili İbn Abbas’a ait bir açıklamaya yer vererek bölümü bitirmiştir.¹⁶⁶

➤ **بابُ الْقَوْلِ فِي الْعَدَدِ الْمَقْبُولِ تَعْدِيلُهُمْ لِمَنْ عَدَلُوهُ**”¹⁶⁷ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, şahitlik yapacak kimsenin ta’dîlinin kabulü için şahit sayısının ne kadar olması gerektiğine dair fukahadan ve bazı âlimlerce genel görüşlere yer verilerek konuya başlamıştır. Birtakım görüşler verildikten sonra konuyla ilgili örnek bir rivayet ve açıklamalarla bölüm sonlandırılmıştır.¹⁶⁸

➤ **بابُ مَا جَاءَ فِي كَوْنِ الْمُعَدِّلِ امْرَأَةً أَوْ عَبْدًا أَوْ صَبِيًّا**”¹⁶⁹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, babın asıl konusunun ifk hadisesi ile ilgili Hz. Peygamber tarafından Berîre’ye sorulan sorudan kaynaklandığını belirterek konuya giriş yapmış ve ilgili rivayeti zikretmiştir. Ardından kadınların ta’dîlinin geçerli olup olamayacağı veya hangi şartla geçerli olacağına dair örnek haberler ile çeşitli görüş ve açıklamalara yer vererek konuyu bitirmiştir.¹⁷⁰

➤ **بابُ الْقَوْلِ فِي سَبَبِ الْعَدَالَةِ، هَلْ يَجِبُ الْإِخْبَارُ بِهِ أَمْ لَا**”¹⁷¹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, râvinin ta’dîl edilme sebebinin haber verilip verilemeyeceği konusunda insanların ihtilâf ettiklerini belirten bir açıklamayla konuya başlar ve ardından ilk olarak ta’dîl edilme sebebinin açıklanmasının gerekliliğini savunanların olduğunu ve delilleri olan rivayete yer vermiştir. Sonra da sebebin açıklanmasını zorunlu bulmayanlara dair görüş ve delili zikredilmiştir. Bölüm konuyla ilgili genel açıklamalarla bitirilmiştir.¹⁷²

¹⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 110.

¹⁶⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 256-259.

¹⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 112.

¹⁶⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 259-261.

¹⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 113.

¹⁷⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 261-264.

¹⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 115.

¹⁷² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 264-266.

➤ **بابُ الْكَلَامِ فِي الْجَرْحِ وَأَحْكَامِهِ** /Cerh ve hükümleri hakkında söz babı”¹⁷³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya râvide bulunması gereken özelliklerden bahseden bir haberle başlamıştır. Ardından Hz. Peygamber hakkında yalan söylemenin büyük günah olduğuna dair haber ve hadise yer vermiştir. ¹⁷⁴

➤ **بابُ مَا جَاءَ عَنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ذُخْرِ الْكَبَائِرِ** /Kebairin (büyük günahların) zikri ile ilgili Resûlullah’dan (s.a.v) rivayet edilenler babı”¹⁷⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, büyük günah işleyen kimsenin durumu ve bu günahların neler olduğuna dair on tane hadis rivayetinde bulunmuştur. Bunların bir kısmı: Allah’a şirk koşmak, sihir yapmak, haksız yere Allah’ın haram kıldığı canı öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, harpten kaçmak, temiz bir kadına zina isnadında bulunmak şeklinde rivayet edilmiştir. Bu ve diğer birçok büyük günah sebebiyle adâletin düşeceği ve bu günahları işleyip tövbe etmeyen kimselerin cerh edileceğine dair açıklamayla bölüm sonlandırılmıştır. ¹⁷⁶

➤ **بابُ الْقَوْلِ فِي الْجَرْحِ وَالْتَّعْدِيلِ إِذَا اجْتَمَعَا , أَيُّهُمَا أَوْلَى** /Bir râvide cerh ve ta’dîl ikisi bir arada bulunduğu hangisinin tercih edilmesinin daha iyi olacağına dair bab”¹⁷⁷ bölümde Hatîb el-Bağdâdî, konuya cerh ve ta’dîlin aynı kişide bulunması durumunda cerhin tercih edildiğine dair ittifak olduğu açıklamasıyla konuya başlamıştır. Ardından örnek haberler ve konuyla ilgili Hatîb el-Bağdâdî kendisine ait açıklamalarına yer vermiştir. Bu bölümden hemen sonra Hatîb el-Bağdâdî, **râvinin cerhi, ta’dîlinden daha az olduğunda hangisinin tercih edildiğine dair iki durumdan bahsettiği bir fasıla**¹⁷⁸ yer vermiştir. Bu fasılda ilk olarak belirttiği görüş cerhinin kabul edilmesi ikinci görüş ise adâletin kabul edilmesidir. Fakat bu görüşlerin ilkinin daha evla olduğu belirtilmiştir. ¹⁷⁹

➤ **بابُ الْقَوْلِ فِي الْجَرْحِ هَلْ يَحْتَاجُ إِلَى كَشْفِ أَمٍّ لَا** /Cerhin açıklanmaya ihtiyacı olup olmadığı ile ilgili bab”¹⁸⁰ bölümde Hatîb el-Bağdâdî, konuya ilim ehlinin çoğunun cerh edilen kimsenin cerh sebebini açıklaması gerektiğine dair ifadelerinin yer aldığı bir haber

¹⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117

¹⁷⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 266-268.

¹⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 119.

¹⁷⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 268-274.

¹⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 123.

¹⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 124.

¹⁷⁹ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 274-277.

¹⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 125.

ve açıklamalar ile başlamıştır. Ardından Hatîb el-Bağdâdî, kendi yorumuna yer vermiş ve ardından konu ile ilgili üç haber vererek konuyu bitirmiştir.¹⁸¹

➤ **بابُ ذِكْرِ بَعْضِ أَخْبَارِ مَنْ اسْتَفْسِرَ فِي الْجُرْحِ فَذَكَرَ مَا لَا يُسْقِطُ الْعَدَالََةَ** /Cerhin açıklanmasını isteyip de adâleti düşürmeyen haberleri veren kişi ile ilgili haberlerin zikri”¹⁸² bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuyla ilgili toplam on beş haber zikretmiş ve kendi yorumuna da yer vermiştir.¹⁸³

➤ **بابُ الْقَوْلِ فِيمَنْ رَوَى عَنْ رَجُلٍ حَدِيثًا ثُمَّ تَرَكَ الْعَمَلَ بِهِ هَلْ يَكُونُ ذَلِكَ جَرْحًا لِلْمَرْوِيِّ عَنْهُ؟** /Herhangi bir kişiden hadis rivayet edipte onunla amel etmeyi terk eden kişinin bu durumu rivayeti aldığı kişi hakkında cerh olur mu babı”¹⁸⁴ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, bir râvinin birinden hüküm gerektiren bir hadis rivayet etmesi ve onunla amel etmemesi sonucunda bu durumun o kimse için cerh sebebi olamayacağı açıklaması yaparak konuya başlamıştır. Ardından bununla ilgili iki rivayet zikrederek bölümü sonlandırmıştır.¹⁸⁵

➤ **بابُ فِي أَنَّ السَّفَهَةَ يُسْقِطُ الْعَدَالََةَ وَيُوجِبُ رَدَّ الرَّوَايَةِ** /Sefehin, adâleti düşürdüğü ve sefehin rivayetinin reddetmenin gerekliliği ile ilgili bab”¹⁸⁶ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, sefehlik durumunun adâlete engel olduğuna dair, akıl zayıflığı sebebiyle rivayetinin alınmadığına dair konuyla ilgili beş habere yer vermiştir.¹⁸⁷

➤ **بابُ فِي أَنَّ الْكَاذِبَ فِي غَيْرِ حَدِيثِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرُدُّ رَوَايَتَهُ** /Rasûllullah (s.a.v)’in hadisleri dışında yalan söyleyen kimsenin rivayetlerinin reddedilmesi babı”¹⁸⁸ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya kasten veya sehven yalan söyleyen kimsenin durumu ile alakalı beş haberle başlamıştır. Daha sonra kasten yalan söyleyen kimsenin haberinin alınmayacağına dair kendi yorumuyla devam etmiş sonra da konuyla ilgili iki haber vererek bölümü bitirmiştir. Bu bölümden sonra Hatîb el-Bağdâdî “**yalanından habersiz kimse için ona anlatılan kimsenin ölüm ve doğum tarihlerinden yola çıkarak onun hakkında değerlendirme yapabileceğine dair bir faslaya**”¹⁸⁹ yer vermiştir. Bu bölümde tarihin, yalancıları tespit etmede ne kadar önemli olduğuna dair üç haber zikredilmiştir.¹⁹⁰

¹⁸¹ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 277-281.

¹⁸² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 128.

¹⁸³ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 281-291.

¹⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 132.

¹⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 291-293.

¹⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 133.

¹⁸⁷ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 293-296.

¹⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 135.

¹⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 136.

¹⁹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 296-302.

➤ **Heva ve bid‘at ehlinden hadis alma ve onların rivayetleri ile ihticac etme ile ilgili bab**¹⁹¹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya ilim ehlinin kaderiyye, rafizî ve hariciler gibi ehl-i bid‘at, ehl-i heva, rivayetlerini dinleme konusunda ihtilaf ettiklerine dair bir açıklamayla başlamıştır. Ardından Hatîb el-Bağdâdî bu görüşleri zikretmiş ve kimlerin haberinin kabul edilip edilemeyeceğine dair ifâdelere yer vermiştir. Daha sonra konuyla ilgili örnek bir rivayet ve on beş haber zikredilmiştir. Ardından Hatîb el-Bağdâdî’nin günahkar ve kâfirler hakkında rivayetin kabul edilip edilemeyeceğine dair yorum ve açıklamalara yer vererek bölümü bitirmiştir.¹⁹²

➤ **Bid‘at ve heva ehlinden rivayet etmenin caiz olduğu konusunda hadis imamlarından nakledilmiş bazı haberler ile ilgili bab**¹⁹³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, bir önceki konuya istinaden hevâ ehlinden rivayet etmenin caiz olduğunu savunanlara dair yirmi yedi tane örnek haberlere yer vermiştir. Hatîb el-Bağdâdî, bid‘at ehlinin savunduğu şeye davet etmelerinin onları sapkınlığa götüreceğini ifade ettiği yorumuna da yer vermiş bu kimselerden rivayet alınmayacağını ifade etmiştir.¹⁹⁴

➤ **Güvenilir kimselerden semâin tercih edilmesi, zayıf kimselerden rivayetin ve naklin kerih görülmesi babı**¹⁹⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, zayıf kimselerden rivayet alınmaması gerektiği ve güvenilirilere yönelmek gerektiğine dair örnek yedi habere ve İbrahim b. Habeş’ten gelen bir şiire yer vermiştir.¹⁹⁶

➤ **Ahkâm hadisleri ile ilgili müteşeddî davranılması ve amellerin faziletleri ilgili hadislere cevaz verilmesi babı**¹⁹⁷ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, helal ve haram konularında şüpheli rivayet yazılmasının yasak; teşvik, nasihat konularında ise bu tür rivayetleri yazmanın caiz olduğuna dair bir açıklama ile konuya başlamıştır. Hatîb el-Bağdâdî, helal ve haram

¹⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 138.

¹⁹² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 302-312.

¹⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

¹⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 145. Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 312-323.

¹⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 149.

¹⁹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 323-326.

¹⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 151.

konularıyla ilgili rivayetlerin ilmiyle meşhur önder ve yalancı olmayanlardan alınması gerektiğine dair örnek beş haberle konuyu bitirmiştir.¹⁹⁸

➤ **باب ما جاء في ترك السماع ممن اختلط وتغير** /İhtilat eden kimseden semâm terki konusundaki bab¹⁹⁹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, rivayetinde karıştıran yani rivayeti alınmış daha sonra değiştirmesi sebebiyle onun rivayetini terk etmek ve o kimseyi dinlemeyi bırakmakla ilgili yedi tane örnek haberle konuya başlayıp ardından İbn Mübarekten gelen bir şiire yer vermiştir. Daha sonra iki tane rivayete, kendi yorumuna yer vermiş ve iki örnek haberle konuyu bitirmiştir.²⁰⁰

➤ **باب ذكر الحكم فيمن روى عن رجل حديثا فسئل المرؤي عنه فأنكره** /Bir kimseden hadis rivayet edip de kendisinden bu rivayet edilen kişi sorulduğunda bunu reddeden kişinin hükmü babı²⁰¹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, herhangi bir râviye aldığı rivayeti hakkında bu rivayeti kimden aldığı sorulduğunda kendisinden rivayet alındığını reddeden bir adamın durumuyla ilgili örnek üç habere yer vermiştir. Ardından Hatîb el-Bağdâdî bu konuda unutkanlığın kişi için güvenilir olmaması sebebiyle kişi kendisi için anlatılan şeyleri yalanlama eğiliminde olacağı ve o râviyi yalanlayacağını ifade ederek konuyu bitirmiştir.²⁰²

➤ **ذكر من كره من العلماء التحدث عن الأحياء** /Âlimlerden, hayatta olandan hadis nakletmeyi kerih gören kimsenin zikri²⁰³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, âlimlerin hayatta olan kimseler hakkında rivayet etmeyi kerih gördüklerine dair örnek üç habere yer vermiştir.²⁰⁴

➤ **باب ترك الإحتجاج بمن غلب على حديثه الشواذ وروايته المناكير والغرائب من** /Hadislerinde şâzz, münker ve garîbin fazla olduğu kimsenin rivayetlerine ihticacın terki babı²⁰⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, şâzz, münker ve garip hadisleri fazla olan kimselerin rivayetlerini delil almayı terk etme ile ilgili örnek on iki tane habere yer vermiştir. Aynı zamanda Hatîb el-Bağdâdî bu konuyla ilgili, garip ve münker rivayeti çokça alan râvilerin rivayetlerinde hata ve yanılmasının çok olması sebebiyle cerh

¹⁹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 326-328.

¹⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 153.

²⁰⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 328-334.

²⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 156.

²⁰² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 335-337.

²⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 158.

²⁰⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 337-338.

²⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 159.

edileceğini ve zayıf olduklarını ifade etmiştir. Aynı zamanda bu durumdan döndükleri zaman bu kimselerin rivayetlerinin sahih olacağı ifade edilmiştir.²⁰⁶

➤ **بابُ تَرْكِ الإِخْتِجَاجِ بِمَنْ كَثُرَ غَلَطُهُ وَكَانَ الْوَهْمُ غَالِبًا عَلَى رِوَايَتِهِ** / Çokça hata yapan ve rivayetinde vehmin çok olduğu kimselerle ihticacın terki babı²⁰⁷ bölümde Hatîb el-Bağdâdî, rivayetlerinde yanılma ve hatanın çokça olduğu kimseyi delil olarak kullanmamak gerektiği, hadislerinin çoğunda yanılmış kimsenin hadisinin terk edilmesi gerektiği ve hatası az olan kimsenin rivayetinin kabul edilebileceğine dair örnek yedi habere yer vermiştir.²⁰⁸

➤ **بَابُ فِيمَنْ رَجَعَ عَنْ حَدِيثٍ غَلَطَ فِيهِ , وَكَانَ الْغَالِبُ عَلَى رِوَايَتِهِ الصِّحَّةُ أَنْ ذَلِكَ لَا يَضُرُّهُ** / Yanıldığı bir hadisten geri dönen kimse için bu durum sıhhatine zarar vermeyeceği hakkındaki bab²⁰⁹ bölümde Hatîb el-Bağdâdî, yanıldığı hadisten geri dönen kimsenin sahihliğine zarar gelmeyeceğine ve rivayetinin caiz olacağına, râvinin bilinmeyen bir şey rivayet etmesi sonrasında bundan dönmesinin yeterli olmayacağı aksine tövbe etmesi gerektiğine dair örnek on bir haber ve rivayete yer vermiştir.²¹⁰

➤ **بَابُ رَدِّ حَدِيثِ أَهْلِ الْغَفْلَةِ** / Gaflet ehlinin rivayetinin reddi babı²¹¹ bölümde Hatîb el-Bağdâdî, gaflet ehlinin rivayet ettiği hadislerin kabul edilmediğine dair örnek dört habere yer vermiştir.²¹²

➤ **بَابُ رَدِّ حَدِيثِ مَنْ عُرِفَ بِقَبُولِ التَّلْقِينِ** / Telkini kabul etmekle bilinen kimsenin hadisinin reddi babı²¹³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, rivayet etmediği bir hadisi rivayet etmiş gibi ithamlara karşı rivayet ettiğini kabul etmesi sebebiyle bu durum o kimsenin hafızasındaki bir eksikliğe işaret edebileceği için onun telkinden önceki ve sonraki rivayetlerinin reddedileceğine dair on tane örnek habere yer vermiştir.²¹⁴

➤ **بَابُ تَرْكِ الإِخْتِجَاجِ بِمَنْ عُرِفَ بِالتَّسَاهُلِ فِي سَمَاعِ الْحَدِيثِ** / Hadisi işitme konusunda mütesahil davrandığı bilinen kimselerin ihticacının terk edilmesi babı²¹⁵

²⁰⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 338-343.

²⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162.

²⁰⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 344-346.

²⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 164.

²¹⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 346-352.

²¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 167.

²¹² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 352-353.

²¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 168.

²¹⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 354-360.

²¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 171.

bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, hadis dinlerken dikkatli olmayan bir kimsenin rivayetinin alınmaması gerektiğine dair örnek üç tane habere yer vermiştir.²¹⁶

➤ **بابُ تَرْكِ الإِخْتِجَاجِ بِمَنْ عُرِفَ بِالتَّسَاهُلِ فِي رِوَايَةِ الْحَدِيثِ/Hadis rivayeti konusunda mütesahil olduğu bilinen kimselerin ihticacının terk edilmesi babı**²¹⁷ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, hadis rivayetinde tesahülü ile bilinen kimseye başvurmayı ve dinde hüküm olmayan şeylerde mütesahil olmanın caiz ama Resûlullah'dan (s.a.v) rivayet etmede mütesahil olan kimsenin haberinin reddedilmesine dair örnek dört tane habere yer vermiştir.²¹⁸

➤ **بابُ كَرَاهَةِ أَخْذِ الْأَجْرِ عَلَى التَّحْدِيثِ وَمَنْ قَالَ: لَا يُسْمَعُ مِنْ فَاعِلٍ ذَلِكَ/Hadis öğretme karşılığında bedel alması ve bunu yapan kişiden de hadis semâ edilmeyeceğine dair bab**²¹⁹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, hadis öğretiminde karşılık alınmadan bu ilmin verilebileceğine dair örnek sekiz tane habere yer vermiştir.²²⁰

➤ **ذَكَرَ بَعْضُ أَخْبَارٍ مَنْ كَانَ يَأْخُذُ الْعِوَضَ عَلَى التَّحْدِيثِ**²²¹ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, önceki bölüme istinaden hadis öğretme karşılığında bedel alanlarla ilgili altı tane örnek rivayet ve haberlere yer vermiştir.²²²

➤ **بابُ كَرَاهَةِ الرِّوَايَةِ عَنِ أَهْلِ الْمُجُونِ وَالْخَلَاعَةِ/Edebe aykırı davranan ve şaka yapan kimselerden rivayet etmenin kerahiyeti babı**²²³ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, rivayet alınacak kimsenin günlük hayattaki ahlâkî durumuna bakıldığı ve ahlâksızlık yapan kimselerden haber alınmadığına dair örnek beş habere yer vermiştir.²²⁴

➤ **بابُ تَرْكِ الإِخْتِجَاجِ بِمَنْ لَمْ يَكُنْ مِنْ أَهْلِ الضَّبْطِ وَالدِّرَايَةِ , وَإِنْ عُرِفَ بِالصَّلَاحِ وَالْعِبَادَةِ/Salah ve ibadet ehli oldukları bilinse de dirayet ve zabt ehli olmayan kimselerin rivayetiyle ihticacın terk edilmesi babı**²²⁵ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, kişi ne kadar salih olursa olsun hadis almaya ve aktarmaya ehil (zabt) yetersizliği varsa o kimseden rivayet alınamayacağına dair konuyla ilgili örnek on üç tane habere yer vermiştir.²²⁶

²¹⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 360-361.

²¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 172.

²¹⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 361-362.

²¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 173.

²²⁰ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 363-366.

²²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 175.

²²² Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 366-369.

²²³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 177.

²²⁴ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 369-371.

²²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 179.

²²⁶ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 371-375.

➤ **بَابُ الْكَلَامِ فِي أَحْكَامِ الْأَدَاءِ وَشَرَائِطِهِ، ذِكْرُ صِفَةِ مَنْ يُحْتَجُّ بِرِوَايَتِهِ إِذَا كَانَ يُحَدِّثُ بِحِفْظِهِ**“/Edâ, şartları ve hıfzından rivayet ettiği zaman rivayetiyle ihticac edilenin özelliklerinin zikri babı”²²⁷ bölümünde Hatîb el-Bağdâdî, konuya ezberinden rivayette bulunan râvi hakkında bazı özelliklerin gerekliliği ile ilgili toplam bir rivayete ve otuz tane örnek habere yer vermiştir. Aynı zamanda konuyla ilgili Hasan b. Abdurrahman ve bir şaire ait beyitlere yer verilmiştir.²²⁸

---

²²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 182.

²²⁸ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye* thk. Mâhir Yâsîn, 375-390.

İKİNCİ BÖLÜM

EL-KİFÂYE'DE RÂVİ DEĞERLENDİRME YÖNTEMİ

Cerh ve ta'dîl konusuna geçmeden önce konunun öznesi olan râvinin ne demek olduğunun iyi anlaşılması gerekmektedir. Bu bölümde öncelikle râvi hakkında bilgiler verilerek *el-Kifâye* çerçevesinde ravîlerin nasıl değerlendirildiği, cerh ve ta'dîl kurallarının nasıl tespit edildiği incelenmiştir.

2.1. Râvi ve Vasıfları

Râvi, sözlükte “nakleden, taşıyan ve ileten” anlamlarına gelmektedir.²²⁹ Başka bir ifade ile su taşıyan deve (râviye) ve o suyu deveye sabitleyen ipe (rivâ) işaret etmektedir.²³⁰ Bu açıdan baktığımızda râvi, hadis ilmindeki bilgi birikimini güvenilir bir şekilde zabt edip bir sonraki nesillere nakleden kişi anlamına gelmektedir.²³¹ Terim olarak ise hadisi rivayet metotlarından biriyle öğrenip kendisinden sonra gelenlere aktaran kimseye denilmektedir.²³² Yani bir hadisi, bir sözü veya olayı, senedlerini zikrederek nakleden kişidir.²³³ Sened ise râvilerin oluşturmuş olduğu bu rivayet zincirine denir.²³⁴ Sened vasıtasıyla râvilerin birbiriyle olan ilişkilerinin incelenmesi sağlanmış ve aralarındaki hoca-talebe durumu ortaya çıkartılmış olmaktadır. Böylece râvi zinciri olan sened, hadis ilmi açısından hadislerin doğruluğunun tespiti için ilk adımı

²²⁹ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 69; Yücel, *Hadis Usûlü*, 103.

²³⁰ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî garîbi'l-hadis ve'l-eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, (Beyrut: Mektebetü'l-İlmiyye, 1979), 2/279-280.

²³¹ Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, (Beyrut: Dâru Sadr, 1414/1993), 14/346-351; Aydınli, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, 251.

²³² Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992), 319; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 69; Yücel, *Hadis Usûlü*, 103; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 63.

²³³ Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif, Cürcanî, *Kitâbü't-Ta'rifât*, çev. Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 113.

²³⁴ Ahmed Yücel, “Cehaletü'r-Ravi ve İlgili Terimler”, *İLAM Araştırma Dergisi* 1/2 (1996), 145.

oluşturmaktadır.²³⁵ Bu doğrultuda râvilerin kimlik ve ehliyet durumlarının tespitleri yapılabilmektedir.²³⁶ Kimlikleri bulunan râvilerin yaşamış olduğu asırların ve coğrafyaların bilgileri göz önünde bulundurulmuştur. Bu bilgiler, hangi râvinin hangi râviyle irtibata geçebildiği, bir râvinin ne derece ehliyete sahip olduğunun tespit edilmesi, hadis rivayetinin güvenilirliği açısından çeşitli âlimlere yol gösterici olmuştur.²³⁷ Râviler, belli başlı özellikler ile âlimlerce tetkik edilmişlerdir. Bu özellikleri çerçevesinde değerlendirilen râvilerin, rivayetlerinin doğru olup olamayacağı ortaya çıkartılmaya çalışılmıştır.²³⁸

el-Kifâye'de râvi ile ilgili olarak, şahitte ve habercide bazı özelliklere ve farklara değinilmiştir. Bunlara göre haberde; râvinin Müslüman olması, idrak etmesi, akıl sahibi olması, dürüstlüğü ve adâletinden bahsedilmiştir. Şahit kimsede de tüm bu niteliklerin aynı şekilde bulunması gerektiğinden bahsedilmiştir. Yine eserde haberci ile şahidin akıl, ihtiyat ve zikir konusundaki özelliklerde ortak oldukları hakkında ihtilâf olmadığı belirtilmiştir.²³⁹ Eserdeki rivayetlere göre şahit ve habercinin farkları ise şu şekilde anlatılmıştır: şahidin; anne, baba, çocuk, akraba değil hür olmasının farz olduğu ve aynı zamanda bazı şahitliklerde iki, bazılarında dört kişi ve bunların erkek olmasının şart olduğu anlaşılmaktadır. Fakat bu özelliklerin habercide dikkate alınamayacağı da belirtilmektedir. Yani muhaddislerce; hizmetçinin, kadının, arkadaşın, haberlerinin kabul edilmediği ifade edilmiştir.²⁴⁰ Eserde ele alınan başka rivayetlere göre şahitliği kabul edilen her kimseden ilim alınamayacağı belirtilmiştir.²⁴¹ *el-Kifâye*'ye göre her ne kadar şahitte ve habercide olması gereken özelliklerin benzer olduğu belirtilmiş olsa da her şahidin haberci her habercinin ise şahit olamayacağı anlaşılmaktadır.

²³⁵ Ebû Abdullah Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî, *er-Risale*, thk, Ahmed Muhammed Şakir, (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ty), 399; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî, *el-Medhal ile's-Süneni'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Ziyâü'r-Rahmân el-Azamî, (Kuveyt: Dâru'l-Hulefâ li'l-Kitâbi'l-İslâmî, 1404/1984), 1/139,140-149; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebû Hâtim er-Râzî, *Kitabu'l-cerli ve't-ta'dil*, (Haydarâbad: Matbaatü Meclisi Dâirati'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1371/1952), 1/2; Detaylı bilgi için bkz. Yücel, "Cehaletü'r-Ravi ve İlgili Terimler", 145-147.

²³⁶ Yücel, *Hadis Usûlü*, 104.

²³⁷ Detaylı bilgi için bkz. Raşit Küçük, "İsnad", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 2001), 23/154; Ahmet Keleş, *Hadis Tarihi ve Usûlü Dersleri*, (Ankara: Fecr yayınları, 2017), 73, 76.

²³⁸ Mustafa Taş, "Adâlete Yönelik Kusurlar Karşısında İmam Müslim'in Metodu", *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* sayı:15 (2020), 269.

²³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 110.

²⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 110.

²⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 110.

el-Kifâye'de râvide ve şâhitte olması gereken kriterler belli başlı şekilde değerlendirildiğinde, aralarında benzer durumlar olduğu gibi ayrıştığı durumlar da olmuştur. Hadis âlimleri, rivayette bulunan râvinin öncelikle güvenilir olmasını şart kabul etseler de bunu tek başına yeterli saymayarak râvinin rivayete ehil olmasını da şart saymışlardır.²⁴² Tüm bu durumlara göre râvilerin rîvâyete ehil olup olmadığı ile ilgili bazı vasıfları bulunmaktadır.²⁴³ Âlimler bu vasıfları adâlet ve zabt başlıkları altında incelemiş, bunların tespitlerinin nasıl yapıldığını ayrı başlıklar halinde sıralamıştır.²⁴⁴

2.1.1. Adâlet

Adâlet, “ع د ل ع” kökünden türemiş bir mastar olup sözlükte “kalbin doğru olduğunu bildiği şey, hakka uygun hüküm vermek,²⁴⁵ gibi anlamlara gelmektedir. Kur’ân’da adâlet, “doğruluk” anlamıyla da kullanılmıştır.²⁴⁶ Adâlet, hadis terimi olarak “râvinin bireysel güvenilirliğini”²⁴⁷ ifade etmekte; aynı zamanda adâlet, şahidin vasfı²⁴⁸ olmakla beraber rıza anlamında da²⁴⁹ kullanılmıştır. Bu kavram daha çok rivayetin Resûlullah’a (s.a.v) ait olup olmaması konusunda râvide aranan bir şart olmuştur.²⁵⁰ Yani bu özellik rivayetin içeriğinin yalan ya da uydurma olma ihtimaliyle ilişkili olup daha çok râvinin takva boyutu ve insanlık değerlerinde hata yapmaması anlamındadır.²⁵¹ Kısaca bu kavram; râvinin, akli başında, mürûet sahibi, buluş çağına girmiş bir Müslüman olması durumu için kullanılan bir özelliktir.²⁵² Başka bir söylemle Allah ve Resûlü’nün (s.a.v) emirlerine uyup yasakladığı şeylerden, halk tarafından kişiliğini/mürûetini bozacak çeşitli davranışlardan uzak durmasına sebep olan meleke olarak da ifade edilebilir.²⁵³ Küçük hataların adâlete zarar veremeyeceği söylene de bu hatalarda ısrar etmek adâleti düşüren bir durumdur.²⁵⁴ Râvide aranan ilk şartın, adâlet olduğunu ifade edebiliriz. Râvilerin

²⁴² Yücel, *Hadîs Usûlü*, 112.

²⁴³ Ebû Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzi İbn Ebî Hâtim, *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*, (Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1372/1953), 1/5-7; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 207-208.

²⁴⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 104; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69.

²⁴⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 11/430; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 110; Harun Reşit Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, *Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (Mütefekkir)* 2/3 (2015), 44.

²⁴⁶ el-En’âm, 6/152.

²⁴⁷ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 110.

²⁴⁸ et-Talâk, 65/2; Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, 44.

²⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 99; Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, 44.

²⁵⁰ Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, (Ankara: TDV Yayınları, 2018), 9-10.

²⁵¹ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69.

²⁵² İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 104; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 83.

²⁵³ Mehmet Eren, *Hadîs İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, (İstanbul: İsam Yayınları, 2010), 510.

²⁵⁴ Eren, *Hadîs İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları*, 510.

rivayeti uydurma durumları açısından güvenilir olup olmadıkları muhaddisler tarafından eserlerinde incelenmiştir.

el-Kifâye'de ele alınan rivayetlere göre adâletin ne demek olduğu ve kimlerde bulunabileceği ile ilgili geniş bilgilere yer verilmiştir.²⁵⁵ Rivayetlere göre Resûlullah (s.a.v) zamanında insanların vahiy ile değerlendirildiği yani yanlış bir durum sergiledikleri vakitte vahiy ile uyarıldıkları bilinmektedir. Bu sebeple de vahyin son bulunduğu süreçte râviler; insanlar tarafından, yaptıkları davranışları ile değerlendirilerek, onların durumları hakkında görüşler söylenmiştir. Eserdeki rivayetlere baktığımızda; kişinin kendi kendine yaptığı davranışlardan dolayı Allah Teâlâ tarafından hesaba çekileceği ve bu durumda sadece iyilik yapan kimseye güvenileceği vurgusu yapılmıştır. İyi olduğu söylene bile kötülük yapan kimseye şüpheli davranılması ve onun tasdik edilmeyeceği belirtilmiştir. Yani bu durumda şüphe aslında râvinin adâletine de engel bir durum oluşturmaktadır.²⁵⁶ Böylece âdil kimsenin, kendisinden şüphe edilmeyen kişi olduğu anlaşılmaktadır.²⁵⁷

el-Kifâye'de bahsedilen rivayetlerde adâletli kimsenin insanlara iyi davranan ve onlara zulmetmeyen, onlara yalan söylemeyen ve sözünde duran kimse olduğu belirtilmiştir. Bu kişilerin güvenilir kimseler olduğu ve onların gıybetlerinin günah olacağı ifade edilmiştir.²⁵⁸ Aynı şekilde adâletli kimsenin; şahitlik edebilmesi, içki içmemesi, dininde bozukluk olmaması, yalan söylememesi ve aklında bir sorun olmaması gibi bazı özelliklere sahip olması gerektiği de belirtilmiştir.²⁵⁹ Burada aslında adâletin, kişinin hem doğruluğu hem de dindarlığıyla ilgili bir açıklaması yapılmıştır.²⁶⁰ Aynı zamanda *el-Kifâye*'de, soylu hükümdarda nasıl ki kusur olabiliyorsa fazileti kusurlarından çok olan kimselerin de bulunduğu örneklere yer verilmiştir. Bu örneklere göre adâletin kişinin soyluluğu ile alakalı bir durum olmadığı anlaşılmaktadır.²⁶¹

el-Kifâye'de belirttiğimiz ifâdelere göre adâlet; şüpheyeye yer vermeyen, belli başlı özellikleri taşıyan kimsede bulunan ve kişinin soylu olup olmamasıyla alakalı olmayıp

---

²⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 92.

²⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 92; Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır, (Kahire: Dâru Tavki'n-necât, 1422/2001), "Kitabu'ş-şehadet", 2641.

²⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 92-93.

²⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 92.

²⁵⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 93.

²⁶⁰ Demirel, "Adâlet Kavramı ve Şia'da Sahâbenin Adâleti Meselesi", 45.

²⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 93.

tamamen dini ve dünyevi olarak düzgün bir yaşam biçimine sahip olmasıyla alakalı olduğu anlaşılmaktadır.

Adâletle ilgili olarak alimler tarafından da tanımlar yapılmıştır. Bu konuda İmam Şafî: “Allah’a itaat eden kimsenin adâletli olduğu ve ona isyan eden kimsenin ise cerh edileceğini ifade etmiştir.²⁶² Burada adâleti Allah’a itaatle bağdaştırmıştır. Tam aksine Allah’a isyan eden kimsenin âdil olmadığını ve cerh edilmesi gerektiğini belirtmiştir. Şafî, bir başka ifadeyle de büyük günahları terk eden, iyiliği kötülüğünden fazla olan kimsenin de âdil sayılabileceğini ifade etmiştir.²⁶³ Bu ifadeyle de aslında hata yapan veya az miktardaki kötü davranışın iyiliklerini geçmediği sürece o kimsenin adâletinin zarar görmeyeceği anlaşılmaktadır. Kötülüklerinin iyiliklerini geçmeyeceği ifadesi aslında bir ölçüt sayılmamalıdır. Bunu kötülüğünde pişman olmuş ve aynı şeyleri yapmakta ısrar etmemiş olması şeklinde ifade etmek daha doğru olacaktır. Hâkim en-Nîsâbûrî ise *Marife*’de râvinin adâletini: “Bid‘ate davet etmeyen ve adâletini düşürecek günahları açıkça işlemeyen kimse” olarak ifade etmiştir.²⁶⁴

el-Kifâye’de, adâlet sıfatının habercide ve şahitlik eden kimsede aranan bir özellik olduğu belirtilmiştir. Fıskın²⁶⁵, kötü fiillerin veya yasaklanmış şeylerin adâleti düşürdüğü noktasında ittifak edilmiş ve bu davranışlardan doğru yola dönmek için adâletin bir vasıta olduğu söylenmiştir.²⁶⁶ Kur‘ân’da şahit olabilecek kimselerin âdil kimseler tarafından seçilmesi gerektiği²⁶⁷ ve konuşurken âdil olmak gerektiği²⁶⁸ ifade edilmiştir.

el-Kifâye’de adâletle ilgili başka bir tanımda da şu şekilde ifade edilmiştir: “Allah’ın emirlerine uymak, O’nun yasakladığı şeyleri yapmaktan sakınmaktır. Yani âdil kimse, yükümlülüklerini yerine getiren, emrolunanlara riayet eden ve yasaklardan, ahlâk dışı davranışlardan sakınan, işlerinde ve davranışlarında hakikatli olan ve sorumluluk

²⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 93.

²⁶³ Muhammed b. İbrâhîm el-Yemânî İbnü’l-Vezîr, *el-Avâsım ve’l-Kavâsım li zebbi an sünneti ebi’l-Kâsım*, thk. Şuayb el-Arnâvut, (Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1992), 323.

²⁶⁴ Demirel, “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”, 46.

²⁶⁵ Fısk: “hak yoldan ayrılma, Allah’ın emirlerine itaatsizlik etme” bkz. Muhammed Ebû Bekir er-Râzî, *Muhtârü’s-Sihah*, thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed (Beyrut: el-Mektebetü’l-Asriyye, 1999), 441; İbn Manzûr, *Lisânü’l-Arap*, 10/308; Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî ez-Zebîdî, *Tâcü’l-arûs min cevâhiri’l-Kâmûs*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn vd. (Kuveyt: el-Meclisü’l-Vatanî li’t-Tekâfe ve’l-Fünûn ve’l-Âdâb, 1965/2001), 26/303.

²⁶⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 94.

²⁶⁷ et-Talâk 65/2.

²⁶⁸ el-En‘âm 6/152.

alan, dinine ve mürûetine (şahsiyetine) zarar veren insanlardan uzak duran kimsedir.”²⁶⁹ Bu kimsenin dininde adâletli olarak nitelendirileceği ve aynı zamanda doğru sözlü olarak bilineceği ifade edilmiştir.²⁷⁰ *el-Kifâye*’deki açıklamalara göre yaptıklarında fasık olarak isimlendirilen kimsenin büyük günahlardan kaçınması yeterli görülmemiştir. Bu yüzden eserde birçok kişinin, kendisini bilmediği şeylerden koruması gerektiği belirtilmiştir. Eserde, büyük günah olduğu kabul edilmese de yalan, rüşvet, hadise yalan karıştırma, Müslümanı aldatmak, emanete el koymak, eksik tartmak vb. fisk olarak görülmüştür. Bunlar büyük günah olarak sayılmamış olsa bile bu davranışların işlenmesi neticesinde o kimsenin cezayı hak edeceği belirtilmiştir. Yine bakıldığında sahibini suçlaması, onun güvenini düşürmesi, sikâlığına engel olması vb. gibi sebeplerden dolayı bunları yapanın şahitliğinin ve haberinin kabul edilemeyeceği konusunda ittifak edilmiştir.²⁷¹ Bu sebeple sadece büyük günahlardan değil küçük günahlardan da sakınmak gerektiği belirtilmiştir. Çünkü küçük günahların insanlarda alışkanlık hâline gelebilmesinin şahit ve habercinin sağlam olması gerektiği konusuyla ilişkili olabileceği ifade edilmiştir. Haberin ve şehadetin isyan olmadıkça reddedilmemesi gerektiği, isyan durumunda haber ve şahitliğin reddedilmesi konusunda ittifak edilmiştir.²⁷² Eserde öne çıkan düşünce; hâkim ve âlim kimselerin bile bazen adâletten sapmaları mümkünken şahitlikte ve haberde yalanın güvenilir kabul edilemeyeceği belirtilmiştir. Şayet âlimler ve yöneticiler, az ya da çok günah işleyen her Müslümanın şahitliğini ve haberini kabul etmiş olsalardı bu durumda hiç kimsenin şahitliğini veya ilmini kabul etmek mümkün olmayacaktı. Çünkü Allah Teâlâ, nebilerinin ve resûllerinin çoğunda bazı hataların vuku bulduğunu haber vermiştir. Şayet günah işleyen kimselerin hiçbir şekilde haberi ve şahitliği kabul edilmeseydi kâfirin ve fâsığın doğruluk üzere verdiği haberlerinin ve şahitliklerinin kabul edilmesi gerekebilirdi ve bu durum icmaya aykırı olurdu. Bu sebeple eserde adâlet kavramının bütün sıfatları ile anlaşılması gerektiği ifade edilmiştir.²⁷³

el-Kifâye’de, âdil kimsede bulunan özelliklerin zikredildiği rivayetlere yer verilirken adâlet vasfının ne olduğu ve nasıl tespit edilebileceğine dair bazı durumlardan bahsedilmiştir. Eserde, büyük günahlardan kaçınmanın râvinin adâleti için yeterli olup

²⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 94.

²⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 94.

²⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 94.

²⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 94

²⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 95.

olmadığı, toplum nezdinde saygın olmasının gerekip gerekmediği, Müslüman olmasının yeterli sayılıp sayılmayacağı veya açık bir fısın bulunmamasının adâlet için yeterli olup olmadığı tartışılan konulardan olmuştur. Bununla birlikte râvinin âdil sayıldıktan sonra adâletini kaybedip kaybetmeyeceği de ele alınmıştır. Bu tartışmalar genel olarak değerlendirildiğinde son rivayetinden hareketle Hatîb el-Bağdâdî'nin genel görüşünün; râvinin büyük günahlardan kaçınmasının yanında küçük günahları alışkanlık hâline getirmemesi, hata yapsa bile bunu bilinçli yapmaması ve genel anlamda dürüst ve takvalı olması gerektiği yönünde olduğu anlaşılmaktadır. Açıklamalardaki niteliklerin hepsi, adâletin tanımını kapsamaktadır. Eserde râvi için şahitlik edilebilecek âdillerden olduğu belirtilmişse adâletin kabul edileceği lakin râvide gaflet, acizlik, çok unutkanlık, elindekini bilememe durumları varsa şahitlik etmesi caiz görülmemiştir. Râvinin güvenilir olmadığını söylemeden şahitliğini kabul etmeyecek tek durumun bu olduğu ifade edilmiştir.²⁷⁴

Âdalet vasfına ait bazı unsurlar bulunmaktadır.²⁷⁵

a. Müslüman Olmak

Müslüman olmayan râvinin rivayeti dikkate alınmaz. Râvi, rivayeti duyduğu sırada Müslüman olmasa bile aktardığı sırada Müslüman olmak zorundadır.²⁷⁶

el-Kifâye'de Irak halkının, adâletin İslâm'ın ve Müslümanlığın tecellisi olduğunu ve görünen fısktan uzak tuttuğunu savunduğu ifade edilmiştir.²⁷⁷ Eserde yer verilen bir rivayete göre; Müslüman olan bir kimsenin bedevi olduğuna bakılmadan hilali gördüğüne insanlar tarafından inanılmasının aslında adâletin bedevi olmakla değil Müslüman olmakla ilgili bir durum olduğuna işaret etmektedir.²⁷⁸

el-Kifâye'de adâletli olmak için Müslümanlık şartı gerekse bile bazı kimseler rivayetlerde Müslüman olduğunu beyan ederek birçok konuda doğru olmayan haberler vermiş ve bu sebeple de o kimselerin rivayetleri terkedilmiştir. Bu durumda gösteriyor ki aslında Müslüman olmak râvinin adâleti için yeterli sayılmamakta ve âlimler arasında bu konuda ittifak bulunmaktadır. Eserde râvinin her açıdan incelenmesi; özellikle de rivayet

²⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 99-100.

²⁷⁵ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usulü*, 83.

²⁷⁶ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69.

²⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 96.

²⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 96-97.

söz konusu olduğunda şahitlikte aranan adâlet ölçüsünden daha dikkatli bir şekilde haber veren kimsenin adâletli olup olmadığına bakılması gerektiği belirtilmiştir.²⁷⁹

el-Kifâye'de ele alınan rivayetlere göre Hristiyan kimse Müslüman olmadan, çocuk bulûğa girmeden, köle serbest bırakılmadan bu kişilerin şahitlik edemeyecekleri anlaşılmaktadır.²⁸⁰ Râvinin hadisi tahammül²⁸¹ etmesi bakımından hadisin semânın²⁸², Müslüman olmadan önce mümkün olabileceği lakin hadisi rivayet etmek anlamında hadisin edâsının²⁸³ Müslüman olduktan sonra geçerli olabileceği belirtilmiştir. Hatîb el-Bağdâdî de bu konuda kendi görüşünü eserinde ifade ederek râvinin tahammül sırasında değil edâ sırasında Müslüman olması gerektiğini söylemiştir. Çünkü Müslüman olmayanın şهادeti geçerli oluyorsa Müslüman olmadan önce ezberlediği rivayetleri sonradan edâ etmesinin hayli hayli caiz olacağını belirtmiştir. Bu açıdan rivayetin hüküm açısından şهادetten daha geniş olduğu anlaşılmaktadır. Aynı zamanda sahabe, pek çok rivayeti Müslüman olmadan önce ezberlemiş ve Müslüman olduktan sonra edâ etmiştir.²⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, burada şهادeti olan kimsenin rivayeti de caiz olmalı diyerek aslında şهادetin daha katı şekilde şartlandırılması ve rivayetin hükümde şهادetten daha geniş bir alana yayılması sebebiyle mantıklı olanın bu şekilde olduğunu ifade etmiştir. Böylece âdil olma şartı şahit olup olmamasına göre rivayette de değerlendirilebilmiştir.

b. Bulûğa Ermek ve Akıllı Olmak

Bulûğa ermek ve akıllı olmak, râvinin sorumluluk sahibi olabilmesi için şarttır. Bu özellikler, râvinin doğruluğu ve sözüne itimat edilmesi bakımından gereklidir.²⁸⁵ Temyiz yeteneği²⁸⁶ olmayan sabi ve delinin rivayetine asla itimat edilmez. Temyiz yeteneği her çocukta aynı olmayacağı için genellikle sağıyla solunu ayırt edebilen, sözü

---

²⁷⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 97.

²⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90.

²⁸¹ Tahammül yolları hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 132-208.

²⁸² Buradaki semâ kavramı tahammül yollarından biri olan teknik semâ yöntemini değil, râvinin hadisi hocasından aldığı süreci ifade eden genel bir anlamda kullanılmıştır.

²⁸³ Hadis rivayetinin sıfatları, edâ şartları ve bunlarla alakalı konularla ilgili detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 208-236.

²⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90.

²⁸⁵ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 70.

²⁸⁶ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 128-132.

anlayabilen, verilen paranın değerini bilen kişinin temyiz yeteneğinin olduğu bilinebilir.²⁸⁷

el-Kifâye'de ele alınan rivayetlerde; 20 yaşını doldurana kadar kimsenin Kûfelilerden hadis almadığı ve onların bu yaşlarına kadar Kur'ân öğrenme ve ibadet etmekle meşgul oldukları belirtilmiştir. Eserde başka bir grup âlim; hadis dinlemek için sınır olarak 15 yaşı, onlardan başka bir grup âlim ise 13 yaşı kabul etmişlerdir. Cumhur ise, bunların dışındaki yaşlarda semâin caiz olduğunu belirtmiştir.²⁸⁸ Eserde başka bir rivayette, hadis almak isteyen birinin 20 yıl ibadet ettiği belirtilmiştir.²⁸⁹ Yine aynı şekilde Kûfe halkının 20 yaşını doldurmadan çocuklarını hadis talep etmek için dışarı çıkarmadıkları,²⁹⁰ Basra halkının 10, Şam halkının da 30 yaşında yazmaya başladıkları belirtilmiştir.²⁹¹ Başka bir rivayette de 20 yaşında hadisin yazılmasının müstehap olduğu çünkü o yaşta aklın tamamlandığı belirtilmiş ve o yaşa kadar feraiz konuları ve Kur'ân ezberlemekle meşgul olunması istenmiştir.²⁹²

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de bir fasıl açarak semâin hükmünü ve ergenlikten sonra geçerli olmasını incelemiştir. Bu bölümde râvinin edâ sırasında akli başında ve ayırt edebilir durumda olması gerektiğini açıklayan rivayetlere yer vermiştir.²⁹³

el-Kifâye'de yer verilen bir rivayete göre: “Kalem, üç kişiden kaldırılmıştır: Uyuyandan uyanana kadar, çocuktan bulûğa ulaşana kadar ve deliden akli başına gelinceye kadar.”²⁹⁴ Bu kapsam çocuğun veya delinin rivayetinin durumu fasığa göre daha aşağıda olduğu belirtilmiştir. Bunun nedeni, fasığın Allah'tan korkması, günahlardan kaçınması ve nimetlere bağlı olmasıdır. Pek çok fasık insan, Resûlullah (s.a.v) hakkında kasıtlı yalan söylemenin günah olduğuna inanır. Bu sebeple de fasığın haberi caiz değil ise çocuğun ve delinin haberinin caiz olmaması doğaldır ve eserde bu konuyla ilgili ümmetin ittifak ettiği belirtilmiştir. Yine eserde râvinin edâ vaktinde Müslüman olması gerektiği de vurgulanmaktadır. Bir ayette yer alan: “Fasığın getirdiği

---

²⁸⁷ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 70.

²⁸⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 67.

²⁸⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 67.

²⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 67.

²⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 68.

²⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 68.

²⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90.

²⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90.

haberi araştırın”²⁹⁵ âyeti de bunu göstermektedir. Eserde en büyük fıskın küfür olduğunu savunanlar olduğu gibi fasık birinin imanının kuvvetli olabileceğini ve onda Allah korkusunun olabileceğini belirtmiş olanlar da vardır. Adâletli kimsenin, güven verici ve zararsız olması gerektiği de belirtilmiştir.²⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî bulûğ ve aklı başında olma konusunda rivayetlerde adı geçen râvilerle ilgili bir bab başlığı açarak onlarla ilgili haberlere yer vermekte ve bu babda kendi görüşleri de bulunmaktadır.²⁹⁷

c. Takva Sahibi Olmak

Takvâ: “Kişinin Allah’a itaat, salih amel, sadaka gibi güzel ameller ile kendisini her türlü günah ve kötülükten sakınması anlamına gelmektedir.”²⁹⁸ Aynı zamanda takvâ, büyük günahlardan kaçınarak küçük günahlarda devam etmemektir.²⁹⁹

el-Kifâye’de yer verilen Behz b. Esed’den gelen bir rivayete göre ona sahih râviler silsilesi sorulunca: “Bunlar, âdil râvilerin birbirlerine karşı şahadetleridir” demiştir. Bunun, bir ahit içerdiğini söyleyip ardından: “Bir adamın başka bir adama on dirhem borcu olup sonra inkâr ettiğinde onu iki âdil şahit dışında ondan alamazdı. Allah’ın dininin takvâ sahiplerinden alınması daha doğrudur”³⁰⁰ demiştir. Bu durumda hadis rivayetinin şahadetlerin en büyüğü olduğu ifade edilmiştir.³⁰¹ Yani hadisin alınması büyük bir sorumluluk istediği için takvalı ve düzgün insanlardan alınması gerektiği vurgulanmıştır.

Takvâ, bir boyutuyla da aslında büyük günahlardan kaçınmaktır. Bu açıdan Kur’ân’da da birçok ayette büyük günahlara değinilmiştir.³⁰² Hatîb el-Bağdâdî de bu konuyla ilgili *el-Kifâye*’de bir bab başlığı açmıştır. Burada ele aldığı rivayetler doğrultusunda büyük günah işleyen kimsenin durumu ve bu günahların neler olduğu belirtilmiştir.³⁰³ Bu rivayetlere göre büyük günahlardan sakınmak gerektiği vurgulanmış ve bu günahların; Allah’a şirk koşmak, sihir yapmak, haksız yere Allah’ın haram kıldığı canı öldürmek, faiz yemek, yetim malı yemek, harpten kaçmak, temiz bir kadına zina

²⁹⁵ el-Hucurât, 49/6

²⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90-91.

²⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 69-78.

²⁹⁸ İbn Manzûr, *Lisânü’l-arab*, 15/403-401.

²⁹⁹ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 69.

³⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 91.

³⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 91.

³⁰² Bkz. el-Bakara, 2/217, 219, 275; en-Nisâ, 4/2, 7, 13, 15, 16, 23; el-İsrâ, 17/23, 26, 27, 31, 32, 33, 34, 35, 37; en-Nûr, 24/31; el-Hümeze, 104/1.

³⁰³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 119.

isnadında bulunmak olduğu ifade edilmiştir.³⁰⁴ Eserde başka bir rivayette de büyük günahlar; Allah'a ortak koşmak, fakirlik endişesiyle çocuğunu öldürmek, komşunun eşiyle zina etmek şeklinde devam etmiştir.³⁰⁵ Bunlara ek olarak bazıları da; zifaktan kaçmak, hırsızlık, masum kadına iftira atmak, anne babaya asi olmak, yalan söylemek, içki içmek, yalancı şahitlik şeklinde belirtilmiştir.³⁰⁶ Bu günahları işleyen veya işlediği ispat edilen kimsenin tövbe edinceye kadar şahitliğinin olmayacağı, adâletinin düşeceği ve haberinin kabul edilmeyeceği eserde belirtilmiştir.³⁰⁷

d. Mürûet

Mürûet, insana özgü, olgunluk, iffet³⁰⁸ veya örfî geleneklere sahip ve onlara saygılı yaşamaktır. İnsanları küçük düşürecek basit davranışlarda bulunan kimselerin, bu özelliği taşımadıkları bilinmektedir.³⁰⁹ Aynı zamanda ihtiyacı olmadığı halde ücret karşılığında hadis öğretenlerin rivayetlerine de güvenilmeyeceği belirtilmiştir.³¹⁰ Bid'atçinin rivayeti, dinden çıkma safhasında olmadığı ve bid'atinin savunusunu yapmadığı sürece kabul edilmiştir.³¹¹ Bu unsurlara baktığımızda aslında adâlet sahibi kişinin doğru yolda, sorumluluk sahibi bir Müslüman olması gerektiği bilinmektedir. Aynı zamanda bunları taşıyan kişi âdil olmaktadır.³¹²

Mürûetin, adâletin şartlarından olduğu ihtilâf konusu olmuştur. Aslında örfî özelliklerin kastedildiği mürûet bölgeden bölgeye değişkenlik gösterebileceği için ortak özellik sayılmaması gerektiği, fakat râvinin adâletinin kemali için gerektiği İbnü's-Salâh (v. 643/1245) tarafından belirtilmiştir.³¹³

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de mürûete aykırı örfen kınanan bazı davranışları adâlet başlığıyla beraber ele almıştır.³¹⁴ Eserde yer verilen rivayetlere göre; hadis

³⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 119.

³⁰⁵ el-Furkân, 25/68; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 119.

³⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 119-122.

³⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 121-122.

³⁰⁸ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 1/154, 155.

³⁰⁹ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69.

³¹⁰ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 70.

³¹¹ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 70.

³¹² Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 83.

³¹³ Şemsüddin Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed Şemsüddîn es-Sehâvî, *Fethu'l-müğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs li'l-Irâkî*, thk. Ali b. Hüseyin İbrâhîm, (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 2/5-7; Emin Aşikkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve ta'dîl İlmi)*, (İstanbul: M.Ü. İFAV Yayınları 1997), 70; Aba, "Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadîs Usûlü Anlayışı", 291.

³¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 173.

rivayetini karşılık bedel alan kimsenin rivayetinin kabul edilmediği belirtilmiştir. Hadis rivayetinin karşılıksız öğrenildiği gibi karşılıksız da öğretilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³¹⁵ Yoksul kimselerden hadis öğrenme işinin, karşılık alınarak yapılma ihtimalinin yüksek olması sebebiyle, durumu iyi olan insanlardan hadis alınması tavsiye edilmiştir.³¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, bu konuyla ilgili rivayetlere ayrıca bir bab açarak orada yer vermiştir.³¹⁷

el-Kifâye'de yer verilen rivayetlere göre râvi de aranan özelliklerden birinin de ahlâklı olması gerektiği, ahlâksız kimselerden rivayet almanın mekruh olduğu belirtilmiştir.³¹⁸ Eserde rivayeti alınması için râvinin günlük hayattaki durumuna, namazına, kılığına, huyuna bakıldığı ifade edilmiştir.³¹⁹

2.1.2. Adâletin Tespiti

2.1.2.1. Şöhret

Adâletin nasıl tespit edileceğinin ilk ve en bilindik yolu *şöhrettir*. Yani râvinin adâletiyle nam salmış olmasıdır.³²⁰ Hatîb el-Bağdâdî tarafından *el-Kifâye*'de, adâletiyle nam salmış kimselerin adâletinin sorulmasına gerek olmadığı direk kabul edilmesi gerektiği, meçhul, haklarında bilgi bulunmayan kimselerin adâletinin sorgulanması gerektiği belirtilmiştir.³²¹ Eserde yer verilen rivayetlere göre; belâgat, doğruluk, kavrayış ve anlayışta ün salmış kimselerin adâletinin sorulmayacağı, yalnızca meçhul ve karıştırılan kimselerin adâletlerinin sorulacağı belirtmiştir.³²² Hatîb el-Bağdâdî bir sonraki babda da meçhul râvi³²³ hakkında bilgi vererek hadis öğrenim ve öğretiminde şöhret olmayan, âlimlerce bilinmeyen ve kendisinden yalnızca bir râvinin rivayet ettiği kimse olduğunu ifade etmiştir.³²⁴

³¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 173.

³¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 174.

³¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 175-176.

³¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 177.

³¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 181.

³²⁰ Bu kimseler: "Şa'bi, Evzâi, Süfyân es-Sevri, Leys b. Sa'd, Mâlik b. Enes, Hammâd b. Zeyd, İbnü'l-Mübârek, Vekî b. Cerrâh, Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Süfyân b. Uyeyne" ve diğer bazılarının isimleri zikredilmiştir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 101.

³²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 101-102.

³²² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 101.

³²³ Meçhul râvi hakkında detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 111-114.

³²⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 112-113.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de yer verdiği adâletin tespitinde şöhret olma durumuna pratik uygulaması açısından *Târîhu Bağdâd* eserinde Ahmed b. Hanbel örneği ile açıklayabiliriz. Onun hakkında: “vera, ilim sahibi ve doğru olması ile meşhur olduğu”³²⁵ belirtilmiştir. Toplumsal açıdan onun tanınırlığına vurgu yapıldığını ve buradan şöhretin doğrudan adâlet delili olarak kullanıldığı anlaşılabilir. Fakat şöhretin sadece râvinin adâletli olmasına yönelik bir tespit olmayacağı aynı zamanda adâletli olmaması açısından da önemli olduğu söylenebilir. Yine eserinde Ömer b. Muhammed Ebû Hafs et-Tellakberî (v. 360-385/970-995) hakkında yer verdiği ifadelerle göre bu kişinin menfi açıdan şöhrete örnek olabileceği söylenebilir. Çünkü eserde onu hakkında: “hadis uydurmakla meşhurdur”³²⁶ ifadesi kullanılmıştır. Bu durumda râvinin adâletine zarar verildiği ve buradaki şöhretin cerhe delil olduğu anlaşılabilir. Yine başka bir boyutuyla şöhretin adâleti sağlayıp zabtı düşürdüğü de belirtilebilir. Bu duruma örnek olarak eserinde Abdullah b. Ahmed b. Mâherzâd (v. 349/960) hakkında Hatîb el-Bağdâdî: “sika ve saduk olarak bilinmesine rağmen hadis ilmini bilmemesi sebebiyle rivayetlerinde ihtiyatla yaklaşmıştır.”³²⁷ şeklinde ifadelerle yer vermiştir. Burada şöhretinin; âdil olması açısından delil sayıldığını fakat zabtının zayıf olduğunu gösteren bir unsur olmasını ve ihtiyatlı şöhretin bulunduğunu göstermiştir. Bu örneklerle baktığımızda Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye* eserinde bahsetmiş olduğu şöhretin; râvinin âdil sayılması ya da cerh edilmesi açısından bir delil olduğudur. Burada tam olarak uyumlu davrandığı söylenebilir. Fakat şöhretin, zabtı zayıf olan râvi hakkında temkinli olmak için tek başına yeterli olmadığını anlaşılabilir.

2.1.2.2. Tezkiye

Adâletin tespiti için bir diğer unsur *tezkiye/ta'dîl*dir. Yani bir râvinin başka râvi hakkındaki âdil olduğuna dair beyanıdır.³²⁸ Aynı zamanda bir başkasının haberini rivayet etmek, onunla amel etmek veya başkasının şahadetiyle amel etmek şeklinde de tezkiyenin olabileceği ifade edilmiştir.³²⁹

³²⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/90-104.

³²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 13/97-98.

³²⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/36-37.

³²⁸ Muhittin Demirci, *Hadîs Usûlü*, (İstanbul: Işık Yayınları, 2011), 43; Aşıkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve ta'dîl İlmî)*, 74.

³²⁹ Aba, “Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadîs Usûlü Anlayışı”, 294.

el-Kifâye'de tezkiye konusunda ilmin gizlenmemesi ile ilgili kısa rivayetlere yer verilmiş, ardından râviler hakkında söylenen ifadelerin gıybet olup olmamasıyla ilgili düşüncelere yer verilmiştir.³³⁰ Bab başlığı ile ilgili olduğu belli olmasa da tezkiyede beyân anlamı vardır. Bunun için râviler hakkındaki tüm beyânların aslında bu kapsama girebileceği ve bunun gıybet olmayacağı sebebiyle bu konuyla ilişkilendirilebilir. Yine eserde ilim ehlinden güvenilir kimselerden haber alınacağı ve güvenilir olmayan kimselerin ise cerh edileceği belirtilmiştir.³³¹

el-Kifâye'de ilim ehlinin, adâletli olduğuna dair râvinin ta'dîl edilmesiyle ilgili konuda ihtilâfa düştükleri belirtilmiştir. Kimine göre ta'dîl edilen kimsenin adâleti üzerine şahitlik edilebileceğine dair söylemi olması gerektiği, kimine göre ise ta'dîl edilen kimse için âdil ve iyi olduğunun ifade edilmesi, kimine göre de râvinin adâletinin makbul olduğunun belirtilmiş olması şart görülmüş ve şahitlik makbuldür diyenler de yeterli görülmüştür.³³²

el-Kifâye'deki yer verilen rivayetlerde adâletin başkası aracılığıyla tanıklık gerektirdiği belirtilmiştir. Bu tanıklığın tüm yönleriyle olmasının şart olduğu ifade edilmiştir. Sadece "adâletlidir" demek eksik olarak belirtilmiştir. Eserde; komşusu ise evine giriş saatlerini bilmeli, gecesini ve gündüzünü, seyahat ederken arkadaşlık etmiş ahlâklı bir arkadaş olması, emanet bırakılıp bırakılmadığı, aralarında bir hakkın hukukun olup olmadığı gibi durumlar onun adâletine tanıklık edebilecek örnekler olabileceği ifade edilmiştir.³³³

el-Kifâye'de adâlet, İslâm'ın ahlâkî yönünün kişideki tezahürü olarak ifade edilmiştir.³³⁴ Eserde şahitliğin kim için uygun olduğuyula alakalı ifadelere de yer verilmiştir. Hakkında âdil olduğu söylenen bir kimse olsa bile onun akrabalık durumuna da bakılması gerektiği belirtilmiştir. Çünkü soy bakımından raviye yakın olup şahitliği hakkında doğru da yanlış da konuşabileceği ve buna dikkat edilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Yine bu durumda düşmanı olup hakkında yanlış beyanda da bulunabileceğine yer verilmiştir. Burada asıl olan ta'dîl edilen kimsenin ta'dîl edilme

---

³³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 49-57.

³³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 50.

³³² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 99.

³³³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 98.

³³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 100.

sebebinin de beyan edilmesi gerektiğidir. Bu sebebin açıklanmasının daha önceden de belirtilmiş olması gerektiği ifade edilmiştir.³³⁵

Hatîb el-Bağdâdî konuyla ilgili bab genelinde râvilerle ilgili ta'dîl lafızlarının aynı derecede kabul edilemeyeceğine dair rivayetler kullanmıştır. Bazıları için bu lafızların yalnızca görünürde övgü taşıdığını ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bakımdan her güzel lafzın adâletin ispatı olmayacağı anlaşılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî pratik açıdan râvileri değerlendirirken *Târîhu Bağdâd*'da genel olarak "la be'se bih"³³⁶, "sika"³³⁷, "salih"³³⁸ gibi kavramlara yer vermiştir. Bu sebeple onun *el-Kifâye*'deki ilkeyle tutarlılık gösterdiği söylenebilir. Bununla birlikte bazı değerlendirmelerde güçlü ta'dîl lafızlarını eklemekten aktarmıştır. Bu açıdan bakıldığında aslında tutarsızlık değil de metodik bir esneklik yaptığı söylenebilir.³³⁹

Tezkiye ile ilgili başka bir konu ise müzekkinin sayısıdır.³⁴⁰ Bu durumda bir râvinin adâletli olması için âlimlerce en az kaç kişi tarafından tezkiye edilmesi gerektiği tartışılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî ise *el-Kifâye*'de müstakil bir bab altında bu konuyu işlemiştir.³⁴¹ Bu bölümdeki rivayetlere göre ilim ehlinen birtakım görüşlere yer verilmiştir. Bunlardan bazı fukaha alimleri şöyle söylemiştir: "Habercinin ve şahidin ikiden az olması caiz değil, ikiden az kişi olması durumu tezkiyenin kanıtlanmayacağını göstermektedir." İlim ehlinin çoğunluğu da şöyle demiştir: "Hadisi söylemede bir kişi yeterlidir, fakat hakların şahitliğinde iki adâletli şahit gereklidir." İlim ehlinen bir kısmı da şöyle demiştir: "Hadisin adâleti konusunda bir şahidin tezkiyesi, tavsiyesi kabul edilecek kişi sıfatında ise yeterlidir." Hatîb el-Bağdâdî ise bu konuda; müzekkinin güvenilir olduğu takdirde bir kişinin bile yeterli olacağını ancak iki kişinin olmasını daha uygun bulmuştur.³⁴²

³³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 100.

³³⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/494, 2/133.

³³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/336, 2/45, 2/47, 2/82, 2/444.

³³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/415; 4/460.

³³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/629.

³⁴⁰ Müzekkinin sayısından kastın ravi hakkında kaç kişinin tezkiye yapmış olduğunu ifade edebiliriz. Hatîb el-Bağdâdî, meçhul râvi hakkında bahsettiği bilgilere göre meçhullüğünün kalkması için raviden ilim ehli en az iki kişinin rivayette bulunması gerektiğini belirtmiştir. Bu durumda meçhullük kalksa bile bu onun adil olması için yeterli sayılmamıştır. Detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 112-113.

³⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 112.

³⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 112.

el-Kifâye'de âlimlerin çoğu, iki kişiden az olduklarında kadınların ta'dîlini kabul etmediklerini belirtmiştir. Bu da azamî adâlet ve ta'dîl sınırı olarak gösterilebilir. Buna göre âdil bir kadının haberinin makbul olduğu ve selefin ittifakıyla kabul edildiği ispat edilirse cerh ve ta'dîlleri de kabul edilebileceği belirtilmiştir. Aynı şekilde hükümlerde kadınların şahitliği de yer alırsa tezkiyelerinin de kabul edilmesi caizdir. Bunların kabul edilmemesi halinde tanık olduklarında da ta'dîllerinin kabul edilmemesi ifade edilmiştir. Adâletli kimsenin haberi kabul ve tasdik olunduğu için, şahitlikte erkek, kadın, hür, köle tezkiyesinin de kabul olunacağına dair görüşlere de yer verilmiştir.³⁴³ Çocuğun tezkiyesi ise kabul edilmemiştir. Her ne kadar çocuklar duyduklarını ezberleseler bile kavrama yetenekleri gelişmediği için kadın ve köleden farklı bir durumda olmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de belirttiği ifk hadisesine³⁴⁴ göre kadının tezkiyesini kabul etmiştir.³⁴⁵

Tezkiye konusunda diğer bir başlık ise sika râvinin rivayetinin ta'dîl edilme durumudur. Güvenilir râvinin başkasından aldığı rivayet sebebiyle o kimsenin ta'dîl edilip edilemeyeceği konusudur. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de bu konu ile ilgili ele aldığı babda, güvenilir râvilerin rivayet aldığı kimselerin isimlerini zikretmeksizin güvenilir havası vermeleri rivayeti aldıkları kimseyi tezkiye etmesi açısından bağlayıcı sayılmamaktadır. Çünkü sikâ olduğuna emin olan kimse râvinin adını zikredeceği için bu durum güvensizlik vermektedir.³⁴⁶ Aynı şekilde ismini zikretmesi de onu âdil saymamıştır. Bir diğer konu ise yine sika râvinin başka bir râvinin rivayetinde bulunması o râviyi ta'dîl edemeyeceği ile ilgilidir. Bu konuyla ilgili Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de açtığı babda deliller sunmuştur.³⁴⁷ Râvinin ta'dîl edileceğine dair karşı görüşte olan kimseler şöyle söylemiştir: “Şayet rivayeti alınan kimsenin cerh edilmesine dair bir durumu olsaydı onu belirtirdi. Bu sebeple de rivayet almışsa bu o kimsenin tezkiye edildiğini göstermektedir.” diyerek bu durumu savunmuşlardır. Hatîb el-Bağdâdî ise bu görüşe karşı çıkararak: “Rivayeti alması demek o kimsenin âdil olduğunu bilmesi anlamına

³⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 113-114.

³⁴⁴ en-Nûr 24/12-20; İbn Hişam, Ebu Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî *Sîretü'n-Nebeviyye*, nşr. Mustafa es-Sekkâ, İbrâhim el-Ebyârî ve Abdülhafîz Şelebî, (Kahire: Şeriketü Mektebeti ve Matbaati Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdühü 1375/1955), 2/297-304.

³⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 113-114.

³⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 104-107.

³⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 104.

gelmemektedir ve bazı amaçlardan dolayı bile ondan rivayette bulunabileceği hatta bu durumu bilerek gizleyebileceği anlamına gelmektedir.” diyerek ifade etmiştir.³⁴⁸

Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd*'da güvenilir cerh ta'dîl otoritelerinin tezkiye etmesiyle râvilerin güvenilir olabileceğini, bunun icma ve ittifak yolunun daha güçlü olduğunu kabul etmektedir. Yahya b. Saîd el-Kattân hakkında Hatîb el-Bağdâdî eserinde onu sika kabul etmek konusunda ittifak eden önemli isimlerin görüşlerine yer vermiştir.³⁴⁹ Burada ittifakla sabit olan güçlü bir tezkiyenin olduğunu görmüş olmaktadır. Bu durum güçlü tezkiyenin adâlet için hüküm oluşturduğunu doğrulamaktadır. Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'de belirtmiş olduğu adâletin tezkiyeyle tespitine *Târîhu Bağdâd*'da sistemli ve tutarlı olarak uygulamış olduğunu görmekteyiz. *Târîhu Bağdâd*'da özellikle Bağdat âlimlerinin tezkiyelerinin belirleyici olduğunu ifade edebiliriz. Bu da şehir ilim çevresinin otoritesini temel aldığını göstermektedir.³⁵⁰

2.1.3. Zabt

Zabt, sözlükte “iyice ezberlemek, sağlam ve güzel yapmak”³⁵¹ kısaca bellek anlamı taşımakla beraber râvinin rivayeti olduğu gibi aktarabilmesi,³⁵² yani rivayeti aradan uzun süre geçse bile aklında tutabilmesidir.³⁵³ Bu da râviyi, hadisi eksik veya fazlası olmadan işittiği gibi nakletmesine ehil yapan meleke demektir.³⁵⁴

Zabt vafına göre hata değil hatanın fazla olması dikkate alınmıştır.³⁵⁵

Bunun için râvi:

1-Uyanık olmalıdır. Çünkü rivayet etmediği haber kendisine sorulduğunda rivayet ettiğini kabul eden kimse gafil ve dalgındır. Bu durum zabta aykırı olduğu için bu kimseden rivayet alınmamalıdır.

³⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 104-107; Detaylı bilgi için bkz. İbnü's-Sübkî, “Cerh ve Ta'dîl İlminde Temel Kural”, çev. İbrahim Tozlu, *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/2 (2016), 227.

³⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/203-216.

³⁵⁰ Ekrem Ziyâ el-Ömerî, *Mevâridü'l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*, (Riyâd: Dâru Tayyibe, 1985), 92, 93.

³⁵¹ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 8/340; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 112.

³⁵² Aydın, *Hadîs Istılahları Sözlüğü*, 335; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69, 70.

³⁵³ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 112.

³⁵⁴ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 58; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 85. Zabtın anlamı ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Dinçoğlu, “Hadîs İlmindeki ‘Zabt’ Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2450-2462.

³⁵⁵ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 112.

2-Ezberinden naklediyorsa o rivayeti ezberlemiş olmalıdır.

3-Kitaptan naklediyorsa kitabını iyi korumuş olmalıdır.

4-Mânâ ile naklediyorsa, mânâyı bozacak şeyleri biliyor olması gereklidir.³⁵⁶ Yani râvi zabt yönünden, müteyakkız, hâfız, zâbit ve âlim olmalıdır.³⁵⁷

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de rivayetin kabul edilebilmesi için adâlet sıfatının tek başına yeterli olmadığını aynı zamanda râvinin, rivayet edilen hadisleri güvenli olarak koruyabilmesi ve aktarabilme yeteneğinin de olmasını zorunlu görmüştür. Bu açıdan bakıldığında eserde zabt ve itkan sahibi olmayan kimselerin rivayetlerinin zemmedildiği ve bu rivayetlerin ilmi bir güvenilirlik taşımadığı belirtilmiştir.³⁵⁸

el-Kifâye'de zabt ile ilgili olarak: Râvinin dinlediği hadisi iyi kavraması, hocasının tedlis³⁵⁹ yapmasına karşı edâ esnasında da temkinli olarak iyi ezberlemiş olduklarını aktarması gerektiği ifade edilmiştir.³⁶⁰ Aynı zamanda eserde yer verilen bir baba göre de ibadet ehli ve salih kimseler olup dirayet ve zabt ehlinde olmayan kişilerin rivayetlerine başvurulamayacağı belirtilmiştir. Bu babda ele alınan örnek rivayetlere göre de güvenilir olmalarına rağmen hadis alınacak zabta sahip olmadıkları için rivayetlerine başvurulmayan kimseler zikredilmiştir.³⁶¹

el-Kifâye'de ele alınan rivayetlere göre râvi ne kadar salih olursa olsun hadis almaya ve aktarmaya ehil olması gerektiği, yani zabt açısından yetersizliği varsa o kimseden rivayet alınamayacağı belirtilmiştir. Bu şekilde rivayet ilminin aslında sadece karakter değil aynı zamanda zabt açısından bir yeterlilik istediği anlaşılmaktadır. Aksi halde rivayetler, içerisinde yanlış anlaşılmalara çokça rastlanılabilir duruma gelebilmektedir. İlim ehlinin bile hataya düşme ihtimali varken hadisten anlamayan kişilerin rivayetlerinin ne derece doğru olacağı tartışılabilir.³⁶² Eserde bahsedilen babda³⁶³

---

³⁵⁶ Bu taksime benzer taksimi ilk olarak Şâfi' yapmıştır. Bkz. Muhammed b. İdrîs eş-Şâfi'i, *er-Risâle*, thk. Ahmed Şâkir, (Beyrut: Dâru'l-kutubi'l-ilmîyye, ts.) 371; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 70; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usulü*, 85.

³⁵⁷ İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 104-105; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 70; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 112.

³⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 44-45.

³⁵⁹ "Râvinin bir kusuru olan rivayette kusur yokmuş gibi düşündürmesi ve hocasından işitmediği rivayetleri işitmiş gibi nakletmesidir. Birçok türü bulunmaktadır." Bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 432; Aydınli, *Hadîs Istilâhları Sözlüğü*, 152.

³⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 185.

³⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 179.

³⁶² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 179.

³⁶³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 179.

güvenilir olan kaç râviye rastlanıldığı fakat hadis içinde ehil olmadıkları söylenmiştir. Rivayet almak için insanların, yaşça büyük kimselere değil genç olup hadis ehli olana yöneldiklerini söylemişlerdir. Burada da aslında ilmin yaş ile ilgili bir durum olmadığı anlaşılabilir. Aynı şekilde eserde bahsedilen başka rivayette bu ilmin din olduğu ve kimden alındığına dikkat edilmesi gerektiği söylenmiştir. Her söylenen şeyin ve her söyleyen kişiden bu ilmin alınmamasının, aslında bu işe ne derece hassas davranılması gerektiğini göstermektedir.³⁶⁴

el-Kifâye'de ele alınan bir rivayette, heva ehlinden, kibirli bir akılsızdan, hadislerde yalancı olmayıp insanların rivayetlerinde yalancı olandan, ibadetlerinde faziletli fakat hadis hakkında bir şey bilmeyenlerden hadis alınamayacağı ifade edilmiştir.³⁶⁵

el-Kifâye'de rivayetlerine başvuru kimselerin özellikleri hakkında yer verilen rivayetlere göre: Râvinin dininde güvenilir, doğru sözlü, rivayetinin bilincinde, hadislerin anlamını bozan ifadeleri ayırt edebilen, hadisleri lafzıyla rivayet edebilen, hafız, rivayette bulunduğu kitabı koruyabilen ve tedlîsten³⁶⁶ uzak olması şart koşulmuştur.³⁶⁷ Bu rivayetlere baktığımızda kişinin Allah yolunda olması ondan rivayet alınacağı anlamına gelmediği anlaşılmaktadır. Çünkü hadis başlı başına ilmî düşünce isteyen bir iştir.

el-Kifâye'de; rivayetin ne şekilde gerçekleştiği, kimlerin rivayetine izin verildiği ve hadis alınacak kişinin öncelikle kim olduğuna dair sorulması gerektiği belirtilmiştir.³⁶⁸

---

³⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 180.

³⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 180-181.

³⁶⁶ Tedlis: **1-İsnad Tedlisi:** (ravinin) görüştüğü bir kimseden, ondan bizzat işitmediği bir şeyi, sanki ondan işitmiş olduğu izlenimini verecek şekilde rivayet etmesidir. Veya çağdaşı olduğu halde görüşmediği bir kimseden, sanki onunla görüşmüş ve ondan bizzat işitmiş olduğu izlenimini verecek şekilde rivayet etmesidir. Bu tür tedlis çok mekruhtur. Alimlerin çoğu bunu yermiş (kınamış) ve kötülemiştir. **2-Şuyuh Tedlisi:** ravi, bizzat kendisinden hadis işittiği hocasından (şeyhinden) bir hadis rivayet eder; ancak o hocanın tanınmaması için onu bilinen ismi, künyesi, lakabı veya nisbesiyle değil de meşhur olmadığı bir isim veya vasıfla anar. Bu tür tedlis ise daha hafiftir. Ancak bu türde de kendisinden rivayet edilen hocanın (şeyhin) hakkı zayi edilmekte ve o hocanın kim olduğunu, güvenilirlik durumunu (halini ve ehliyetini) araştırmak isteyen talebeler için yol zorlaştırılmaktadır. Bu tür bir tedlisin kerahati (hoş görülmemesi), kişiyi buna sevk eden amaca göre değişir. Raviyi bu yola iten sebepler şunlar olabilir: **Güvensizlik:** Hocasının sika (güvenilir) bir ravi olmaması (kimliğini gizleyerek zayıflığını örtmek istemesi). **Akranlık:** Hocasının geç vefat etmiş olması ve ondan pek çok kişinin (alt tabakadan ravilerin) hadis dinlemiş olması (ravinin kendi üstünlüğünü korumak istemesi). **Yaş Farkı:** Hocasının, ravinin kendisinden yaşça daha küçük olması. **Tekrardan Kaçınma:** Aynı hocadan çok fazla rivayette bulunması ve hep aynı ismi zikretmekten kaçınarak (çeşitlilik olsun diye) farklı isimlerle anmak istemesidir. Bkz. İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 73-76.

³⁶⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 34.

³⁶⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

Adâlet sahibi râvinin haberinin kabul edilmesini sağlayan iki nokta vardır. Onlardan bir tanesi; genel ve özel bilgisi olup, alışverişte dürüst olması, faizi reddetmesi, yükümlülüklerini yerine getirmesi, günahlardan uzak durması vb. gibi insanların hepsinde olabilecek ortak özelliklerdir. Diğer ise; zabt ve teyakkuz olup, hadisi edâ etmeyi ve şartlarını bilmesi, işitmediği şeyi dahil etmekten sakınması, rivayette sakınılması gereken şeyleri bilmesi vb. gibi gerekli olan ilimdir.³⁶⁹ Eserde geçen başka bir rivayette de bir hadis işitip, ezberleyip kendisinden daha hafız ve âlim olan birine ulaştırılan kimseye lütufta bulunulacağı vurgulanmıştır. Bu sayede râvinin metne sadık kalarak onu koruması sağlanırken, rivayeti kendisinden daha fazla derin anlayışa sahip ve hüküm çıkarma yetisi olan fıkıh âlimlerine ulaştırabileceği belirtilmiştir.³⁷⁰

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de adâlet ve zabtın ayrımını yaparken aynı zamanda *Târîhu Bağdâd*'da zabtı zayıf olanın adâletine gölge düşüren ifadelerin kullanımına yer vermiş, yine ahlaki kusuru olan kimseyi zayıf hafızalı göstermiştir. Bu örneklere yer verilerek ilke olarak *el-Kifâye*'de açıklanmış vasıfların (adalet ve zabt) uygulamada sınırlarının her zaman ayrıştırılamamış olduğunu görmekteyiz. Bu örneklerden biri; adaleti olmayıp zabtı kuvvetli olan kimselerden *Târîhu Bağdâd*'da tercemesi olan Ebû Muâviye ed-Darîr (v. 195/810) olduğunu söyleyebiliriz. Bu râvi kişisel inancı sebebiyle adil görülme de zabt konusunda güçlü olan yönü sebebiyle hadis alınması gereken bir kişi olarak belirtilmiştir.³⁷¹ Bu açıdan baktığımızda adalet ve zabtın her zaman birlikte değerlendirilmediği görülmektedir. Zabt ve adâlet kavramlarındaki ayrıma bakıldığında pratikte bu durum zabtı zayıf olanın adâleti ile övülmesi, tam tersi âdil sayılmayan kimsenin zabt açısından övülmesi dikkat çekmiş olup bu durumun teorideki adâlet ve zabt ayrımına uymadığını söyleyebiliriz.

Zabt vasfına ait bazı unsurlar bulunmaktadır.

a. Hıfz

Hıfz, râvinin hafızasının kuvvetli olmasıyla ilgili özelliğidir.³⁷² Hafızası zayıf olan kimse, rivayeti aklında tutamayıp yanlış ezberlemiş râvi veya hatası fazla olan râvi olarak

³⁶⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

³⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 108.

³⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/134-146.

³⁷² Hıfz, râvi mertebelerinin en yüksek mertebesi sayılmıştır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Câmî*, 1/231.

da bilinir. *el-Kifâye*'de râvinin edâ esnasında tessebbütte³⁷³ olup aklında şüphenin olmaması gerektiği belirtilmektedir.³⁷⁴ Eserde hıfz, aynı zamanda râvinin rivayette bulunduğu kitabı iyi koruması olarak da ifade edilmiştir.³⁷⁵ Yine râvinin kitabını iyi koruyamaması ve sahih olmayan kitaptan rivayette bulunması ise tesahül olarak ifade edilmiştir.³⁷⁶

el-Kifâye'de Bakıllani'den aktarılmış bir habere göre; râvinin hocasından işittiği bir hadisi rivayet etmesi ve hocasının bu hadisi hatırlamaması durumuna dair bir görüş nakledilmiştir. Buna göre hoca söz konusu hadisi rivayet ettiğini hatırlamadığı için talebesinin rivayetini reddetmesi durumunda talebenin yalancı durumuna düşmeyeceği belirtilmiştir. Zira bu durumda hocanın rivayeti hatırlamaması rivayetin gerçekleşmediğini kesin olarak göstermemektedir. Bu sebeple talebenin rivayetinin kabul edilmeye devam edeceği ifade edilmiştir. Ancak hocanın, hadisi rivayet ettiğini hatırlamadığını söylemesi ve kesin bir şekilde böyle bir rivayette bulunmadığını belirtmesi ile durumun değişeceği söylenmiştir. Bu durumda hocanın, talebesinin rivayetini kesin olarak yalanlamış olduğunun kabul edilmesi ve böyle bir durumda rivayetin reddedilmesi gerektiği belirtilmiştir. Bu tam olarak talebenin tüm hadislerinin reddedilmesini gerektiren bir cerh olarak değerlendirilmemelidir. Çünkü âdil olan bir talebenin, hocasının rivayeti işittiğini savunması durumunda karşılıklı bir cerh söz konusu olmaktadır. Böyle bir durumda ise rivayetle amel etmekten kaçınılır ve konuyu destekleyebilecek başka rivayet yollarına başvurulur. Ancak hoca hadisi rivayet etmediğini söylemişse ve başka bir isnadla nakledilmişse talebenin rivayeti diğer tarik sebebiyle kabul edilebilir. Bu konuda Hatîb el-Bağdâdî ise eserinde insanoğlunun unutmaya ihtimalinden tamamen emin olamayacağına dikkat çekerek, bir kimsenin kendisine nispet edilen rivayeti hemen reddetmemesi gerektiğini belirtmiştir. Ona göre kişi unutmuş olabileceği ihtimalini göz önünde bulundurmalı ve bu sebeple rivayeti kesin bir şekilde yalanlamaya yönelmemelidir. Bu değerlendirme, râvinin hafıza ve teyakkuz hâlinin hadis rivayetindeki önemini de ortaya koymaktadır.³⁷⁷

---

³⁷³ Tesebbüt sözlük anlamı; “bir iş ya da görüşte ihtiyatlı ve tedbirli davranıp acele etmemek, danışmak, iç yüzünü ve hakikatini öğreninceye kadar araştırmaktır.” Bkz. İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 2/19.

³⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 186.

³⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 34.

³⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 171-172.

³⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 156-157.

el-Kifâye'de yer alan başka bir babda hayatta olan bir râviden rivayet etmenin sakıncalı olabileceğine dair rivayetlere yer verilmiştir. Bu rivayetlere göre hayatta olan bir râviden nakilde bulunmak bazı riskler taşımaktadır. Zira söz konusu râvi rivayet ettiğini inkâr edebilir veya rivayeti hatırlamadığını ifade edebilir. Böyle bir durumda hem rivayetin cerh edilmesi hem de râvinin cerh edilmesi gibi sonuçlar ortaya çıkabileceğinden bu tür rivayetlerden mümkün olduğunca kaçınılması tavsiye edilmiştir.³⁷⁸

b. Teyakkuz

Teyakkuz, râvinin uyanık olmasıyla alakalı bir özelliktir. Başkasına ait rivayetleri ayırt edebilme özelliğine sahip olmasıdır. Bu özellik telkine³⁷⁹ maruz kalmamak adına önemlidir. Tüm yönleriyle rivayetin her safhasında dikkatli olmak gerekmektedir. Böylece yanlışları doğrulardan ayırmak daha kolay olacaktır. *el-Kifâye*'de teyakkuzun bulunmadığı durumlarda rivayet ortamının güvenli olmadığı ifade edilmiştir. Zira ayırt etme kabiliyeti bulunmadığında ortaya çıkan hataların düzeltilmesi mümkün olmamaktadır. Burada Hatîb el-Bağdâdî, rivayetlerin güvenilirliğinin sadece râvinin zabtına bağlı olmadığını, aynı zamanda rivayeti alan kimselerin de teyakkuz ve ayırt etme (temyiz) kabiliyetine sahip olmaları gerektiğini ortaya koymaktadır.³⁸⁰

Hatîb el-Bağdâdî hüküm gerektiren konularda³⁸¹ titiz davranılması, amellerin faziletleri konusunda³⁸² ise daha müsamahalı davranılabileceğine dair bir konuya *el-Kifâye*'de yer vermiştir. Bu konuda ahkam hadislerinin ilmi bir incellemeyle anlaşılabilmesi için güçlü bir sebat yeteneğine sahip olunması gerektiği belirtilmiştir. Nitekim bu tür hadisleri rivayet edebilmenin teyakkuz şartına, yani rivayetleri ayırt edebilme becerisine bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'de ele aldığı rivayetlere göre ahkam hadislerinde teyakkuzu şart koştuğu anlaşılmaktadır.³⁸³

³⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 158.

³⁷⁹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 13/390; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 119.

³⁸⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 87-89.

³⁸¹ Hüküm gerektiren konular: İbadetler, muamelât, hukuk vb. konulardan oluşur. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, “Kitâbü'l-Vudû”, “Kitâbü's-Salât”, “Kitâbü'z-Zekât”, “Kitâbü'l-Hacc”, “Kitâbü'l-Büyû”, “Kitâbü'n-Nikâh”, “Kitâbü't-Talâk”, “Kitâbü'l-Ferâiz”, “Kitâbü'l-Hudûd” vb.

³⁸² Amellerin faziletleri hakkında konular: Zikir ve dua, Kur'an'ın faziletleri, ibadetlerin faziletleri, ahlâki davranışlar, belirli zaman ve mekânların fazileti vb. konulardan oluşur. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, “Fezâilü'l-Kur'an”, “Fezâilü Ashâbi'n-Nebî”, “Kitâbü'r-Rikâk” vb.

³⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 151-152.

2.1.4. Zabtın Tespiti

2.1.4.1. Mukayese

Hadis ilminde mukayese yöntemi; bir râvinin rivayetlerindeki metinlerin ve senedlerinin aynı rivayeti nakleden güvenilir başka râviler ile karşılaştırılmasıyla aralarındaki uyuma göre yapılan bir zabt tespit yöntemidir.³⁸⁴ Bu, râvinin tek kalıp kalmadığı, diğer güvenilir râvilere muhalefet edip etmediği, hata yapıp yapmadığı gibi durumların ortaya konmasına yardımcı olan bir yöntemdir.³⁸⁵ Bu yöntem râvinin hafızasını ölçmekle kalmaz aynı zamanda rivayet edilen metnin sıhhatinin de ortaya konmasını sağlamış olmaktadır. Böylece râvinin güvenilir râvilere karşı durumu hadislerinin şaz ya da münker olma durumu ortaya çıkmaktadır. Râvinin rivayeti diğer rivayetlerle uyumlu görüldüğü zaman zabtının güçlü olduğu çokça muhalefet etmesi durumunda ise zabtının zayıf olduğu belirtilmiştir.³⁸⁶

Zabt sıfatının bir râvide bulunup bulunmadığının tespitinin nasıl yapılacağı İbnü's Salâh'a göre şöyle açıklanmıştır: “Rivayeti, zabt sıfatıyla tanınan sika râvilerin rivayetleriyle karşılaştırılır, rivayetleri mânâ yönüyle sika râvilerin rivayetleriyle genelde uyum gösterirse, -nadiren muhâlefet görülse bile-, böyle bir râvinin zabt sıfatına sahip olduğu anlaşılır, eğer sika râvilere muhâlefeti çok olursa, o zaman da zabtının yerinde olmadığı ve rivayetleriyle ihticac edilemeyeceği ortaya çıkar.”³⁸⁷

Râvide adâlet ve zabt sıfatları birleşince ona sika denir³⁸⁸ ve hadisiyle amel etmek gerekli olur.³⁸⁹ Sika râvilerin tespiti hadislerin güvenilirliğini ortaya çıkaracağı gibi aynı zamanda diğer râvilerin güvenilir olma durumunu tespit etmek için de önemlidir.³⁹⁰ Ayrıca güvenilir bir râvinin rivayetinde diğer güvenilir râvilerden farklı olarak metinde rivayet ettiği fazlalığa ziyâdetü's-sika denmekte ve bu rivayet âlimlerin geneline göre makbul sayılmıştır.³⁹¹

³⁸⁴ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 106.

³⁸⁵ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 106.

³⁸⁶ Dinçoğlu, “Hadis İlimindeki ‘Zabt’ Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı”, 2455.

³⁸⁷ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 95-96; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 70-71; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 113; İftikhar Zaman, “Hadîs Çalışmalarında Uygulanan Bir Yöntem Olarak Ricâl İlmi”, çev. İbrahim Hatiboğlu, *Hadîs Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 118.

³⁸⁸ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 85; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 113.

³⁸⁹ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 71.

³⁹⁰ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 113.

³⁹¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 85; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 113.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de râvinin zabtını anlamak için onun rivayetlerini benzer rivayetler ile yan yana getirmiş ve râvinin rivayetlerinde isabetli olanlar hatalı olandan fazla ise zabtı kabul edilmiştir. Hatası kendisine söylenmesine rağmen ısrarcı olursa bu onun güvenilirliğine engel bir durum oluşturmuştur. Eğer hatasının farkındaysa, bunu ilan etmesi ve bundan dönmesinin şart olduğu ifade edilmiştir. Buradaki asıl önemli nokta râvinin hatasında ısrar etme durumudur.³⁹² Böylece mukayese yapmanın zabtın en önemli tespit unsurlarından sayıldığını belirtebiliriz. *Târîhu Bağdâd*'da Abdullah b. Numeyr (v. 199/814) ile ilgili Hatîb el-Bağdâdî: “Rivayeti sağlam râvilerin rivayetiyle uyumludur.”³⁹³ diyerek başka râvilerle bir mukayesenin olduğu ve bu durum râvinin zabtının iyi olması yönünde güçlü bir delil olmaktadır. Bu örnek *el-Kifâye*'de Hatîb el-Bağdâdî'nin belirttiği ilkeye uyumlu bir durum olmaktadır. Yine aynı şekilde Muhammed b. Süleyman el-Esedî (v. 245/859) hakkında Hatîb el-Bağdâdî, güvenilir râvilere muhalefet ettiğini belirten ifadelerle yer vererek³⁹⁴ rivayetlerinin mukayese sebebi ile cerh edilip zabtın sebebi belirtilmiştir. Yine Hatîb el-Bağdâdî esrinde Saîd b. er-Rebî (v. 211/826) hakkında: “Bazen hata ederdi fakat genel olarak rivayeti muhafaza edilmiştir.”³⁹⁵ diyerek zabtı tümünden reddetmeyerek orta bir yol izlemiş ve derecesini belirlemiş olmaktadır. Bu örneklerle baktığımızda zabtın tespitinde karşılaştırma yapıldığını görmekteyiz. Böylece Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'de yer verdiği mukayese ilkelerine pratik açıdan *Târîhu Bağdâd*'da da yer vermiş olduğunu görmekteyiz. Buradan mukayesenin, zabtın tespiti için asıl yöntem kabul edilmesine muhalif olmanın, bir cerh sebebi olduğu ve küçük hataların zabtı tamamen düşürmeyeceği de anlaşılmış olmaktadır.

2.1.4.2. İmtihan

Hadis ilmi açısından imtihan kavramı; râvinin hafızası, dikkati ve uyanıklık durumunun derecesini öğrenmek adına hadis otoriteleri tarafından bilinçli bir ölçme biçimidir. Râviyi bilerek sına yöntemini diye de bilinen imtihan yöntemi râvinin zabtı konusunda bir ölçüt olarak geçmektedir. Bu yöntem ile râvideki zabtın tespiti amaçlanmaktadır. İmtihan sürecinde genelde kendisine ait olmayan bir isnad ve metin

³⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 164-166.

³⁹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/134-146.

³⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/218-222.

³⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/134-146.

sunulan râvinin şüpheye düşürülmesi amacıyla ezberindeki tutarlılık durumu tespit edilmeye çalışılır.³⁹⁶

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de telkini³⁹⁷ kabul ettiği bilinen kimsenin hadisinin reddi ile ilgili bir bab ele almıştır.³⁹⁸ Bu babda yer verdiği rivayetlere göre, telkini; râvinin kendi rivayetini başkalarının sözlerine göre değiştirme eğiliminde olması şeklinde ifade etmiştir.³⁹⁹ Eserdeki rivayetlere bakıldığında bir râvinin bazı sebeplerden ötürü (yaşlılık, dikkatsizlik, iyi niyet gibi) kendisine telkin edilen yanlış bilgileri kendisine aitmiş gibi onaylaması yıkım olarak nitelendirilmiştir. Eserde bulunan ifadelerde; râvinin çevresindeki kimselerden etkilenerek rivayetlerine eklemeler yapması, kendisine ait olmayan hadis kitabını benimdir diyerek sahiplenmesi veya şaka niyetiyle söylenen ifadeleri rivayet senedlerine bağlaması gibi râvinin adâlet ve zabtını yok eden söylemlere yer verilmiştir. Râvinin verilen telkini kabul etmesi ile yanlışları ayırt edememesi durumunda, râvinin rivayet etme özelliklerini kaybetmiş olduğuna ve rivayetlerinin terkine hükmedilmesi ortak kanaat olmuştur.⁴⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da bu konuyla ilgili Muhammed b. İsmail el-Buharî (v. 256/870) örneğinde Bağdatlı muhaddisler tarafından yüz hadis ile imtihan edilmesine yer vermiştir. Onlar Buharî'yi sınamak için hadisleri karıştırıp ona sormuş ve her defasında bunu bilmediğini söyleyen Buharî'nin cevabıyla karşılaşmışlardır. Buharî en son bütün rivayetlerin doğru cevaplarını vererek hepsini şaşırtmıştır. Bu durumda isnadların yerini değiştirerek yapılmış bu imtihanı bu metodun zirve örneklerinden biri olarak sayabiliriz.⁴⁰¹

Râvi ve vasıfları; adâlet, adâletin tespiti, zabt ve zabtın tespiti konularını kapsayacak şekilde bu bölümlerde ele alınan bab içerikleri ve kullanılan rivayetler hakkında daha detaylı inceleme yapmak adına tahkikli nüshasına bakmakta yarar vardır.⁴⁰²

³⁹⁶ Dinçoğlu, "Hadîs İlmindeki 'Zabt' Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı", 2455.

³⁹⁷ İbnu's-Salâh da telkîn kavramını tesâhül olarak değerlendirmektedir. Bkz. İbnu's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 209, 210; Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 405.

³⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 168.

³⁹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 168-170.

⁴⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 168-170.

⁴⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/322-357.

⁴⁰² İlgili babların bulunduğu sayfa numaraları için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, thk. Mâhir Yâsin, 256, 214, 229, 235, 239, 242, 264, 226, 183, 268, 363, 366, 369, 371, 244, 147, 259, 261, 246, 375, 125, 253, 121, 360, 361.

2.2. Râvi Tabakaları

Râviler belli başlı özellikler ve zamansal yakınlıklar sebebiyle bazı dönemler şeklinde gruplandırılmışlardır. Bunlar genel anlamda: Sahâbe, tâbiûn ve tebe‘u’t-tâbiîn şeklinde sıralanmıştır. Tabaka: “yaş ve hoca ile görüşme anlamında ortak olan topluluğu ifade etmektedir.” Muhaddisler için tabakaları bilmek önemli bir durumdur. Bu şekilde hem birbiri ile karıştırılan raviler ayırt edilmiş hem de tedlisin önüne geçilmiş olunmaktadır.⁴⁰³ Bu sıralama *el-Kifâye*’de cerh ve ta‘dîle konu olması ve olmaması açısından gruplandırılıp ele alınmıştır. Bu açıdan konunun sahâbe ve sahâbe’den sonraki dönem şeklinde açıklaması uygun görülmüştür.

2.2.1. Sahâbe

Sahâbî kelimesinin sözlük⁴⁰⁴ ve ıstılahi⁴⁰⁵ anlamları olmakla beraber genel anlamda muhaddislere göre “Resûlullah’ı (s.a.v) hayattayken görüp (beraber olmuş) iman üzere ölen kimse olarak tanımlanmıştır.”⁴⁰⁶ Mümeyyiz olmayan çocukların ve Resûlullah’ı (s.a.v) iman etmişken görüp daha sonra dinden dönenlerin sahâbe kabul edilmeyeceğine de değinilmiştir.⁴⁰⁷ Usûlcülere göre de⁴⁰⁸ bu kavram farklı anlamlar ihtiva etmekle beraber, sahabiliğin şartı Resûlullah’a (s.a.v) tabî olmak ve onunla çok uzun zaman beraber olmak gerektiği şeklinde ifade edilmiştir.⁴⁰⁹

⁴⁰³ İbn Hacer el-Askalâni, *Nüzhetü'n-nazar*, 134.

⁴⁰⁴ Sözlük anlamları için bkz. Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa* thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn, (Beirut: Dârü'l-Fikr, 1399/1979), 3/335; Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh tâcu'l-luğa ve sihâhu'l-Arabiyye* thk. Ahmed Abdülğafûr Attâr, (Beirut: Daru'l-İlmi li'l-melayin, 1407/1987), 161-162; İbn Manzûr, *Lisânü'l-arab*, 1/519; İbrâhîm Mustafâ vd. *el-Mu'cemü'l-vasît*, (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986), 1/507;

⁴⁰⁵ İyâde b. Eyyûb el-Kubeyî, *Sahâbetü Resûlillâh fi'l-kitâb ve's-sünne*, (Dimaşk: Müessesetü'l-Ulûm, 1407/1986), 17; Abdullah Aydın, *Hadis Istılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 28; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 334.

⁴⁰⁶ Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhâri*, nşr. Abdülazîz b. Bâz, (Beirut: Dârü'l-Ma'rife ,1379/1959), 7/4, 5; Zeynüddîn Abdürrahîm b. Hüseyin el-İrâkî, *et-Takyîd ve'l-izâh Şerhu Mukaddîmeti İbni's-Salâh*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, (Medine: Mektebetü's-Selefi, 1389/1969), 292; Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref en-Nevevî, *et-Takrîb li'n-Nevevî fennü usûli'l-hadîs*, thk. Muhammed Osman el-Huş, (Beirut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1405/1985), 92; Şihâbüddîn Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fi'temyîzi's-sahâbe* thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995), 1/8, 9; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, thk. Nûreddîn el-Itr, 293; Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrahmân b. Muhammed Şemsüddîn es-Sehâvi, *Fethu'l-müğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*, thk. Ali Hüseyin Ali, (Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003), 4/85.

⁴⁰⁷ Celâlüddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Tedribü'r-râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, thk. Abdülvehhâb Abdüllatif, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.), 2/187; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 334.

⁴⁰⁸ Kubeyî, *Sahâbetü Resûlillâh*, 41-45.

⁴⁰⁹ Süyûtî, *Tedribü'r-râvî*, 2/187; Hüseyin Akgün, “Sahâbe Coğrafyası”, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 1999, 24.

Hatîb el-Bağdâdî ise *el-Kifâye*'de şu şekilde bir tarife yer vermiştir: “Dil bilginleri tarafından, sahâbi (صحابي) sözü, ‘sohbet etme ve arkadaşlık’ anlamına gelen ‘صحبة’ kelimesinden türediği ifade edilmiştir. Sahâbe kelimesinin kendine özgü özel bir anlam taşımadığı ve birine eşlik eden herkes için de kullanılabilirdiği belirtilmiştir. Az ya da çok, başkalarına arkadaşlık etmiş yakın kimseler için de bu ifadenin kullanılabilirdiği belirtilmiştir. Böylece: “Fılan kişiye uzun bir zaman, bir yıl, bir ay, bir gün, bir an arkadaşlık yaptım” denildiğinde buradaki birlikteliği ifade eden musahâbe ismi, birlikteliğin azını ve çoğunu da içine aldığı anlaşılmaktadır. Eserde dil bilginlerine göre; Peygamber’e sahâbelik eden için gündüz bir an bile görmesi yeterli görülmüştür. İşte bu ismin kastedildiği asıl mânâ olmuştur. Bu kavramın, birlikteliği fazla kişiler hakkında kullanılması sebebiyle örfte yerleşmiş olduğu belirtilmiştir. Bir an karşılaşmak, birkaç adım yürümek veya bir söz dinlemek için bu kavramın örfte kullanılmayacağı söylenmiştir. Örfte; çokça görüşmüş, kimseler için kullanılmıştır. Fakat sadece tek bir hadis işitmiş olması bile sahabe olması için geçerli olmuştur. Çünkü sikâ râvinin haberinin kabul edilmesi ve onunla amel edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁴¹⁰

el-Kifâye'de bir kimsenin sahâbî olduğuna dair bazı tespitlere yer verilmiştir.⁴¹¹ Bunlar: “Ondan gelen haberlerin sahâbî olduğunu gösteriyor olması; sikâ, güvenilir ve sözü makbul ise ‘peygambere arkadaşlık ettim, onunla çokça görüştim’ demesi; sahâbî olduğu kesin olmasa bile görünürde adâletli olması ve haberinin kabul edilmesi sebebiyle bu kimselerin sahâbî olduğuna hükmedilmiştir.” Bir kişinin Peygamberden rivayet aldığı kesin olmasa bile getirdiği rivayetle amel etmesi sebebiyle bu kişi doğrudan sahâbî kabul edilmiştir. Bu kimsenin sahâbî olduğunun reddedilmesi Peygamberden getirdiği haberlerinin de reddedileceğini göstermektedir. Bir kimsenin ben sahâbîyim demesiyle aksi olmadığı sürece hükmen sahâbî olduğu kabul edilmiştir. Şayet şöyle bir ifade söylenirse: “Bir râvinin tek başına rivayette bulunmasının gizliliği mümkünken Resûlullah’la (s.a.v) uzun süre birlikte vakit geçirmesinin büyük bir olay olması sebebiyle bilinmemesi şüpheli bir durumun olduğunu göstermektedir.” Buna karşı açıklama olarak; “bir kişi ben sahâbîyim dediği zaman başkaları tarafından sahâbî olmadığına dair bir kanıt sunulmuyorsa kişinin ifadesinin kabul edileceği belirtilmiştir. Yine bir sahâbî hangi

⁴¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 63-64.

⁴¹¹ Sahâbenin “tevâtür, şöhret, şehâdet, ikrâr” şeklinde bazı yollar ile tespit edileceği belirtilmiştir. Bkz. Akgün, “Sahâbe Coğrafyası”, 25.

sahâbîden rivayet aldığını açıkça belirtmese bile bu süre zarfında haberlerinde çelişki olmadıkça rivayetlerinin reddedilmeyeceği belirtilmiştir. Resûlullah'ı (s.a.v) çokça görmüş birinin kimden rivayet aldığı bilinmese bile bu durum sahâbî olmasına engel olmamaktadır. Aksine sahâbeden biri tarafından sahâbî olduğunun belirtilmesi veya kişinin kendi beyanı ile sözüne hükmedilip sahâbî olduğunun kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁴¹²

el-Kifâye'de yer verilen rivayetlerden birine göre sahâbe: “Resûlullah'ın (s.a.v) yanında bir iki yıl kalanlar ve onunla beraber bir iki savaşa katılanlar olarak sayılmıştır.”⁴¹³ Başka bir rivayette de: “Resûlullah'ı (s.a.v) gören, rüyasında gören, Müslüman olan, dini emirlerde akıl eden, razı olunan kimseler olduğu ve onların günün bir saatinde bile Resûlullah'a (s.a.v) eşlik etmiş olmaları şeklinde belirtilmiştir. Ancak onun ashabının İslâmın önde gelenlerinden ve onların tabakalarının üzerinde olduğu ifade edilmiştir.⁴¹⁴

Ahmed b. Hanbel, Resûlullah'ın (s.a.v) ashabı olan Bedir ehlinde söz etmiş ve şöyle söylemiştir: “Bundan sonra insanların en hayırlısı Kur'ân'ın gönderildiği yüzyıldaki Resûlullah'ın (s.a.v) ashabıdır. Ona bir yıl, bir ay, bir gün veya bir saat eşlik eden, gören herkes onun ashabındandır. Ondan işiten onu gören birçok sahâbîsi vardır.”⁴¹⁵ Yine başka bir rivayette, Muhammed b. İsmail el-Buharî: “Resûlullah'a (s.a.v) arkadaşlık eden ve Müslümanlardan O'nu gören kimseler onun ashabındandır.”⁴¹⁶ demiştir.

2.2.1.1. Sahâbenin Adâleti

Sahâbe, Resûlullah (s.a.v) döneminde yaşadığı ve vahye tanık olması sebebiyle rivayetlerinin dikkate alındığı bir kesimdir. Sahâbe karşılaştığı problemlerde hemen Resûlullah'ın (s.a.v) yanına gidip düzeltme ve bilgi alma açısından şanslı bir nesildir. Bu yüzden rivayetlerinde çok hata aranmamıştır.⁴¹⁷ Sahâbe sonraki dönem muhaddisleri tarafından âdil sayılmış olsa bile kendi dönemi içerisinde tenkid edilme durumları olmuştur. Bu tenkitler sened zincirinin henüz oluşmaması sebebiyle metinler için

⁴¹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 63-64.

⁴¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 62. Bu rivayetin şâzz olduğu söylenmiştir. bkz. İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/6-7; Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 2/189.

⁴¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 63.

⁴¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 63.

⁴¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 63.

⁴¹⁷ Detaylı bilgi için bkz. Osman Arpaçukuru, “Sahâbe Dönemi Hadis Rivayetinde Tesebbüt, İklâl ve İksâr” Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.

yapılmıştır.⁴¹⁸ Metinlerde genelde zabt kusurları sebebiyle hatalar olabileceği için daha çok zabt açısından sahâbenin değerlendirme yaptığı söylenilebilir.⁴¹⁹ Bu sebeple de sonraki dönem muhaddislerinin de aynı şekilde sahâbeyi en azından adâlet yönünden değil de zabt açısından eleştirmeleri gerektiği ifade edilebilir.⁴²⁰

Sahâbenin adâletinin sabit olması zabt konusunda yeterli olduğunu göstermez. Bu da aslında sahâbeden gelen rivayetin Resûlullah'a (s.a.v) aidiyeti konusunda şüphe olmasa bile hata veya yanlış ifadeleri barındırabileceğini gösterebilir. Bu durumda adâleti açısından incelenmeyen sahâbe zabt açısından dikkate alınmalıdır. Çünkü rivayeti aktaran sahâbe yaşı itibarıyla bile hafıza açısından zayıf olabilir. Bu da rivayete şüpheli bakmaya sebep olabilecek bir kriter sayılmalıdır. Nitekim sahâbe döneminde hadislerin kabul edilmesinde dikkatli davranılması ile tessebüt, bunun için gerekli araştırmalar yapılması ile taharri gibi yöntemlere başvurulmuş olması rivayetlerin doğru olup olmadığına yönelik bir ihtiyat anlayışı olduğunu bizlere göstermektedir.⁴²¹ Sonuçta Rivayeti Resûlullah'a (s.a.v) atfetmek önemli bir durum olup bu konuda dikkatli ve titiz olmak gerekmektedir.⁴²² Bu durumda şunu ifade etmek yerinde olacaktır. Sırf unutulma ve hata yapma endişesiyle Resûlullah'a (s.a.v) yanlış isnaddan dolayı çokça hadis rivayetinden kaçınmış sahâbîler de vardır. Aynı şekilde başkalarını da bu konu da tenkit etmişlerdir.⁴²³

Sahâbe içerisinde kendisini hadis rivayet etmede eksik veya yetersiz görenler olduğu gibi⁴²⁴ kendi içlerinde bazı kimselerin kusurlu özellikleri sebebiyle rivayetlerini

---

⁴¹⁸ Ali Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usûlleri", *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/2 (2014), 65.

⁴¹⁹ Abdulvahap Özsoy, *Hicrî I. Yüzyıl Hadis Tenkid Kriterleri ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011, 186; Halil İbrahim Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk İki Asır)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015), 41.

⁴²⁰ Sahâbenin râvinin zabtı ile ilgili başvurmuş olduğu yollar için bkz. Muhammed Avde Ahmed el-Hurî, "Sahâbenin Râvîlerin Zabtı Konusunda Yaptıkları (Sebepleri ve Yolları)", çev. Mustafa Karabacak, *Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (Mütefekkir)* 2/3 (2015), 183-200.

⁴²¹ Veysel Özdemir, "Ebû Hureyre'ye Yöneltilen Tedlîs İsnâdı Bağlamında Sahâbe Zamanında Tedlîsin İmkân ya da İmkânsızlığı", *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe II: Sahabe ve Rivayet İlimleri*, (İstanbul: 2015), 310-311.

⁴²² Ali Arslan, "Tarih ve Hadis İlimlerindeki Tenkit Usûlleri", 60.

⁴²³ İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvîni, *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), "Mukaddime", 1/3; Râmhürmüzî, *el-Muhaddisu'l-fâsil*, 550; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*; Tâhir b. Sâlih b. Ahmed el-Cezâirî, *Tevcihu'n-nazar ilâ usûli'l-eser* thk. Abdülfettah Ebû Gudde, (Haleb: Mektebetü'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1416/1995), 1/59; M. Hayri Kırbasoğlu, *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*, (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999), 35; Gülsüm Akkoç, "Hadîsin Kabul ve Reddine Zabıt Kusurlarının Etkisi", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012, 10-11.

⁴²⁴ Akkoç, "Zabıt Kusurlarının Hadîsin Kabul ve Reddine Etkisi", 9-11.

almamaları ve kendilerince bu değerlendirmeleri yaptıkları⁴²⁵ görülmektedir. Bu sebeple ondan sonra gelen muhaddislerin de aynı şekilde bu titizliği göstermeleri gerekmektedir. Sahâbenin âdil olduğu bilinse bile hadis rivayet ederken ki dikkati, titizliği, hata durumu, hafızası da dikkate alınmalıdır. Sonuçta sahâbe de hata yapabilir.

Resûlullah'ın, (s.a.v) sahâbe konusundaki ta'diline Hatîb el-Bağdâdî, özel bir bab başlığı açarak⁴²⁶ şu şekilde değinmiştir: “Her hadis, onu rivayet edenler ile Peygamber arasında bir nakil zincirine sahiptir. Rivayet edenlerin adâletli oldukları sabit oluncaya kadar onunla amel etmek gerekmemekte ve Resûlullah'ın (s.a.v) sahâbêsi dışındakilerin hallerine bakmak gerekmektedir. Çünkü bilindiği üzere sahâbenin adâleti Allah Teâlâ'nın, onları ta'dil etmesiyle sabittir ve onların temiz olduklarını haber vermiştir.⁴²⁷ Sayısı sık ve uzun olan ayetlerde Resûlullah'ın (s.a.v) ve ashabının tasviri geniş bir şekilde yer almıştır. Bu yüzden onların güzelce övülmeleri gerektiği ifade edilmektedir.⁴²⁸ Bir rivayete göre Resûlullah (s.a.v): “Ümmetimin en hayırlısı benim neslimdir, sonra onlardan sonra gelenler, sonra onlardan sonra gelenler”⁴²⁹ demiştir ve onların şahit olma şartlarını taşımadan tanıklık edecekleri belirtilmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî bir sonraki başlıkta sahâbenin kim olduğuna dair çeşitli rivayet ve açıklamalara yer vermiştir. Bu konuyu sahâbe kavramıyla beraber izah etmiştir.⁴³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, sahâbenin âdil olmasını kabul etse de kimlerin sahâbe olacağına da açıklık getirerek herkesin sahâbe sayılmayacağını vurgulamıştır.⁴³¹

Hadis rivayetinde âdil sıfatı atfedilen şahsın kim olduğunun bilinmesi hadis rivayetindeki sıhhati de arttıran bir durumdur. Aynı zamanda herkesin bu sığata nail olamayacağı anlamına gelmektedir. Bu dereceye ait olabilmek o kimsenin cerh olmasını da engellemektedir. Resûlullah'ı (s.a.v) görmüş fakat yalan söyleyen ya da dinden dönen kimseyi sahâbe olarak atfetmek de yanlış olacaktır. Bu durumda sahâbe olduğunu iddia

---

⁴²⁵ Akkoç, “Zabt Kusurlarının Hadisin Kabul ve Reddine Etkisi”, 11-15.

⁴²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 58.

⁴²⁷ el-Fetih 48/18, et-Tevbe, 9/100, el-Haşr, 59/8-9; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 58.

⁴²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 58.

⁴²⁹ Buhârî, *Sâhih*, “Şehâdet”, 2651; Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *el-Câmi 'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.), “Fezâilü's-sahâbe”, 2535; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1421/2001), 19822; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 59.

⁴³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 62.

⁴³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65.

edenler için de bazı hükümler yer almaktadır⁴³² Bu hükümler dikkate alınarak sahâbenin kim olduğu tam anlamıyla tespit edilmelidir. Sahâbe olan kimsenin nasıl tespit edildiği de bu derecede önemli olmaktadır.⁴³³

Hatîb el-Bağdâdî, eserinde sahâbe konusuna fazlaca değinmiş olsa bile sahâbenin zabtı konusuna dair bir açıklamaya rastlanılmamıştır. Sahâbe olan kimsenin cerh edilmeme sebebini adâlet kriteriyle anlatmış ve şayet âdilse cerh edilmemesi gerektiğini ifade ettiği anlaşılmaktadır. Burada yer verilen önemli konu ise herkesin sahâbe sayılmayacağı bunun önemli bir mertebe olduğudur.⁴³⁴ Allah ve Resûlü (s.a.v) tarafından övülmeleri, sahâbe olmak için bazı özellikleri de barındırması gerektiğinin şart koşulmasıyla beraber Hatîb el-Bağdâdî'nin bu konuyu yeterince desteklediği anlaşılmaktadır.

Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'de ele aldığı bablarda önce sahâbeyi tanıtır daha sonra adâletinden bahsetmesi daha anlaşılır ve tertip açısından daha iyi olabilirdi. Fakat tam tersi şekilde önce sahâbenin adâletini daha sonra ne demek olduğuna dair bilgilere yer vermiştir. Bu, bize Hatîb el-Bağdâdî'nin sahâbenin adâletinin önemine vurgu yaptığını düşündürmektedir.

Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd*'da sahâbe ile alakalı bir değerlendirme yapmayarak onları âdil saydığını pratikte de göstermiş olmaktadır. Fakat zabtları hakkında bir bilgi bulunmamaktadır. Sahâbenin adâletini naslar ile temellendirerek ilkesellik katmıştır. Yani sahâbenin adâletini cerh ve ta'dilin dışında bırakarak naslarla sabit olduğunu ifade etmiş, icma ile genel bir dayanak noktası oluşturmuştur. *el-Kifâye*'de topluca âdil sayılan sahâbenin durumu *Târîhu Bağdâd*'da biraz farklı yer almıştır. Eserde bazı sahâbîler hakkında fitne dönemi içerisinde iddialar aktarılmış fakat değerlendirme tarafsız bırakılmıştır.⁴³⁵ Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye* eserinde sahâbenin cerh edilmesinden uzak durulması gerektiğini teorik olarak belirtmiştir. Fakat *Târîhu Bağdâd*'da sahâbe ile ilgili iddiaları gizlememesi tarihçi olmasının sorumluluğunu göz

---

⁴³² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65.

⁴³³ Tevatür yoluyla bilinen sahâbiler için müstakil eserler yazılmıştır: Muhibbüddîn et-Taberî'nin *er-Riyâzü'n-nâdire fî fezâili'l-aşere* bunlardan biridir; şöhret ve şehadet yoluyla bilinen sahâbeler hakkında bilgi için İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/15; İkrar yoluyla bilinen sahâbeler hakkında bilgi için Irâkî, *et-Takyîd ve'l-îzâh*, 312-313; Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 3/470.

⁴³⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65.

⁴³⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/444.

ardı etmediğini göstermektedir. Usûl ilminde uygun ilkeyi savunmuş olsa da tarihte bilgi aktarımına önem verdiği görülmektedir.

2.2.2. Sahâbe Sonrası

Sahâbeden sonraki dönemler tabiûn ve tebeî tabiûndur. Bunlar sahâbeden farklı olarak cerh ve ta'dîle tabi tutulmuşlardır. Bunlardan ilk olarak tâbiûn dönemini açıklamak gerekirse **tabiî**: Sahâbeyi görmüş, iman etmiş, kendilerini Allah'ın emir ve yasaklarını, Resûlünün sünnetini korumaya adanmış ve bu şekilde vefat etmiş kimseler olarak ifade edilmişlerdir.⁴³⁶ Tâbiûnun aynı zamanda sahâbe olan kimseler için şahitlik edebilecek insanlar olması onların önemini göstermektedir. Fakat bunun tüm tâbiûnların yapacağı anlamına gelmez, âdil kimseler tarafından bu şahitliklerin kabul edilebileceğine değinilmiştir.⁴³⁷ Çünkü tâbiûn neslinden bazı kimseler de başka âlimler tarafından ağır tenkitlere maruz kalmışlardır.⁴³⁸ Aynı zamanda farklı tabakalarda kategorize edilmeleri de aynı derecelerde olmadıklarını gösteren başka bir durumdur.⁴³⁹

Tâbiûnun ilk dönemlerinde rivayetlerin sahâbeden alınması sebebiyle râvi değerlendirmeleri az olmuştur. Daha sonrasında fitne olaylarının artmasıyla zabtla ve adâlet açısından ravîler çokça değerlendirmeye alınmıştır.⁴⁴⁰ Sahâbeden sonra hadis rivayetinde önemli bir dönem olan tâbiûn dönemi aynı zamanda mezheplerin oluşması ve mezhep destekçilerinin görüşlerini dayandırmak için uydurma rivayetlerin arttığı bir

---

⁴³⁶ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar*, 133; İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/55. Bkz. et-Tevbe, 9/100 de: "İyilikte onlara (kendilerinden önceki nesle) uyanlar, Allah onlardan razı olmuş, onlar da Allah'tan razı olmuştur." "Katâde'ye göre ayette geçen والذين اتبعوهم و الذین بآحسان اتبعوهم و الذین بآحسان اتبعوهم ifadesiyle kastedilenler tâbiûn neslidir." bkz. İbn Ebî Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, 1/56. Fakat bu konu da tam bir ittifak söz konusu değildir. Zemahşerî ise bu ifade ile sahâbenin kastedildiğini belirtmiş. bkz. Mahmûd b. Ömer b. Muhammed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl*, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.), 2/290. Başka bir görüşe göre de kıyamete kadar Müslüman olmuş herkesi ifade ettiği belirtilmiştir. Bkz. Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*, nşr. Seyyid Kesrevî Hasan, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1425/2004), 5/83; Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Huseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî*, thk. Muhammed Ahmed el-Emed ve Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.), 7/11; Fikret Özçelik, "İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu", Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, 2017, 245.

⁴³⁷ İbn Hacer, *Nuzhetu'n-nazar*, 143; Süyûtî, *Tedribu'r-Râvi*, 2/213; Yusuf Benli, İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (Tartışma İlmî Toplantılar Dizisi), (İstanbul: Ensar Yayımları, 2013), 421; Ancak İbn Ebî Hatim Tabiûn neslini de sahâbe gibi değerlendirmeden tenkid dışı tutmuş olsa da bu nesnel bir yaklaşım olmamaktadır. bkz. Özçelik, "İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu", 248.

⁴³⁸ Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa el-Hammâd el-Ukaylî, *ed-Duafâü'l-kebir*. thk. Abdülmutî Emin Kalacî. Beyrut: Dâru'l-mektebeti'l-ilmîyye, 1404/1984), 4/178; İbn Hacer, *Lisânü'l-mizân*, (Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1390/1971), 6/76.

⁴³⁹ Ebû Amr Halife b. Hayyât el-Asfurî, *Kitâbü't-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1414/1993), 13; İbn Hacer, *Takribu't-tehzîb*, thk. Muhammed Avvâme, (Halep: Dâru'r-Reşîd, 1986), 75; Muvaffak b. Abdullâh b. Abdülkâdir ez-Zehrânî, *İlmu'r-Ricâl*, (Riyad: Dâru'l-Hicre, 1413/1992), 44.

⁴⁴⁰ Akkoç, "Zabt Kusurlarının Hadîsin Kabul ve Reddine Etkisi", 17-18.

dönem olmuştur.⁴⁴¹ Bu döneme kadar isnad sorulmamış ve bid‘at faaliyetlerinden sonra isnad önem kazanmıştır.⁴⁴² Orta tâbiûn dönemi içinde yer alan Muhammed b. Sîrîn (v. 110/728): “Tesebbüt ilmin yarısıdır”⁴⁴³ diyerek ilim ile hadisîn, tesebbüt ile zabtın kastedildiği bu dönemde; zabtın hadis rivayetinde ne kadar önemli olduğunu bu sözüyle vurgulamıştır.⁴⁴⁴ Bu dönemde genel olarak tenkit sebebi, mevkuuf rivayeti merfu gibi rivayet etmek veya çok fazla mürsel rivayetin olmasıdır.⁴⁴⁵

Bir diğer dönem olan **Etbâu’t-tâbiîn** ise tabiûnden sonra gelen kimseleri ifade eden, hadis tenkitçiliği için önemli bir dönem olmuştur. Bu dönemde tenkit faaliyetleri tâbiûn dönemine göre daha fazla ve belirgin olmuştur. Hadis rivayetlerinin çoğalmış olması sebebiyle bu dönemde rivayetlerde yanılma ve hatanın arttığını söyleyebiliriz⁴⁴⁶ Bundan dolayı râviler çokça adâlet ve zabt yönünden çeşitli cerh ve ta‘dîl lafızlarıyla değerlendirilerek onlarla ilgili daha detaylı çalışmalar yapılmıştır.⁴⁴⁷

Bu dönemler içerisinde Sahâbîler adîl sayıldıkları için değerlendirme dışı bırakılmıştır. Sahâbe olmayan râviler ise cerh ve ta‘dîle konu olmuştur. Hatîb el-Bağdâdî de *el-Kifâye*’de bu şekilde bir değerlendirmeye gitmiş ve sahâbenin âdil olduğunu ve tenkit edilmemesi gerektiğini, sahâbeden sonra gelenlerin (tâbiûn ve tebe‘u’t-tâbiîn) rivayetlerinin alınabilmesi için gerekli şartların olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴⁸

Bu dönemde adâlet tespit, zabt ise imtihan ve mukayese gerektirmiştir. *Târîhu Bağdâd*’dan örnekleri incelediğimizde tâbiûn döneminden Hasan el-Basrî (v. 110/728) hakkında Hatîb el-Bağdâdî: “Sika, güvenilir, fakih ve abiddir.”⁴⁴⁹ diyerek bu dönemde adâletin şahsî vasıflara göre tespit edildiğini bizlere göstermiş olmaktadır. Yine Hatîb el-Bağdâdî eserinde tebe‘u’t-tâbiîn döneminden Şu‘be b. el-Haccâc (v. 160/776) için:

⁴⁴¹ Arif Ulu, *Tâbiûnun Sünnet Anlayışı*, İFAV, İstanbul 2015, 73; M. Yaşar Kandemir, *Mevzû Hadîsler: Menşei, Tanıma Yolları, Tenkid Metodları*, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları 1997, 19-27.

⁴⁴² İbn Sîrîn’in: “Onlar isnadı sormazlardı. Ancak fitne ortaya çıkınca ‘adamlarınızın isimlerini söyleyin’ demeye başladılar. Bu bağlamda ehl-i sünnetin hadîsleri alındı, ehl-i bid‘atın rivayetleri ise terk edildi.” Şeklindeki sözü de bu duruma işaret etmektedir. Bkz. Müslim, *Sahîh*, “Mukaddime”, 1/5, 11; Özçelik, “İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta‘dîl’deki Metodu”, 245.

⁴⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 187.

⁴⁴⁴ Akkoç, “Zabt Kusurlarının Hadîsin Kabul ve Reddine Etkisi”, 18.

⁴⁴⁵ Cezâirî, *Tevcihu’n-nazar*, 1/276; Eren, *Hadîs İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, 383.

⁴⁴⁶ Aşıkutlu, *Hadîste Ricâl Tenkidi*, 54; Özçelik, “İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta‘dîl’deki Metodu”, 249-250.

⁴⁴⁷ Turhan, *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi*, 115; Akkoç, “Zabt Kusurlarının Hadîsin Kabul ve Reddine Etkisi”, 18.

⁴⁴⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65.

⁴⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/301-307.

“Hadiste imam, hafz ve sağlam râvidir.”⁴⁵⁰ diyerek zabt vasfının pratikte hafıza ve rivayet sağlamlığıyla ölçüldüğünü belirtmiş olmaktadır. Başka bir örnekte daha sonraki dönemlerden Yahya b. Main (v. 233/848) hakkında: “Sadece güvenilir râvilerden hadis almış ve rivayet ilmini çok iyi bilirdi”⁴⁵¹ diyerek zabt ve adâletin birlikte değerlendirildiği ileri dönemden cerh ve ta’dîl pratiğine örnek teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu örneklerden anlaşıldığı şekliyle sahâbenin değerlendirme dışı görülmesi sahâbe sonrası hakkında ise eserinde şahsî değerlendirmeler yapması, imtihan ve rivayet mukayeseleri ile tespit edilen cerh ve ta’dîl ilkesinin fiilen bu tabakalarda uygulamaya geçtiğini göstermektedir. Böylece *el-Kifâye* eserinde teorik olarak belirtmiş olduğu sahâbenin durumu ve sonraki dönem hakkındaki ifadelerini pratik örnekler ile *Târîhu Bağdâd* ile desteklemiş olmaktadır.

Râvi tabakaları; Sahâbe, sahâbenin adâleti ve sahâbe sonrası konularını kapsayacak şekilde bu bölümlerde ele alınan bab içerikleri ve kullanılan rivayetler hakkında daha detaylı inceleme yapmak adına tahkikli nüshasına bakmakta yarar vardır.⁴⁵²

2.3. Râvi Değerlendirme (Cerh ve Ta’dîl)

Râviler, kendilerinde bulunması gereken vasıflar (adâlet ve zabt) doğrultusunda değerlendirilmişlerdir. Bu vasıfları taşıyan râviler adîl sayılıp ta’dîl edilirken, vasıflar açısından eksik sayılan râviler ise adîl sayılmayıp cerh edilmişlerdir.⁴⁵³ Böylece râviler cerh ve ta’dîl açısından değerlendirmeye alınarak onların aktarmış oldukları rivayetleri de vasıflarına göre kabul veya reddedilmiştir. Rîvayetin ve râvinin niteliği bu bakımdan doğru orantılı olmaktadır.⁴⁵⁴

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*’de ele aldığı rivayetlere göre hadislere ulaşmak için bazı yollar zikretmiştir. Onlardan bir kısmını; doğruluk, bid’atten uzak durma, günahlardan sakınma şeklinde ifade etmiştir. Hadislerden sorumlu kimsenin itaatsizlik yapmaması gerektiğini ve aynı zamanda bunun tek başına yeterli sayılmadığını ifade

⁴⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/353-367.

⁴⁵¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 16/263-376.

⁴⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, thk. Mâhir Yâsîn, 176, 168, 180, 375.

⁴⁵³ Erken dönem münekkitlerinin bir râvinin adalet ve zaptını nasıl bir süreç/metotla tespit ettiklerini daha detaylı öğrenebilmek için bkz. Muhammed Enes Topgül, *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta’dîl Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* ed. Adem Sari, (İstanbul: İFAV Yayınları, 2019).

⁴⁵⁴ Ali Arslan, “Tarih ve Hadîs İlimlerindeki Tenkit Usûlleri”, 63; Mustafa Taş, “Adâlete Yönelik Kusurlar Karşısında İmam Müslim’in Metodu”, *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 268.

etmiştir. İtaatsiz yapan kimseyi kabul etmenin bir yolu olmadığını, Allah Teâlâ'nın, adâletin kabulü ve zalimliğin yalanlanmasını emretmesinde aslında bu kimselerin bildirilmesi gerektiğinin anlaşılması açıklanmıştır. Yani yalanı sabit olmuş kimsenin şahitliğinin ve haberinin de reddedildiği ifade edilmiş fakat isyanı ahlâksızlığın bir göstergesi yapan kimsenin daha çok yalanlanmaya layık olacağı belirtilmiştir. Yalnız Resûlullah (s.a.v) hakkında yalan söylemek başkaları hakkında yalan ve kötülük yapmaktan daha kötü olduğu ifade edilmiştir.⁴⁵⁵ Tüm bunlara bakıldığında yalan söylemenin kötü olması ve hadis hakkında kasten yalan ifadelerin ve yanlış isnadların aslında daha büyük günah olduğu anlaşılmaktadır. Bu sebeple de hadisleri koruma açısından buna dikkat ederek yalan veya kötü özelliklere sahip kimseleri ortaya çıkarmak bu ilmin gereği olmuştur. Cerh ve hükümleri babı ile aslında bu nedenlerden söz edilmiştir.

el-Kifâye'de ele alınan konuya göre cerh ve ta'dîl aynı anda bir kimse için söylenmişse cerhin kabul edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Çünkü cerh eden kimse o râvinin bilinmeyen gözden kaçmış bir kusurunu görmüş olabilir. Bu sebeple cerh, ta'dîlden daha önemli olmaktadır.⁴⁵⁶

Hatîb el-Bağdâdî'nin râvilerin değerlendirilmesi konusunda *el-Kifâye*'de ele aldığı rivayetlere göre; râvi hadisin tahammül ve semâında zabt ve mümeyyiz olması gerektiği böyle olmadığında, edâ sırasında nelere dikkat etmek zorunda olduğunun farkında olamayacağı ve bir şey hatırlayamamasına sebep olabileceği belirtilmiştir. Aynı zamanda râvinin yaptığı ve söylediği her şeyde birlik olması gerektiği ifade edilmiştir. Kişinin ilminden noksanlığı ve acizliği hâlinde meydana gelen fiillerinden dolayı yaptıklarının geçerli olmadığı konusunda hiçbir ihtilaf olmadığı ve bu nedenle râvinin, tahammül anında işittiklerine dikkat etmesi gerektiği ifadesine yer verilmiştir. Râvinin rivayeti tahammül zamanında duyduğu haliyle hatırlamasıyla bilinmesinin sahih olacağı belirtilmiştir. Râvi, hadisi sözlü olarak rivayet edenlerden ise onu işittiği gibi nakletmesi gerektiği fakat râvi mana ile naklediyorsa rivayetin kelimelerine dikkat ederek manalarını düşünmesi gerektiği de belirtilmiştir. Bu şekilde rivayeti koruyabileceğine güveniyorsa bu durumda râvinin rivayeti daha güçlü olmaktadır. Eğer rivayet kötü korunmuşsa, o zaman bazı âlimler, tahammülün zamanının olduğunu kabul etmişlerdir. Yani ayırt

⁴⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117.

⁴⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 123.

edebilme durumunun olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Bu şekilde eğer râvi dinleyip ayırt edecek durumdaysa onu dinlemek doğru sayılmış, râvinin duyduğu rivayeti ezberlememiş ve onu kitabına yazmamışsa, onlar delil olarak kabul edilmemiştir.⁴⁵⁷

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de yer verdiği bir rivayete göre: “Allah Teâlâ, Rasûlü'ne (s.a.v) Mekke'nin fethini nasip edince, halkın içinde kalkıp, Allah'a hamd ve sena ettikten sonra Rasûlü şöyle demiştir: “Allah, Mekke'yi filin girmesinden korumuş ve Mekkelilere Resûlünü ve müminleri göndermiştir. Mekke (de savaşmak) benden önce hiç kimseye helal edilmedi. Bana da bir günün muayyen bir zamanında helal edildi. Benden sonra da kimseye helal edilmeyecek. Onun avı ürkütülmemeli, otu yolunmamalı, ağacı kesilmemeli. Buluntular da ancak sahibi aranmak kastıyla alınabilir. Kimin bir yakını öldürülmüşse, o kimse iki husustan birinden muhayyerdir: Ya diyet alır ya da ölünün ailesi kisas ister (katil öldürülür).”⁴⁵⁸ Yemenli bir zât olan Ebû Şah ayağa kalkarak: “(Bunu) bana yazın yâ Resûlullah!” dedi. Resûlullah (s.a.v) da: “Ebû Şâh'a yazın!” buyurdular. Abbas (r.a): “Ey Allah'ın Resulü! İzhir otu bu yasaktan hariç olsun! Zira biz onu kabirlerimizde ve evlerimizde kullanıyoruz!” dedi. Resûlullah (s.a.v) da: “İzhir hariç!” buyurdu. Bunun üzerine Velîd (v. 195/810), Evzâî'ye (v. 157/774) şöyle demiştir: (Bana yazın yâ Resûlullah!) sözünün manası nedir? diye sordum, Evzâî: Resûlullah'dan dinlediği bu hutbeyi (yazın demek istemiştir) cevabını verdi.”⁴⁵⁹ Ebû Şah, Resûlullah'ın (s.a.v) hutbesine ihtiyatlı ve dikkatli davrandığı zamanlar dışında ezberlemeyenlerdendi ve Resûlullah (s.a.v), onun için yazılmasını emretti ve ilim ehli, ergenlikten önce tahammül konusunda da ihtilâfa düştüler. Bazıları bunu düzeltti, bazıları ise geçerliliğini savundu.”⁴⁶⁰ şeklindeki ifadelerle yer verilmiştir.

el-Kifâye'de ele alınan örnekler doğrultusunda kimi ilim insanlarının tahammül sırasında buluş çağına girmiş olmasını şart koşarken bazıları bunun gerekli olmadığını öne sürmüştür. Bu durumda râvinin tahammül sırasında aklında noksanlığın olmaması gerektiği konusunda ittifak eden kimseler râvinin tahammül sırasında buluşa girmesini zorunlu görmemişlerdir.⁴⁶¹

⁴⁵⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65.

⁴⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65.

⁴⁵⁹ Buhârî, *Sahîh*, “İlim”, 112; Müslim, *Sahîh*, “Hac”, 3305; Ahmed b. Hambel, *el-Müsned*, 7242; Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 66.

⁴⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 66.

⁴⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 65-66.

2.3.1. Cerh ve Ta'dîlin Tanımı ve Doğuşu

Cerh (جرح) sözlükte “elle, aletle, dille yaralamak,⁴⁶² tesir etmek, bir yarayı deşmek” gibi maddî-mânevî yaralamak⁴⁶³ anlamlara gelmekle beraber yalan veya fisk gibi sebeplerle hâkimin, şahidi adâletten düşürerek onun şahitliğini reddetmesidir.⁴⁶⁴ Cerh, hadis terimi olarak; mutkin ve hâfız olarak nitelenen herhangi bir âlimin, kendisinde olan illet sebebiyle bir râvinin rivayetini reddetmesi⁴⁶⁵ ya da hadislerin çoğalmasi ile birlikte oluşan bozulmaya karşı bir önlem olup râvinin adâlet veya zabt sıfatından birini ihlal etmesi durumunda râvinin tenkidi ve rivayetinin tetkikinin istenmesidir.⁴⁶⁶ Bir başka ifade ile; tasdik edilmesini inkar ve reddini kabul etmek anlamında rivayetinin reddedilmesi için söylenen ifadelerdir.⁴⁶⁷ Râvi sırf kusuru sebebiyle reddedilerek cerh edilmiş olur.⁴⁶⁸ Aynı zamanda rivayetinin kabul edilmesini sağlayan bir niteliğe de sahip olmamasıdır.⁴⁶⁹ Bu durumda cerh, kusuru veya eksikliği sebebiyle reddedilen râvinin rivayetinin de reddedilmesini sağlar. Böylece hadislerin uydurmalarla karışması engellenmiş olur.⁴⁷⁰

Usûl eserlerinde “sahih hadisin” ne olduğunu ifade eden bir tanıma göre: ‘adâlet ve zabt’ özelliklerine sahip râvilerin muttasıl olarak rivayet ettikleri şâzz ve muallal olmayan hadislere dendiği” belirtilmiştir.⁴⁷¹

Cerh, mutlak ve mukayyet olmak üzere iki kısma ayrılır.⁴⁷² Mutlak cerh, anlatıcının illetten bahsetmeksizin her durumda râviyi cerh etmesidir.⁴⁷³ Mukayyet cerh ise anlatıcının belirli durumlarda râviyi cerh etmesidir.⁴⁷⁴

⁴⁶² İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/255-256; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69.

⁴⁶³ İbn Manzûr, *Lisânu'l-arab*, 2/422.

⁴⁶⁴ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 48; Ahmet Yücel, *Hadîs Usûlü*, 103.

⁴⁶⁵ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 48; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 101.

⁴⁶⁶ İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 1/255-256; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69.

⁴⁶⁷ Muhammed b. Salih İbn Useymîn, *Mustalahul Hadîs*, (Kahire: Dârü'l-Hadîs, 1994), 25.

⁴⁶⁸ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 48.

⁴⁶⁹ Muhammed b. Sâlih İbn Useymîn, *Hadîs Usûlüne Giriş*, çev. M. Beşir Eryarsoy, (İstanbul: Gurâba Yayınları, ts.), 17.

⁴⁷⁰ İbn Useymîn, *Hadîs Usûlüne Giriş*, 17-18.

⁴⁷¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadîs*, 12; Ebu'l-Fida İmamuddin İsmail b. Ömer, İbn Kesîr, *İhtisârî Ulûmi'l-hadîs*, (Beyrut: Dâru Kütübü İlmiyye, ts.), 21.

⁴⁷² İbn Useymîn, *Mustalahu'l-hadîs*, 25; İbn Useymîn, *Hadîs Usûlüne Giriş*, 17-18.

⁴⁷³ İbn Useymîn, *Mustalah'l-hadîs*, 25.

⁴⁷⁴ İbn Useymîn, *Mustalahu'l-hadîs*, 25.

Ta'dîl : sözlükte “Doğrultmak, düzeltmek, adâletle hükmetmek⁴⁷⁵, tezkiye etmek⁴⁷⁶” gibi anlamlara gelmekte olup عدل fiilinin tef'îl babından mastarıdır.⁴⁷⁷ Terim olarak: Râvinin adâletine hükmeden bir sıfata sahip olması veya reddini gerektiren bir niteliğe sahip olmaması⁴⁷⁸ neticesiyle adâletli ve zabıt olarak râvinin güvenilir olduğuna hükmetmektir.⁴⁷⁹ Yani râvinin kabul edilmesini gerektiren bir özelliktir.⁴⁸⁰ ve rivayetini kabul edilmesini gerektirecek özelliklerle anılması⁴⁸¹ kabul sıfatını onaylayarak yalanlama sıfatını reddetmektir.⁴⁸² İbn Abdilber (v. 463/1071) ise *el-Kifâye*'de yer verilen bir rivayetine göre: “cerh ve ta'dîli, sika olan ve sika olmayan ilim insanların durumlarının ortaya çıkartılması” şeklinde tarif etmiştir.⁴⁸³ Bu durumda şunu anlayabiliriz ki; Hatîb el Bağdâdî'nin, cerhin râvinin rivayetini zayıflatan bir kusur, ta'dîlin ise râvinin güvenilirliğini ortaya koyan bir vasıf olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Cerh ve ta'dîlin genel olarak; bazı özel lafızlarla ravilerin haberlerinin kabul edilebilmesi açısından onların hallerinden ve haklarında kullanılan lafızların mertebelerinden bahseden bir hadis ricâli ilmi olduğunu söylenilebilir.⁴⁸⁴

Hadislerin doğruluğunun teyit edilmesi de cerh ve ta'dîlin başlamasına sebep olan bir durum olduğu için cerh ve ta'dîl ilmi doğuşu itibariyle sınırlı bir şekilde de olsa Hz. Peygamber dönemine kadar dayanmaktadır.⁴⁸⁵ Fakat o dönemde cerh ve ta'dîl faaliyetleri, Resûlullah'ın (s.a.v) söylediği şeylerin gerçekliğinin teyit edilmesiyle sınırlı kalarak⁴⁸⁶ zamanla dinamikleşerek bir ilim hâlini almıştır. Sahâbe döneminde hadis rivayetlerinin başlamasıyla daha yüzeysel sözlü râvi değerlendirmeleri cerh ve ta'dîl için önemli bir başlangıç olup hadislerin doğruluğunun teyit edilmesini de kapsamıştır. Cerh ve ta'dîl, her ne kadar bir ilim olarak sonradan ortaya çıkmış olsa da önceki dönemlerde

⁴⁷⁵ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 48.

⁴⁷⁶ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69.

⁴⁷⁷ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 13.

⁴⁷⁸ İbn Useymîn, *Hadîs Usûlüne Giriş*, 17-18.

⁴⁷⁹ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 48; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 69; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 103.

⁴⁸⁰ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 101.

⁴⁸¹ Mehmet Eren, *Hadîs İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*, (Ankara: İsam Yayınları, 2018), 509.

⁴⁸² İbn Useymîn, *Mustalahu'l-hadîs*, 27.

⁴⁸³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 55.

⁴⁸⁴ Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh. *Keşfu'z-zunûn*, (Beirut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990), 1/582.

⁴⁸⁵ Emin Aşıkkutlu, “Cerh ve Ta'dîl” *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 394-395.

⁴⁸⁶ Veli Aba, “Duygusal Yakınlık Bağlamında Nesnel Cerh Uygulama Örnekleri (Baba-Oğul/Hoca-Talebe Özelinde)”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/2 (2016), 137-138.

râvilerin değerlendirildiği süreçler ile ilk sözlü araştırmalar başlamıştır.⁴⁸⁷ İlk olarak rivayetin doğruluğunu teyit etmek için Hz. Peygambere gidip onay alınmış, hatalı olan rivayetler düzeltilmiş, bu şekilde râvilerin değerlendirildiği cerh ve ta'dîl ilminin ilk adımları ortaya atılmıştır. Ardından sahâbe dönemi fitne olaylarıyla bu araştırmalar daha da artmıştır. Sahâbenin sahâbeyi tenkit ettiği durumlar da olmuştur. Buna örnek olarak Hz. Âişe'nin sahâbeye ve sahâbenin ona yaptığı tenkitleri olduğunu örnek verebiliriz.⁴⁸⁸ Sonrasında gelen dönemlerde de birçok nedenden dolayı râvilerin araştırılması giderek önem kazanmıştır.⁴⁸⁹

Teknik olarak cerh ve ta'dîl faaliyetleri, sahâbe sonrası dönemde İbn Sîrîn (v. 110/729) ve Şa'bî (v. 103/721) ile başlamış, Hicri ikinci asırda İmam Ebû Hanîfe (v. 150/767), Şu'be b. el-Haccâc ve İmam Mâlik (v. 179/795) gibi otoriteler tarafından râvilerin eleştiri süzgecine tabi tutulmaları ile gelişmiş, tasnif dönemiyle birlikte bu eleştiriler kitaplarda yer almıştır.⁴⁹⁰ Bununla beraber terâcim ve tabakat kitapları ortaya çıkmış ve ilk müstakil rical eserleri yazılmıştır.⁴⁹¹ Daha sonrasında ortaya çıkan hadis usûlü çalışmalarıyla birlikte cerh ve ta'dîl bir konu başlığı olarak eserlerde yerini almıştır. Cerh ve ta'dîl, hadis ilimlerinin gelişmiş bir kolu olmuştur.⁴⁹²

2.3.2. Cerh ve Ta'dîlin Önemli İlkeleri

Hadisler hakkında verilecek ilk hüküm isnaddaki râvileri değerlendirmekle başlamakta ve daha sonra metindeki kusurların olup olmamasına bakılarak hadis hakkında genel bir değerlendirme yapılmaktadır.⁴⁹³ Hadis değerlendirmede ilk önemli adımın râvileri incelemek olması cerh ve ta'dîlin önemini ortaya çıkarmaktadır.⁴⁹⁴

⁴⁸⁷ Ömer Faruk Akpınar, "Mebâhis fi ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl Adlı Eser Üzerine", *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 17/17 (2012), 157-158.

⁴⁸⁸ Bu tenkitlerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Bedruddîn ez-Zerkeşî, *el-İcâbe li îrâdi mâ'stedrekethu 'Âişe 'alâ's-sahâbe (Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler)*, çev. Bünyamin Erul, (Ankara: Otto Yayınları, 2017).

⁴⁸⁹ Ali Arslan, "Tarih ve Hadîs İlimlerindeki Tenkit Usûlleri", 61; Aşıkkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, (İstanbul: TDV Yayınları 1993), 7/394.

⁴⁹⁰ Zehebî, *Zikru men yu'temedü kavlihû fi'l-cerh ve't-ta'dîl'i*, thk. Abdul Fettah Ebu Gudde, (Beyrut: Dayru'l-Beşair, 1984), 173-175.

⁴⁹¹ Bunlar: Ali b. Medîni, *İlelü'l-hadîs ve ma'rifetü'r-ricâl*, Yahyâ b. Maîn, *et-Târîh*, Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü'l-'ilel ve ma'rifetü'r-ricâl*, Buhârî, *et-Târîhu'l-kebîr*, İbn Ebû Hâtîm, *el-Cerh ve't-ta'dîl* vb.

⁴⁹² Subhi es-Sâlih, *Hadîs İlimleri ve Hadîs İstılahları*, çev. Yaşar Kandemir, (Ankara: Elif Matbaacılık, 1971), 86.

⁴⁹³ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 48; Mehmet Apaydın, *Hadîslerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*, (Kuramer, 2018), 72; İshak Emin Aktepe, *Sünnet ve Hadîs*, (İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014), 218.

⁴⁹⁴ Uğur, *Ansiklopedik Hadîs Terimleri Sözlüğü*, 48.

Cerh ve ta'dîlin daha iyi anlaşılması adına birkaç ilkesinden bahsetmek gerekirse neden gerekli olduğu, sebebinin belirtilip belirtilemeyeceği, lafızları ve gıybet olup olmayacağı şeklinde birkaç ana başlıkta incelemek daha iyi olacaktır.

2.3.2.1. Gerekliliği

Cerh ve ta'dîl, ilim ehlinin güvenilir ya da güvenilir olmadığına bakmaktır. Cerh ve ta'dîl âlimleri, haberin aklı başında, dürüst ve güvenilir kimseler dışında kabul edilmemesi konusunda ittifak etmişlerdir.⁴⁹⁵ Resûlullah'a (s.a.v) yanlış haber isnadında bulunanları cerh etmenin caiz olduğuna dair deliller vardır.⁴⁹⁶

Âlimler, cerh ve ta'dîlin yapılabileceği konusunda görüş birliği içinde olmuşlardır.⁴⁹⁷ Bu duruma Kur'ân'dan delil getirerek⁴⁹⁸ konuyla ilgili hadislere de değinmişlerdir.⁴⁹⁹

Resûlullah (s.a.v) kendisi hakkında yalan söylemenin başkası hakkında yalan söylemekle aynı şey olmadığını belirtmiştir. Bu nedenle hadislerin şartlarına bakmak gerekmektedir. Râvilerin haberlerini incelemek din için bir önlem sayılmaktadır. İnanmayanların dini yanıltıcı olarak kullanmamaları için bu önlem alınmalıdır.⁵⁰⁰

el-Kifâye'de, Resûlullah (s.a.v) hakkında ancak güvenilir kimselerden haber alınabileceği, cübbe dahi giyse hüküm vermemek gerektiği ve hiç kimsenin kalbini Kur'ân'dan uzaklaştıran rivayetler yazmaması vurgulanmıştır.⁵⁰¹ Peygamberden sadece güvenilir kimselerin rivayet etmesi⁵⁰² ve bu duruma göre Resûlullah'a (s.a.v) isnad edilen her şeye dikkatli bakmak ve ona göre kabul etmek gerekmektedir. Çünkü isnad edilen kişi Allah Rasûlüdür (s.a.v), onun bile hata yapması söz konusuysen ona yapılan isnadlarda hata olmaması mümkün olmamaktadır. Neticede, gelen her rivayet insanî bir silsileyle bizlere ulaşmıştır.⁵⁰³ Bu sebeple de biz Resûlullah'a (s.a.v) ait olabilecek

⁴⁹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 50.

⁴⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 50.

⁴⁹⁷ Hatamleh-Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 101.

⁴⁹⁸ Hatamleh-Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 101; el-Hucurat 49/6.

⁴⁹⁹ Hatamleh-Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 101; Buhârî, *Sâhîh*, "Fedâilu's-Sahâbe", 19; Buhârî, *Sâhîh*, "Edep", 48.

⁵⁰⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 46.

⁵⁰¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 42.

⁵⁰² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 42.

⁵⁰³ "Hz. Peygamber'e izâfe edilen şeyi nakleden râviler silsilesine 'sened' denir." bkz. Muhammed Accac el-Hatîb, *el-Muhtasarü'l-vecîz fî ulûmi'l-hadîs*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1407/1987), 22; Ali Çelik, Tarih Yazıcılığında "İsnadın" Kullanılışı ya da "Rivayetçi Metod", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003), 11.

rivayetleri ona isnad edilen her türlü yanlış rivayetten arındırmamız gerekmektedir. Bu Resûlullah (s.a.v) için yapılması geren bir vazife olmalıdır. Zira ona isnad edilen çokça nakledilmiş sahih bir hadisi vardır ki ona yalan isnad edenin cehennemlik olabileceği belirtilmektedir.⁵⁰⁴

Yalan söyleyen kimse için Resûlullah (s.a.v) onlardan sakınmak gerektiğini söylemiştir. Nitekim kendisi hakkında yalan söylemenin ne kadar büyük bir günah olduğunu bize gelen rivayetinden de anlamaktayız. Bu sebeple râviler söyledikleri her haberden sorumludurlar. Bu durumda rivayeti kabul etmek etmemekten daha büyük bir sorumluluk taşır. Böylece bu konuda hassas davranarak rivayeti isnad ve metin açısından incelemek daha doğru olacaktır. Fakat ehl-i hadis ulemâsı genel anlamda isnad merkezli bir cerh ve ta'dîl anlayışına sahiptir. Metin incelemesi az yapılmakla beraber genel olarak isnaddaki kusurlar sebebiyle râvilerin değerlendirildiği görülmektedir. Metindeki kusurlar sebebiyle böyle bir tenkide az rastlanılmaktadır. Bu dikkat edilmesi gereken önemli bir konudur. Yani cerh ve ta'dîl her ne kadar isnadla ilgili bir alan olsa da metindeki hata veya yanlışın olduğu durumlarda seneddeki râvilerin tek tek incelenmesi ve ona göre de cerh ya da ta'dîl yapılması gerektiği kanaatindeyiz. Bu şekilde bakacak olursak ilk olarak isnad incelemesi yapmak isabetli olacaktır. Çünkü rivayetin kimler tarafından geldiği önemlidir.⁵⁰⁵

Yapılan her türlü hadis çalışmasında ilk olarak seneddeki hatalar daha sonra metindeki hatalar incelenmiştir. Fakat bazı durumlarda sened her ne kadar sağlam olsa da metindeki ibareler Kur'ân'a, fitrata vb. aykırı bir durum taşıyabilmiştir. Böylece bu tarz rivayetlerden şüphe duymak gerekmele hem sened hem de metin açısından hadisler doğru tahlil edilmelidir. Çünkü Allah Resûlü'nün (s.a.v) Kur'ân'a ya da fitrata aykırı bir cümle kurması söz konusu olamaz. Bilakis destekleyici ibareler kullanır. Burada rivayetlerin Kur'ân'a ters düşemeyeceği vurgusu yapılmıştır. Rivayeti aktaran kişinin rivayette unutma veya hata yapabileceği düşünülerek Kur'ân ve diğer değerlendirme yollarıyla incelemesi yapılmalıdır. Rivayeti aktaran râvilerin güvenilir olması da bu ve çeşitli yollarla tespit edilmeli ve ayrıştırılmalıdır. Bu şekilde güvenilir kimseler daha

---

⁵⁰⁴ Mesela: "Sizden biriniz benim adıma yalan söyleirse cehennemdeki yerine hazırlansın." bkz. Buhârî, *Sahih*, "İlim", 108; Müslim, *Sahih*, "Mukaddime", 1/7; İbn Mâce, *Sünen*, "Mukaddime", 1/4,5.

⁵⁰⁵ Ali Karakaş, "Sahabe Döneminde Hadis Tenkidi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019), 1333.

kolay ortaya çıkmış olacaktır. Bu durumda isnadın doğru gelmesi bile bize uydurulmuş isnad zincirlerinin olabileceğini gösterebilir. Böylece isnad ve metin incelemesini birlikte yapmak bizleri Resûlullah'a (s.a.v) ait olabilecek rivayetlere daha çok yaklaştırmış olacaktır.⁵⁰⁶

Cerh ve ta'dîl isnad üzere bir çalışma olduğu için ilk olarak râviler tek tek ele alınıp bu süreçte her râvinin durumu belli kriterlerle belirlenmiştir. Bu râvilerin bir kısmının özelliği üzerinde ittifak edilmişse de bazısı üzerinde ihtilâf söz konusudur.⁵⁰⁷

Cerh ve ta'dîlin gerekliliği konusunda, dini zorunluluk ve hadisin korunması açısından bu durumu şöyle açıklayabiliriz. Rivayetin dinin temeli olduğu⁵⁰⁸ için râvinin güvenilirliğinden emin olunması gerektiği ve bidat ile yalanın dine karışmaması için hadisin korunması gerektiğini savunulmuştur. Bu bakımdan cerh ve ta'dîl ilmini, *el-Kifâye* bağlamında düşünürsek hadis ilminin meşruiyet şartı olduğu anlaşılmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd*'da çokça râvide cerh uygulamasını göstererek cerhin gerekliliğini pratik olarak uygulamış olması bu ilkeye tutarlı davrandığını göstermektedir.⁵⁰⁹

2.3.2.2. Sebebinin Açıklanması

Cerh ve ta'dîl ile ilgili yapılmış değerlendirmelerin daha objektif olabilmesi adına bazı kriterler önemli olmuştur. Bundan dolayı bazı alimler rivayetin ehliyet açısından kusurlu olması durumunda müfesser cerh ilkesini benimsemiştir. Hadis usûlü müellifleri arasında konuyla ilgili ilk açıklamalara Hatîb el-Bağdâdî'nin, yer verdiğini fakat gerekçeli veya gerekçesiz cerh-ta'dîller için terimsel bir kavrama yer vermediği görülmektedir. Müfesser cerh ile kastedilen; tenkit eden kimsenin değerlendirmesinde etkili olan nedeni açık ifadelerle beyan etmesidir. Yani herhangi bir tartışmaya sebep olmayacak şekilde olmasıdır.⁵¹⁰

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de râvilerin adâleti için birçok özelliğin zikredilmesinin zor olacağından genel olarak onların sebep belirtilmeden ta'dîl edilebileceği, fakat tek bir cerh sebebinin bile bulunması hâlinde râvinin cerh edilmesi

⁵⁰⁶ Karakaş, "Sahabe Döneminde Hadis Tenkidi", 1333-1334

⁵⁰⁷ Aşikkutlu, "Cerh ve Ta'dîl", 394.

⁵⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 138-140.

⁵⁰⁹ Detaylı bilgi için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/41, 5/284, 7/25.

⁵¹⁰ Halil İbrahim Turhan, "Bir Râvi/Rivayet Tenkidi İlkesinin Serüveni: Sadece Müfesser Cerh Kabul Edilir", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 300-302.

gerektiğini söylemiştir. Bundan dolayı cerh yapan kimselerin cerh sebebini belirtmeleri gerektiği ifade edilmiştir.⁵¹¹ Çünkü bazen biri için cerh sebebi başkası için cerh sebebi olmamıştır.⁵¹² Fakat Hatîb el-Bağdâdî, herkes için bu kuralın geçerli olmadığını söylemiş; cerh ve ta'dîl konusunda ilmi çok olan, önde gelen âlimlerin cerhin sebebini açıklamasının gerekli olmadığını belirtmiştir.⁵¹³ Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'de ele aldığı rivayetlere göre adâletin nedenine ilişkin konuda âlimler ihtilâfa düşmüşlerdir. Kimisi haber veren kimsenin adâletin sağlandığını söylemedikçe rivayetin kabul edilmeyeceğini söylemiştir. Delil gösterdiği bir rivayete göre dış görünüş olarak sika sayılacak bir kimsenin aslında atalarından nefret eden bir inkârcı olarak zayıf olduğu belirtilmiştir.⁵¹⁴ Kimisi de adâletin sebebini söylenmesine gerek olmadığını belirtmişlerdir. Bilakis haber verenin ve şahitlik edenin ta'dîlinin genel olarak makbul görüldüğünü ifade etmişlerdir. Bu sözün daha doğru olduğu belirtilerek ümmetin bu konudaki ittifakı ile açıklamışlardır.⁵¹⁵

Cerh ve ta'dîlin sebebini açıklanması bir bakıma sebeplerin geçerli olup olmadığının anlaşılması adına önemli olmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî bu konuda bir râvinin adâletini sarsan gerçek kusurlar ve kişisel tercihler ya da önemsiz olan davranışlar arasındaki ince çizgilere yer vermiştir. Bu bakımdan her eleştirinin râvinin adaletini düşürmeyeceği ve rivayetin reddedilmesine sebep olmayacağı anlaşılmaktadır. Büyük hadis otoritelerinin, râvinin kasten yalan söylemediği ve dini dürüstlüğü taşıdığı müddetçe kişilik özellikleriyle ilgili eleştirileri sebebiyle hadislerinin reddedilmesinin yeterli bir sebep olarak görülmediğini belirtilmişlerdir. Eleştiri yaparken aşırı olmaktan kaçınılması gerektiği ifade edilmiştir. Râvinin doğruluğuna ve dini olarak ciddiyetine zarar veren özelliklerin onun adaletini düşüreceği anlaşılmaktadır.⁵¹⁶ Yine Hatîb el-Bağdâdî râvinin rivayetiyle amel etmemiş olmasının doğrudan bir cerh sebebi olmayacağını belirtmiştir. Rivayetin başka delille çelişmesi, hükmü kaldırılmış kıyasa aykırı bulunması veya daha güçlü bir delilin tercih edilmesi sebebiyle kabul edilebileceği belirtilmiştir.⁵¹⁷ Dışarıdan bakıldığında cerh gibi görünen fakat bunun bilimsel bir tercih

---

⁵¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117-118.

⁵¹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117-118; Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/227.

⁵¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 117-118; 125-127

⁵¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 115.

⁵¹⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 115-116.

⁵¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 128-131.

⁵¹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 132.

olabileceği sebebiyle bu ifadeler râviyi yalancı ve kusurlu saymak için geçerlilik taşımadığı anlaşılmaktadır.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de ele aldığı rivayetlere göre ilim ehlinde cumhur şöyle demiştir: “Kim cerhi bilmeden cerh yapmışsa bunu açıklaması gerekmektedir.”⁵¹⁸ Bu ifadeye göre cerhin sebebinin gerekliliği ifade edilmiştir. Burada cerhin gerekçesi açıklanmamışsa kabul edilemeyeceği anlaşılmaktadır. Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî cerh etmeyi keyfi bir durumdan çıkarıp daha ilmi bir boyuta taşımak istediği anlaşılmaktadır. *Târîhu Bağdâd*'da yer verilen Ebû'l-Bahtarî (v. 200/815) ile ilgili olarak; siyasi otoriteye yaranmak için hadis uydurması, sika râvilere aykırı rivayetler nakletmesi şeklinde cerh edilme sebebi açıklanmış olmaktadır.⁵¹⁹ Yine Hasan b. Umâre (v. 153/ 770) örneğinde; önemli hadis otoriteleri tarafından çok ağır şekilde eleştirilmiş, hakkında metruk ve kezzab olduğuna dair ifadeler kullanılmıştır. Hocalarından duymadığı hadisler zikretmesi, senedde aslı olmayan eklemeler yapması, çok fazla hata yapması gibi sebeplerle açıklanmıştır. Kişiliğine rağmen ilmi olarak çokça eleştirildiği rivayetlere yer verilerek sebebi rivayetlerce açıklanmış olmaktadır.⁵²⁰ Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî, genel olarak açık hükümlere yer vermiş, sebepsiz cerh örneklerine de olumsuz baktığı anlaşılabilir. Fakat *Târîhu Bağdâd*'da rivayeti az, isnadı zayıf olan bazı râviler hakkında sebebi belirtilmeden kesin bir şekilde zayıf, cerh edilmiş, güvenilmez şeklinde ibareler kullanarak değerlendirmelerde bulunulması teorik ilkedeki müfesser (sebebi belirtilmiş) cerh ilkesine bazen uymadığını göstermektedir.⁵²¹ Sebebin açıklanmamasını; râvinin çok kişi tarafından bilinmiş olmasına veya otoritesi kanıtlanmış alimlerce ifade edilmesine bağlayabiliriz. Fakat bu durumda bile *Târîhu Bağdâd*'daki bazı ifadelerin *el-Kifâye*'de onaylanmamış bir pratiğe aykırı olduğunu bizlere göstermektedir.

2.3.2.3. Lafızları

Cerh ve ta'dîl de çeşitli mertebeler vardır.⁵²² Hatîb el-Bağdâdî, râvilerin durumlarını bildiren ibarelerin bölümleri hakkında “*el-Kifâye*”sinde, kendisine “sika” veya “hüccet” denilen kimselerin üst mertebede oldukları, “sâkıt” veya “kezzâb”

⁵¹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 125-126.

⁵¹⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/625-633.

⁵²⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/322-331.

⁵²¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/180.

⁵²² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 32.

denilenlerin ise alt mertebede olduklarını ifade etmiştir.⁵²³ Bu mertebelerle ilgili ilk taksimi İbn Ebî Hatim (v. 327/938)⁵²⁴ yapmış olmakla beraber ondan sonra gelen âlimler bu taksime benzer ya da farklı lafızlar da ekleyerek çeşitli taksimler ortaya koymuşlardır.⁵²⁵ *el-Kifâye*'de, İbn Ebî Hâtim er-Râzi'den nakledilen bu mertebeler; en yüksek mertebeden en alt mertebeye yani ta'dîl mertebelerinden cerh mertebelerine doğru şu şekilde sıralanmıştır:⁵²⁶ Bu mertebelerden ilk dört mertebeye olarak zikredilenler ta'dîl mertebesi, son dört mertebeye olarak zikredilenler cerh mertebesi olarak kabul edilebilir.

1. Sikatün/**ثِقَّةٌ** (güvenilir)⁵²⁷ veya mutkinun/**مُتَّقِنٌ** (sağlam)⁵²⁸ ise o kimsenin hadisi alınır.
2. Sadûk/**صَدُوقٌ** (doğru sözlü)⁵²⁹ veya mahalluhu's-sıdk/**الصِّدْقُ** **مَحَلُّهُ** (doğru sözlülerin yerindedir)⁵³⁰ veya lâ be'se bih/**لَا بَأْسَ بِهِ** (onda bir sorun yoktur)⁵³¹ denildiğinde o kimsenin hadisi yazılır ve alınır.
3. Şeyhun/**شَيْخٌ** (hocadır) denilirse o kimsenin hadisi ikinci derecenin altında (3. mertebeye) olduğuna bakılmaksızın yazılır ve bakılır.

⁵²³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 31-32.

⁵²⁴ Özçelik, "İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu", 256; Yusuf Ziya Keskin, "İbn Ebî Hâtim ve 'el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7 (2001), 22-25.

⁵²⁵ Özçelik, "İbn Ebî Hâtim er-Râzî ve Cerh ve Ta'dîl'deki Metodu", 257; Zehebî râvileri sadece teknik terimlerle değil de biyolojik olarak sağlık durumlarıyla ifade ederek sağlık/hastalık analogisine dayalı özgün bir tasnif yapmıştır. Bkz. Zehebî, *Zikru men yu'temedü kavlihû fi'l-cerh ve't-ta'dîl*'i, 184-185.

⁵²⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 33; Recep Emin Gül, "Hadîs İlminde Cerh-Ta'dîl Mertebeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 367-368.

⁵²⁷ Sika: "Adâlet ve zabt açısından râvinin kusursuz olmasıdır." bkz. Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, (İstanbul: Timaş Yayınları, 1987), 138; Talat Koçyiğit, *Hadîs İstılahları*, (Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1985), 398.

⁵²⁸ Mutkin: "Hadîs tahammülünde ciddi, titiz, mâhir davranan ve işini sağlam yapan güvenilir râvi demektir." bkz. Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 121; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 349.

⁵²⁹ "İbn Salâh'a göre ta'dîl de ikinci mertebeye Zehebî ve Irakî'ye göre 3. Sehâvî'ye göre 5. Mertebeye yer alır ve râvide zabtın kesin olarak bilindiğine delalet edilmez." Bkz. Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 132; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 375.

⁵³⁰ "İbn Ebî Hatim'e göre 2. Zehebî'ye göre 3 ya da 4. Irakî'ye göre 4. İbn Hacer'e göre 4. Sehaviye göre 6. Mertebeye yer alan bir tabirdir." bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 206; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 91.

⁵³¹ "Cerh ve ta'dîl mertebelerinden olup İbn Ebî Hatim'e göre 2. Zehebî ve Irakî'ye göre 3. İbn Hacer'e göre 4. Sehâvî'ye göre 5. Mertebeye yer alır." bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 203; Aydın, *Hadîs İstılahları Sözlüğü*, 86.

4. Salihu'l-hadis/صَالِحُ الْحَدِيثِ (Hadisi doğrudur)⁵³² denilen kimsenin hadisi yazılır, itibar edilir.

5. Leyyinu'l-hadis/لَيْيِنُ الْحَدِيثِ (Hadiste gevşektir)⁵³³ denildiğinde onun hadisi yazılır. Ona itibar edilir.

6. Leyse bi kaviyy/لَيْسَ بِقَوِيٍّ (Hadis rivayetinde güçlü değildir)⁵³⁴ denildiği zaman bir öncekinde olduğu gibi itibar edilir ama daha alt mertebededir.

7. Daifu'l-hadis/ضَعِيفُ الْحَدِيثِ (Hadisi zayıfır)⁵³⁵ denildiğinde o ikinci mertebeden aşağıda olur, hadisi atılmaz, itibar edilir.

8. Metrûku'l-hadis/مَتْرُوكُ الْحَدِيثِ (Hadisi terkedilmiştir)⁵³⁶, Zâhibu'l-hadis/ذَاهِبُ الْحَدِيثِ (Hadisi sakıttır)⁵³⁷ veya kezzâb/كَذَّابٌ (yalancıdır)⁵³⁸ denildiğinde onun hadisi yazılmaz.

Yukarıda zikredilen lafızlar *el-Kifâye*'de yer almasına rağmen Hatîb el-Bağdâdî'ye ait lafızlar değildir.⁵³⁹ Hatîb el-Bağdâdî'nin cerh ve ta'dîl alanında o kadar fazla konuya yer vermesi fakat kendine özel lafızlar zikretmemesi, onun İbn Ebî Hatim'in lafızlarını benimsemiş olduğunu göstermektedir. Aksi halde farklı lafızlar ya da kendisine ait lafızlar zikredebilirdi. Zira *Târîhu Bağdâd*'da uyguluma alanı itibariyle kendi kavramlarına yer vermiştir. Yaptığı cerh ve ta'dîl uygulamalarında kendi metodolojik

⁵³² “Zehebî ve Irakî'ye göre ta'dîlin 4. Sehâvî'ye göre 6. Mertebede yer alır.” bkz. Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 136.

⁵³³ “Tecrihin birinci mertebesinde yer alır.” bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 205. “Irakî'ye göre cerhin 5. İbn Hacer'e göre 6. Sehâvî'ye göre (Darekutni'nin kullanımı hariç) 6. Mertebesinde kullanılır. Rivayet ettiği hadisler az olmakla beraber bu hadisler arasında onu reddedilmesine sebep olabilecek kadar zayıf olanlarında bulunduğu râvidir.” bkz. Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 89.

⁵³⁴ “Zehebî, Irakî ve Sehâvî'ye göre Leyse bi hüce mânâsındadır. O da Zehebî ve Irakî'ye göre cerhin 5. Sehâvî'ye göre 6. Mertebesinde bulunan bir kavramdır.” bkz. Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 88. “Leyse bi Hüccet ifadesi ve onu yansıtan benzer ifadelerin altında bir anlam belirttiği de söylenmiştir.” bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 204.

⁵³⁵ “Hadîsleri zayıf ama tamamen reddedilmiyor”. bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 470. “Zehebî'ye göre cerhin 5. Mertebesinde bulunur.” bkz. Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 163.

⁵³⁶ “Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin 3. Irakî'ye göre 2. İbn Hacer'e göre 10. Mertebesinde.” bkz. Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 99. “İbn Salâh bunu cerhin 4. ve son mertebesinde zikretmiştir.” bkz. *Ulumül Hadîs*, 113; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 221.

⁵³⁷ “Zehebî ve Sehâvî'ye göre cerhin 3. Irakî'ye göre 2. Mertebesinde bulunur.” bkz. Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 162. “İbn Salâh, İbn Ebî Hatim'e uyararak bu tabirin 4. Mertebede olan metrûk'ul-hadîs ve kezzâbîn tabiriyle aynı derecede olduğunu söylemiştir.” bkz. *Ulumül Hadîs*, 113; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 467.

⁵³⁸ “Zehebî ve Irakî'ye göre cerhin 1. Sehâvî'ye göre 2. Mertebesinde bulunur.” bkz. Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 83. “Başka bir ifadeyle cerh lafızlarından en alt lafız olarak ifade edilmiştir.” bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 189.

⁵³⁹ *Târîhu Bağdâd*'da kendine has cerh ve ta'dîl hükümleri kullanmıştır. bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/92, 404; 10/187; 11/564.

değerlendirmesine uygun lafızları kullanmıştır.⁵⁴⁰ Bu lafızlar içinde güvenilir râviler için “sika” ve “saduk” ifadeleri, rivayeti kendisi yazılı olarak aktaran râviler için “ketebe anhu” ifadelerini kullanmıştır.⁵⁴¹ Orta derecede güvenilirmez veya zayıf rivayetler için “zayıf”, terk edilmiş veya ihmal edilmiş rivayetler için “metruk”, açıkça güvenilirmez ve yalan rivayetler için “kezzab” lafızları tercih edilmiştir.⁵⁴² Bu durumda o *el-Kifâye*’deki sekiz mertebeyi pratikte kendi metodolojisine göre kullanmıştır. Böylece teoride yer verdiği lafızları kendi yöntemine göre kullanarak cerh ve ta’dîl anlamında kendi uygulamasını gösteren bir yaklaşım benimsemiş olmaktadır.

Cerh ve ta’dîl lafızları nesnel olmalıdır. Bu ilim bir değerlendirme ilmi olup hakaret taşımamalı ve kullanılan kelimeler ilmi terimler olmalıdır. Bu şekilde bakıldığı zaman ortak lafızların kullanılması aynı zamanda râvilerin değerlendirilmesinde ölçüt ve karşılaştırılabilirlik imkânı sağlamaktadır.⁵⁴³

2.3.2.4. Gıybet Olmaması

Hatîb el-Bağdâdî cerh ve ta’dîlin gıybet olup olmaması ile ilgili *el-Kifâye*’de rivayetlere yer verirken gıybetin ne demek olduğuna da yer vermiştir. Bu durumda cerh ve ta’dîl ile ilgisini anlamak adına gıybetin, *el-Kifâye*’de yer verilen şekliyle ne demek olduğunu bilmekte yarar vardır. Gıybet: “kardeşinin sevmediği şeyi zikretmektir. Söylenen şey onda varsa gıybettir yoksa iftiradır.”⁵⁴⁴ Bu gıybet normal durumlar için söz konusu olup cerh ve ta’dîli kapsamamaktadır.⁵⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî’nin bu tanıma yer vermiş olmasının; bu tür gıybetin, râvilerin cerh edilmesiyle ilgisi olmadığı için izah edildiği anlaşılmaktadır. Bu sebeple de cerhin gıybet olacağı düşünülmemelidir. Bilakis cerh ilmin doğru kimselerden alınabilmesi için bir araç olmaktadır. Haberlerde unutma ya da hata olabileceği göz önünde bulundurulmalıdır. Bunun için râvilerin yeterli adâlet ve hafıza özelliklerine sahip olmaları gerekmektedir. Bu sebeple de râviler hakkında yapılan eleştiriler gıybet olmamakla günah sayılmamaktadır.⁵⁴⁶ Çünkü yanlış rivayetlerin çoğalması Resûlullah’a (s.a.v) atfedilen yanlış sözlerin çoğalması anlamına gelmekte bu

⁵⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/304.

⁵⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/335.

⁵⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/107.

⁵⁴³ Aba, “Duygusal Yakınlık Bağlamında Nesnel Cerh Uygulama Örnekleri (Baba-Oğul/Hoca-Talebe Özelinde)”, 132-134.

⁵⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 49.

⁵⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 49.

⁵⁴⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 56-57.

da rivayetler arasında çelişkilerin olmasına sebebiyet vermektedir. Bu şekilde de sahih rivayetlere zayıf rivayetler karışarak yanlış bilgiler ortaya çıkmış olmaktadır.

el-Kifâye'de: "İlimde keşfe çıkmayan bazı kimseler, imamlarımızın koruyucularının ve ilim adamlarından ilim ehlinin sözlerini yalanladılar. Filan râvi zayıftır. Falanca güvenilir değildir. Bu sözlerin benzerliği nedir. Bunu söyleyenlerin gıybet olduğunu gördüler. Konu söyleyenin anlattığı gibiyse doğru eğer konu farklıysa o zaman yanlıştır." denildi. Halbuki ilim konusunda doğruyu ve yanlışını ayırt etmek için cerh ve ta'dîlin gıybet olmayacağı bilakis ilim sahiplerine yol gösteren ve Resûlullah'a (s.a.v) isnad edilen rivayetleri ayıklamak için bir yöntem olduğu kabul edilmiştir.⁵⁴⁷

el-Kifâye'de ele alınan Hz. Âişe'den (r.a.) gelen bir rivayete göre bir adam Hz. Peygamber'in (s.a.v) yanına gelmek için izin istemiş ve Hz. Peygamber (s.a.v) de, bunu duyduğunda o adam hakkında: "Bu aşiretin⁵⁴⁸ adamı ne kötüdür." demiş ve izin vermiştir. Adam içeri girdiği zaman da onu sıcak bir şekilde karşılamış ve onunla güzelce konuşmuş. Adam dışarı çıktığı zaman: Hz. Âişe (r.a.): "Ey Allah'ın Resûlü, adam içeri gelmeden 'bu aşiretin adamı ne kötüdür' dediniz içeri girince de onunla güzelce konuştunuz, bunun hikmeti nedir?" demiştir. Resûlullah (s.a.v): "Ey Âişe! Kıyamet günü Allah katında en kötü durumda kalacak kişi, insanların şerrinden çekindikleri için kendisini terk ettikleri kimsedir. Allah Teâlâ, kötüyü ve kötülüğü ortaya çıkarmaya çalışan kimseyi sevmez" buyurduğunu bildirmiştir.⁵⁴⁹ Buradaki rivayete göre aslında Resûlullah (s.a.v) içeri gelen kimsenin herkesçe kötü biri olduğunun bilinmesi için bu açıklamayı yapmıştır. Fıskın bilinmesi ve insanların bu konuda dikkat etmeleri için açıklamada bulunmuştur. Fakat yüzüne karşı güler yüzlü olması Müslümanın ayıpları örtmesi gerektiği ve kırıcı tavırla karşılanmanın hoş olmayacağı sebebiyledir. Güler yüz göstererek karşılamak Müslümanlığın gereğidir. Resûlullah'ın (s.a.v) bu kötü durumu kavmine açıklaması gıybet sayılmamaktadır. Çünkü bu durum kavmini bu gibi insanlardan korumak ve uzaklaştırmak için uyarı niteliği taşımaktadır. İnsanların aldanmaması için bu fasık olan kimsenin bilinmesi gerekmektedir. Yani fasık kimsenin kötülüğünün haber verilmesi gıybet olmamaktadır. Belki de bu adam kötülüğünü ayan beyan işlemektedir. Yani fıskını açıktan işliyorsa da gıybet olmamaktadır. Aynı şekilde

⁵⁴⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 49.

⁵⁴⁸ Hadîsteki aşiretten murat kabilelerdir. Bkz. Ahmed Davutoğlu, *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi* 10/544.

⁵⁴⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 50-51.

güler yüzle karşılanmalarında da bir sorun bulunmamaktadır. Bu durum gıybet olsaydı, Resûlullah (s.a.v) bunu telaffuz etmezdi. Bilakis içinde, bahsedilenlerle barış istiyordu. İnsanlara o ahlâksız kimselerin hâlini açıklayarak, insanların ondan sakınmalarını istiyordu. Onu yaralamak veya iftira atmak istediğinden değil. İmamlarımız da bu konuda bilgi sahibi olup sadece adâletli olmayı cerh ederler ki, söylemediği kişi onun işini gölgelemesin. Âdil insanlardan biri olduğunu düşünmesi sebebiyle deneyimini kanıt olarak kullanmıştır. Meselenin doğrusunu söylemek, eğer zikrettiğimiz şekilde ise, gıybet değildir.⁵⁵⁰

el-Kifâye'de ele alınan bir rivayete göre gıybetle ilgili şu ifadeler yer verilmiştir. Birbiriniz hakkında gıybet etmeyin⁵⁵¹ ve Resûlullah (s.a.v): “Ey dilleri ile iman edip de kalplerine iman girmemiş kimseler Müslümanların gıybetini yapma ve onların kusurlarına uyma. Gıybet için şöyle bir tanıma yer verilmiştir. “Bir kimsenin kardeşini küçük düşürmesi ve söylemediği şeyler için ona iftira atmak için yaptığı hatalardan bahsetmesidir.” Dinin; haine emanet edilmesinden, ahlâksızın haberlerinin kabul edilmesinden ve yalancının şahitliğinin dinlenmesinden sakındırması farzdır. Aynı kelime, bulunduğu duruma göre iki farklı anlama gelebilir. Bir bağlamda günah işlediğine delalet ederken başka bir bağlamda böyle bir anlam taşımayabilir.⁵⁵²

el-Kifâye'de Ahlaksız birinin durumunun, insanların onu bilip sakınması amacıyla açıklanıp açıklanmayacağı konusu tartışılmıştır. Bazı alimler fasığın gıybetinin olmayacağı bunun insanları uyarmak ve korumak anlamında olduğu için caiz olduğu belirtilmiştir. Yine bir kişinin hadis rivayetiyle ilgili itham edilmesi ve güvenilirliğinin insanlara bildirilmesi gerektiği bu durum ile anlaşılabilir.⁵⁵³

Ahmed b. Hanbel'den gelen bir rivayete göre o: “Ebû Turâb en-Nahşibi (v. 245/859) babama geldi ve babam dedi ki: “Filan zayıf, filan sikadır.” Ebû Turâb dedi: “Ey Şeyh, âlimlerin gıybetini yapma”. Sonra babam ona döndü ve dedi ki: “Bu nasihattir, gıybet değildir.”⁵⁵⁴ demiştir.

---

⁵⁵⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 51.

⁵⁵¹ el-Hucurât, 49/12.

⁵⁵² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 52.

⁵⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 55.

⁵⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 57.

Muhammed b. Bendâr es-Sebbâk el-Cürcânî'den (v. 240-243/854-857) gelen bir rivayete göre o: "Ahmed b. Hanbel'e 'filan zayıftır, filan kezzaptır' demek çok zordur" dedim. Ahmed b. Hanbel de şöyle dedi: "Sen sussan ben sussam cahil olanlar, sahih olanı zayıftan nasıl ayıracak?"⁵⁵⁵ demiştir.

Bir rivayete göre Ahmed b. Hanbel babasına: "Şeyh olup Mürcî' veya Şî' gibi kendisinde sünnete aykırı bir durumu olan hadis ehli hakkında ne diyorsunuz, bu konuda sessiz kalabilir veya uyarabilir miyim?" demiştir. Babası da: "İmam iken bid'ata çağırırsa, evet uyarırsın" demiştir.⁵⁵⁶

Yukarıdaki rivayetlere baktığımızda nasihat, ilim, doğruyu ayırt edebilmek ve fasık kimseyi bilmek açısından söylenen ifadelerin gıybet olmayacağı aşikardır. Açıklamalara baktığımızda aslında cerhin gıybet olmadığı ifade edilmiş olsa da bazı sınırları da aşmamak gerektiğini belirtmeliyiz. Cerhin haksız bir şekilde olmaması, amacın dini güvenilirliği sağlamak olması, aynı zamanda niyetin kötülemek değil açıklama yapmak olduğunun bilinciyle bunlara dikkat edilerek yapılması gerektiğini bilmeliyiz. Hatîb el-Bağdâdî aslında ilmin ahlaki boyutu ile ilgilenip cerhi helal kılan şeyin dini koruma amaçlı olmasından kaynaklandığını söyleyebiliriz.⁵⁵⁷

Genel bir değerlendirme yapılacak olursa Hatîb el-Bağdâdî'nin cerh ve ta'dîl anlayışını dini, metodolojik ve ahlaki temellere dayandırdığı görülmektedir. Bu ilkeler, onun râvileri subjektif değil objektif bir şekilde değerlendirdiğini göstermektedir. Zaruret halinde bile râvilere zarar vermeden edepli olunarak ithamlarda bulunulması ifade edilmişken *Târîhu Bağdâd'* da "şarap içerdi, ahlaksızdı, namaza önem vermezdi vb." gibi bazı sert ithamlara rastlanılmıştır.⁵⁵⁸ Bu gibi bazı durumlarda teorideki yumuşak tutum pratikte uygulanmamıştır. Bu da zaruret olmadan kişisel kusurun söylenmemesi gereği gıybet olmaması ilkesine zaman zaman aykırı bir durum oluşturduğunu göstermektedir. Özellikle de bazı durumlarda sebep belirtilmeden bu ithamların yapılması bu ilkeyle uyuşmamaktadır. *Târîhu Bağdâd'* da ehli rey temsilcisi Ebu Hanife gibi devasa otoriteler söz konusu olduğu zaman bu teorik itidal ilkesinde belirgin olarak bir sapma göstermektedir. Bu kurala rağmen Hatîb el-Bağdâdî bu biyografilerle ilgili eleştirel

⁵⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 57.

⁵⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 57.

⁵⁵⁷ Detaylı Bilgi için bkz. Kadir Gürler, "Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Katkı", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 4/2 (2004), 33-48.

⁵⁵⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd'*, 12/322.

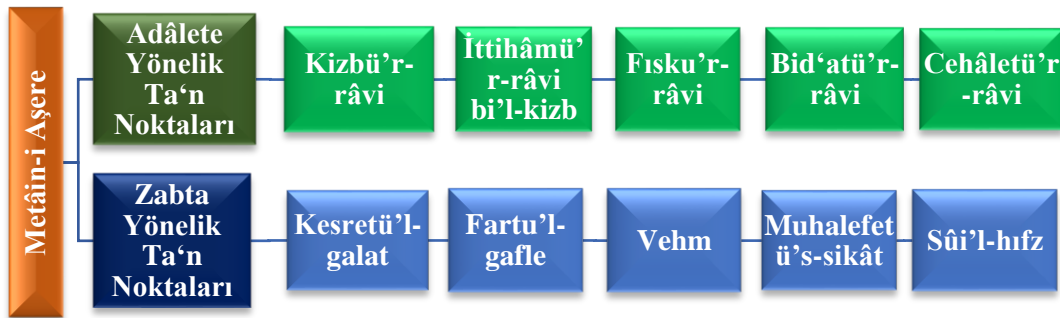
rivayetlere çok fazla bir hacim ayırarak aslında bu kuralı ehl-i hadis savunuculuğu sebebiyle esnettiği fark edilmektedir.⁵⁵⁹ Buradaki ilkesel teorisi ve uygulamada tarafsız münekkitlik göstermesi cerhin gıybet sayılmadığı alanın sınırlarını kendi ilmi ve itikadi tercihleri doğrultusunda belirlemiştir. Bunu yaparken de birbiri ardına eleştiri ve itham taşıyan rivayetleri sıralayarak kendi düşüncesini vermekten kaçınmıştır. Burada Hatîb el-Bağdâdî'nin metodunun sessizlik anlayışı çerçevesinde olduğunu, kendisinin desteklediği fikrin de rivayetler yönünde olduğunu anlamış olmaktadır.⁵⁶⁰

Râvi değerlendirme; Cerh ve ta'dîlin tanımı, doğuşu ve önemli ilkeleri konularını kapsayacak şekilde bu bölümlerde ele alınan bab içerikleri ve kullanılan rivayetler hakkında daha detaylı inceleme yapmak adına tahkikli nüshasına bakmakta yarar vardır.⁵⁶¹

2.3.3. Metâin-i Aşere

Râvinin rivayetini kabul etmeyi engelleyen toplam on sebebi ifade etmektedir. Bunlardan beşi râvinin adâletine engelken beş tanesi de zabtına engel kusurlar olarak bilinmektedir.⁵⁶² İbn Hacer, râvinin cerh edilmesine yol açan kusurları beş tanesi adâlet ile ilgili beş tanesini zabt ile ilgili kusurlar şeklinde toplam on başlık altında yer vermiştir. Bunları derecelerine göre, en iyi dereceden en kötü dereceye doğru ele almıştır.⁵⁶³ Hatîb el-Bağdâdî ise *el-Kifâye*'de bu sebepleri karışık bir şekilde işlediği için biz bu ta'n noktalarını İbn Hacer'in tasnifine göre ele almayı uygun bulduk.⁵⁶⁴

Tablo 2.1: Metâin-i Aşere

⁵⁵⁹ Detaylı bilgi için bkz. Uğur Erman, "Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re'y Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta'dîl İlimine, Dönemin Te'lifâtına ve Sosya/Beşerî İlişkilere Yansıması (Hicrî III. Asır)", *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2017), 990-1010.

⁵⁶⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 15/444-586.

⁵⁶¹ Tahkikli eserde ilgili konuları içeren babların sayfa numaraları: 180, 147, 141, 136, 266, 277, 114, 274, 281, 291, 293

⁵⁶² Karaman, *Hadîs Usûlü*, 111.

⁵⁶³ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 276.

⁵⁶⁴ İbn Hacer, *Nüzhetü'n-nazar*, 87-89.

2.3.3.1. Adâlete Yönelik Ta‘n Noktaları

2.3.3.1.1. Kizbü’r-râvi

Yalancı râvi anlamına gelen bu kavram; râvinin kasten kendinden bir söz uydurarak bunu Resûlullah’a (s.a.v) atfetmesidir.⁵⁶⁵ Muhaddisler bu tür yalancı râvilerin, rivayetlerinin reddi konusunda ittifak etmişlerdir ve “kezzâb, vadda’, ekzebu’n-nâs, ruknu’l-kizb, ileyhi münteha fil’l-vad” gibi kavramlarla râvinin durumunu belirtmişlerdir.⁵⁶⁶ Resûlullah’a (s.a.v) yalan isnadında bulunmanın hükmü büyük günah ve bu râvi hakkında en olumsuz kusur sayılmıştır. Ceza olarak hadisinin reddedilmesi, bu tür uydurma rivayetlerden korunmaya yöneliktir.⁵⁶⁷ Bu tarz râvi rivayetlerine: “mevzu’ (uydurma), mekzûb, bâtıl, aslı olmayan, masnu’, muhtalak hadis”⁵⁶⁸ denilmektedir.⁵⁶⁹

Hatîb el-Bağdâdî’nin *el-Kifâye*’de yer verdiği rivayetlere göre yalan söylemiş kimsenin tövbesinin ispatlanması sonucunda haberinin kabul edilebileceği belirtilmiştir. Fakat hadis uydurup işitiyormuş gibi yaparak Resûlullah (s.a.v) hakkında yalan söyleyen kimse âlimlerce tövbe etse dahi haberi kabul edilmemiştir.⁵⁷⁰ Yalanından dönerek tövbe eden kimsenin tövbesinin Allah ile kendi arasında olduğu hadisinin de yazılmaması gerektiği belirtilmiştir.⁵⁷¹ Fakat kişi yalan söylediğini sonradan fark edip bunu açıklamış, yanıldığını ve yalan söyleme niyetinde olmadığını belirtmiş, tövbe etmişse bu kimse için kabul edilebilir bir durum sayılarak tövbesinden sonra rivayetinin caiz sayılacağı ifade edilmiştir.⁵⁷² Yalancı kimsenin cezalarından birinin de dürüstlüğüne kabul edilmemesi olduğu belirtilmiştir. Örneğin bid‘atçıye verilecek cezanın onun faziletlerinden bahsetmemek olduğu ifade edilmiştir.⁵⁷³ Aynı şekilde yalan söyleyen kimsenin açığa çıkartılması gerektiği de zikredilmiştir.⁵⁷⁴

---

⁵⁶⁵ İbn Hacer, *Nüzhetu’n-nazar*, 106; Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*, 187; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 87; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 82; Yücel, *Hadis Usûlü*, 114.

⁵⁶⁶ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 87; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 82.

⁵⁶⁷ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 87; Yücel, *Hadis Usûlü*, 114.

⁵⁶⁸ Aydın, *Hadis İstulâhları Sözlüğü*, 100.

⁵⁶⁹ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 87; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 82.

⁵⁷⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 135.

⁵⁷¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 135.

⁵⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 136.

⁵⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 135.

⁵⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 135.

Râvilerin yalan söylediklerini anlamak için tarihin kullanıldığı ifade edilmiştir.⁵⁷⁵ Yani yaşadıkları dönem ve irtibatta oldukları diğer râviler ile olan ilişkilerine dikkat edilerek bu râvilerin doğru haber verip veremedikleri anlaşılmış olmuştur. Bu şekilde yanlış haber olup olmadığına yaşı ile de ulaşılabilmişlerdir.⁵⁷⁶

el-Kifâye'de râvinin fiilen ve kasten yaptığı yalanları gruplandırırız bunların rivayet üzerindeki hukuki sonuçlarına bakabiliriz. Günlük hayatta söylediği yalan ile Hz. Peygamber adına hadis uydurmasını birbirinden ayırabiliriz. Günlük hayattaki yalanı sabit olan kimse için tövbe kapısını açık olduğunu belirten Hatîb el-Bağdâdî bu kimsenin hatasını düzeltip ıslah etmesi durumunda rivayetinin kabul edilebileceğini ifade etmiştir. Fakat kasti olarak hadis rivayetinde bulunup tövbesi olsa bile rivayetlerinin reddedilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî'nin yalanı sadece ahlaki bir günah olarak değil de aynı zamanda hadis ilmi açısından geri dönüşü olmayan teknik bir kusur olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Fakat hata ile bu yalan söylenmiş ve bunu eski bir nüsha ile ispat etmesi adâletine zarar vermeyeceği de konu içerisinde yer almıştır.⁵⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da bu konuyla ilgili olarak Hüseyin b. Alvân hakkında güvenilir imamlar adına kasti olarak hadis uydurmuş olduğu, yalancı olması sebebiyle rivayetlerinin tamamının reddedildiğini belirtmiştir. Burada Hatîb el-Bağdâdî, adâlet ilkesini kasten ihlal etme durumunun onun dönüşü olmayacak şekilde cerh edilmesini gerektirdiğini ifade ederek teorik ilkeye uyum sağladığı görülmektedir.⁵⁷⁸

2.3.3.1.2. İttihâmü'r-râvi bi'l-kizb

Yalan ile itham edilen râvi anlamına gelen bu ifade; bilindik kurallara aykırı şekilde rivayet eden veya hadislerle yalan bulaştırdığı bilinmemekle beraber günlük hayatında yalan söylediği bilinen râvidir.⁵⁷⁹ Bu râviler “müttehumun bi'l-kizb, metrûk, metrûku'l-hadis, muttefekun alâ terkîh” gibi ifadelerle cerh edilmişlerdir.⁵⁸⁰ Âlimler, bu râvilerin günlük hayatta olduğu gibi Resûlullah'a (s.a.v) da yalan isnad edebileceği

⁵⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 137.

⁵⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 137.

⁵⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 135-137.

⁵⁷⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/607-611.

⁵⁷⁹ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 106; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 87; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82.

⁵⁸⁰ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82.

ihtimaliyle rivayetlerinin reddi konusunda ittifak edilmiştir.⁵⁸¹ Bu rivayetlere: “metruk hadis, matrûh hadis⁵⁸², vâhî hadis”⁵⁸³ denmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de râvinin yalanla itham edilme durumunu sefeh (kişilikte ciddiyetsizlik) olarak ele almıştır. Bu durum râvinin karakteri sebebiyle toplumdaki davranışları, insanlar hakkında kolay iftirada bulunması, ağzının bozuk olması, onun hadis rivayet ederken de yalan söyleyebileceği yönünde bir itham oluşturmaktadır. *el-Kifâye*'de ele alınan örneklere göre, yalanı ispatlanmayan râvi için şahsî bir öfke sebebiyle attığı iftiradan dolayı râvide yalan söyleme potansiyeli olabileceği için râvinin terk edilmesinden bahsedilmiştir. Yani sefeh, yalan söylemenin bir sebebi olma özelliği taşır. Bu babda yalan teknik olarak bir hadis uydurma anlamı taşımamakta râvinin adâletinde şüphe uyandıran bir karakter zaafiyeti olduğu söylenebilir.⁵⁸⁴ Bir nevi muruet kavramı adâletle ilişkilendirilmiş olmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de ele aldığı İmam Mâlik'in bir rivayetine göre: Rasulullah hakkında olmasa bile insanlar hakkında yalan konuşan kimsenin rivayetinin alınmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁵⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da İbn Düreyd (v. 321/933) biyografisinde yer verdiği rivayetlere göre râvinin şahsi hayatıyla ilgili sefahlik ve mürüet eksikliğine bağlı bazı durumlara dikkat çekmiş ve râvinin ilmi birikimine rağmen, günlük hayatındaki bu ciddiyetsizliği sebebiyle hadis otoritelerince “hakkında söz söylenen” birine dönüşmesini ifade etmesi bu konuda kritiktir.⁵⁸⁶ Hakkında söz söylenmesi ifadesi ile Hatîb el-Bağdâdî, pratikte de sefeh durumunun râvinin adâletine engel olduğu için rivayetine de şüpheli yaklaşılacağını bizlere göstermektedir.

2.3.3.1.3. Fısku'r-râvi

Râvinin fasık olması yani küfrü gerektirmeyecek şekilde günah işlemesi anlamına gelmektedir.⁵⁸⁷ Bir başka ifadeyle büyük günah işleyen ve küçük günahlarda ısrar eden

---

⁵⁸¹ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 87; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 82; Yücel, *Hadis Usûlü*, 114.

⁵⁸² Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, *el-Mûkiza fî ilmi'l-mustalahi'l-hadîs*, thk. Abdulfettâh Ebu Gudde, (Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-islâmiyye, 1412), 34.

⁵⁸³ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 87; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 82.

⁵⁸⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 133-134.

⁵⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 134.

⁵⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/594-597.

⁵⁸⁷ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 87.

anlamında da kullanılmıştır.⁵⁸⁸ İki tür fasık bulunmaktadır: Bunlardan biri tevil olunan fasık olup bid'atçı râvi çeşitlerindedir. Diğerisi ise tevil olunmayan fasık olup sözlü veya fiili olarak günah işleme, küçük günahlarda ısrarcı olma⁵⁸⁹ veya şer'i bir ahkamı ihlal etmektir.⁵⁹⁰ Bu tür râvilere leyyinu'l-hadis (dindarlığı veya hafızası gevşek) denmiştir.⁵⁹¹ Âlimler fasığın haberine şüpheyle yaklaşmış,⁵⁹² fasıklığı açıkça belli olan kimsenin adaletinin olmadığı konusunda ittifak etmiş ve o kimsenin haberini de reddetmişlerdir.⁵⁹³ Fasığın rivayet ettiği hadise de münker hadis denmiştir.⁵⁹⁴ Fasığın getirdiği haberin araştırılması gerektiği ayette de belirtilmiştir.⁵⁹⁵

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de ele aldığı rivayetlerde hadisin bir nevi dini şahitlik olarak tanımlandığı ve râvinin bu bakımdan fiske arınmış âdil bir Müslüman olması şartından bahsetmiştir. Basit bir dava için bile fasığın şahitliğinin reddedilmesi söz konusu iken Allah'ın dinini temsil eden hadislerde dürüstlük konusunda daha titiz davranılması gerektiği vurgusu yapılmıştır. Hadisin tahammülü sırasında inançsızlık ve çocukluk engel oluşturmaya da edâ sırasında râvinin fasık olmaması ve güvenilir biri olması rivayetinin kabul edilmesi için mutlak bir zorunluluk olduğu belirtilmiştir.⁵⁹⁶ Yine en büyük fiske küfür olduğunu söyleyenler olduğu gibi, fasık kimsenin itikadının düzgün olması ve içinde Allah korkusunun olabileceğini söyleyenler de olmuştur.⁵⁹⁷ Buna göre râvideki fiske oluşturan ahlaki ve itikadi kusurlarının ortadan kalkması sonucu rivayetlerinin kabul edilebileceği anlaşılmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd'*da İbrâhîm b. Huseym b. Irâk b. Mâlik (v. 301/913) hakkında, yer verdiği rivayetlere göre râvinin ahlaki çöküşünün çevresindeki çocuklar tarafından bile "yalancı" diye dalga geçilecek kadar görünür duruma geldiğini belirtmiştir. Bu durumda ilmi olarak güvenilirliğinin tamamen yok edilmesi ve rivayetlerinin terkedilmesi ile itibarının da

---

⁵⁸⁸ Ebû Hâtîm Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*, thk. Mahmut İbrâhîm Zayed, (Beyrut: Dârul-ma'rife, 1412/1992), 1/62; Aşikkutlu, *Hadiste Ricâl Tenkidi*, 67.

⁵⁸⁹ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 114.

⁵⁹⁰ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 87; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82.

⁵⁹¹ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82.

⁵⁹² Yücel, *Hadîs Usûlü*, 114.

⁵⁹³ Müslim, *Sahîh*, "Mukaddime", 1/1; İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadis*, 116; Hatamleh-Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 89; Mustafa Taş, "Adâlete Yönelik Kusurlar Karşısında İmam Müslim'in Metodu", 274.

⁵⁹⁴ Hatamleh-Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 89; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82.

⁵⁹⁵ el-Hucurât, 49/6.

⁵⁹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90-91.

⁵⁹⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 90-91.

kaybı olduğu ifadelere yer verilmiş olması fıskın geri dönülmez boyutuna örnek oluşturmaktadır.⁵⁹⁸

2.3.3.1.4. Bid‘atü’r-râvi

Bid‘at, İslâm’a muhalif olarak sonradan ortaya çıkan her şeydir.⁵⁹⁹ İki tür bid‘at vardır. Bunlardan ilki bid‘atü mükeffire (küfre götüren bid‘at) olup İslâmın kesin kurallarına muhalefet eden her şeydir. Bu tür bid‘atlere ısrarla inananların kâfir olacağı ve rivayetlerinin reddedileceği konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. İkinci bid‘at türü ise bid‘atü müfessika (fıska götüren bid‘at) olup İslâma muhalif olmakla birlikte kişiyi küfre götürmez. Bu tür bid‘atçilerin rivayetleri hakkında âlimler ihtilâf etmişlerdir.⁶⁰⁰ Mezhep propagandası da bu açıdan düşünülmesi gereken bir durumdur. Bu durumda râvilerin rivayetlerini etkileyebileceği düşünüldüğü için mezhebini ön plana çıkarmaya çalışan kişilerin rivayetleri reddedilmiştir.⁶⁰¹ Bid‘at propagandası yapmamak kaydıyla rivayetlerinin kabul edileceği görüşü ağır basmıştır ve hadis kitaplarında propaganda yapmayan bid‘atçilerin rivayetleri bulunmaktadır.⁶⁰² Bu râvilerin rivayetiyle ilgili özel bir hadis çeşidi yoktur.⁶⁰³

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*’de ele aldığı rivayetlere göre; ilim ehlinin kaderiyye, râfizî ve hâricîler gibi ehl-i bid‘at, ehl-i hevâ rivayetlerinin alınması konusunda ihtilâf ettiğini belirtmiştir.⁶⁰⁴ Rivayetlere bakıldığında dinin kimden alındığına dikkat edilmesi ve doğru kimselerden alınması gerektiği aynı şekilde meyilli (sapkın) kimselerden alınmaması gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁰⁵ Rivayetlerin din olduğu ifadesi vurgusu yapılarak ne derece önemli olduğu ifade edilmiştir. Bu sebeple rivayetlerini aldığımız kimselere dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁰⁶

⁵⁹⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 6/574-576.

⁵⁹⁹ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamdi, (Riyad: 1422/2001), 2/457; Hatamleh ve Özdemir, 89.

⁶⁰⁰ İbn Hacer, *Hedyü’s-Sârî Mukaddimetü Fethi’l-Bârî*. thk. Abdülazîz b. Bâz. Beyrut: Dârü’l-Ma‘rife, 1379/1959. 404; Ahmet Demirci, “Bidatçılık”, *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1989), 71-86; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 89.

⁶⁰¹ İbn Hacer, *Hedyü’s-sârî*, 404; Yücel, *Hadis Usûlü*, 115.

⁶⁰² Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, 83; Yücel, *Hadis Usûlü*, 115.

⁶⁰³ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadis Usûlü*, 89; Süleyman Doğanay, “Bid‘atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Ravileri”, *Bilimname* 28/1 (2015), 30-31.

⁶⁰⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 138.

⁶⁰⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 138.

⁶⁰⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 138-139.

İlk zamanlarda fitne olmaması sebebiyle hadis alınan kimseler sorulmadığı fakat sonraları fitnelerin ortaya çıkması sebebiyle kimlerden hadis alındığı sorulmuştur.⁶⁰⁷ Hevâ sahibi kimselerin hadis hakkında yalan söyleyebilecekleri ve umursamaz davranacakları ifade edilmiştir.⁶⁰⁸ Bahsedilen rivayetlere göre râfizîlerden, cehmîlerden, kaderîlerden rivayet alınmadığı⁶⁰⁹ ve hadis rivayetlerinden sorumlu olan kişilerin bu şekilde durumlarına dikkat edilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶¹⁰

Hatîb el-Bağdâdî bu konuyla ilgili başka bir babda da heva ve bid‘at ehlinde olan kimseler için sahâbe imamlarından gelen bazı rivayetlere yer vermiştir.⁶¹¹ Bu rivayetlere göre aslında ehl-i bid‘at olarak nitelendirilen gruplardan propaganda yapmayan kimselerden rivayet alınabileceğine dair görüşler anlaşılmaktadır.⁶¹²

Hatîb el-Bağdâdî *Târîhu Bağdâd*’da, İsmâîl b. Hammâd (v. 212/827) hakkında terceme bilgisini sunarken iyi zeki ahlaklı bir fakih ve kadı olmasından bahsetmiştir. Fakat metnin sonunda ağır ithamları barındıran rivayetlerle onun hakkında sika olmadığı iyi bir hukukçu olduğu ama hadis ehli olmadığı anlatılmıştır. Hatîb el-Bağdâdî’nin kriterlerine göre alanında uzman olmadığı ve zımni olarak cehmi olmakla itham edilen rivayetler ile terceme bitirilmiştir. Burada Hatîb el-Bağdâdî fakihliğini her ne kadar destekleyerek şahitlik yapabilecek kriterde olduğunu ifade etmiş olsa da son rivayetlerdeki ağır ithamlar sonrası sessiz kalmasındaki amacının, onun bazı eksiklikler sebebiyle hadis rivayet etmeye ehil olmamasını düşünmesindedir.⁶¹³ *Târîhu Bağdâd*’da başka bir örnekte Hasan b. Muhammed b. Nâka (v. 443/1051) ile ilgili şii olduğuna açıkça yer verilmiştir. Ardından teknik olarak semânın sahih olması sebebiyle güvenilirliğine ve kendisinden hadis yazıldığına dair ifadeler yer verilmiştir. Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî bid‘ati teoride cerh sebebi görmüştür. Fakat pratikte harici ve mürciileri sık sık cerh ederken şii râvilerden ilmi yönü baskın olanlara müsamahalı davranmıştır. Bu durumda hadis hizmetine zarar vermeyen bid‘at mensuplarına kısmen de olsa müsamaha göstermiştir.⁶¹⁴ Böylece Hatîb el-Bağdâdî bazı râvileri tedvin veya mezhep içi kimlik

⁶⁰⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 140.

⁶⁰⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 140.

⁶⁰⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 141.

⁶¹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 141.

⁶¹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143.

⁶¹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 143-148; İbnu’s- Salâh, *Ulûmü’l-hadîs*, 115.

⁶¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 7/216-218.

⁶¹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/455-456.

nedeniyle korumaya çalışmış; bu da cerh-ta'dîl sisteminde esneklik taşısa da ilke ve uygulama olarak tartışmalı bir konu olmaktadır.

2.3.3.1.5. Cehâletü'r-râvi

Râvinin kendisinin tanınmaması, hâlinin bilinmemesi, hakkında cerhinin veya ta'dîl bilgidisinin bulunmaması anlamına gelmektedir.⁶¹⁵ Bu tür râviler meçhul olarak cerh edilir.⁶¹⁶ Meçhul râvi üç çeşittir.⁶¹⁷ Bunlardan birincisi: mechûlu'z-zât (mübhem) olup ismi ve kim olduğu bilinmeyen râvidir. Bu tür râvilerin rivayetlerine mübhem denir⁶¹⁸ ve kabul edilmez.⁶¹⁹ Çünkü kim olduğu bilinmediği için kabul şartlarından adâletli olma durumu da bilinemez.⁶²⁰ İkincisi mechûlü'l-hâl (mestur, mechûlü'l-adâle, mechûlü'l-vasf)⁶²¹ olup kendisinden iki veya daha fazla kişinin nakilde bulunduğu ve hakkında kanıtı bilginin bulunmadığı râvidir. Bu tür râvinin rivayeti kabul veya reddedilir.⁶²² tercih edilen görüş, hakkında bilgi sahibi olunana kadar rivayetinde tavakkuf⁶²³ edilmesi yönündedir.⁶²⁴ Üçüncü tür ise mechûlü'l-ayn⁶²⁵ olup âlimlerce hakkında bilgi olmayan ve kendisinden bir kişinin nakilde bulunmasıyla bilinen râvidir.⁶²⁶ Bu tür râvilerin rivayetleri, tek kalan râvinin dışında bir cerh ve ta'dîl âliminin belgeyle kanıtlaması ile kabul edilir.⁶²⁷

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de cehâletü'r-râvi konusuyla ilgili ele aldığı rivayetlere göre bu kavramın, bilinmeyen ve âlimlerin hakkında bilgi sahibi olmadığı kimse olarak tanımlamıştır. Aynı zamanda cehâletü'r-râvi ile ilgili olarak rivayetleri tek bir kişiden gelen kimse olduğu ifade edilmiştir. Râvinin bilinmemesi demek amelleriyle

⁶¹⁵ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 91; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 115.

⁶¹⁶ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 115.

⁶¹⁷ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 91.

⁶¹⁸ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 82.

⁶¹⁹ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 115.

⁶²⁰ İbn Hacer, *Nüzhetu'n-nazar*, 125; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 91.

⁶²¹ Bu kavram "râvinin adâlet ve zabtı hakkında herhangi bir açıklama bulunmayan yani râvinin hadîs rivayetinde ehil durumunun bilinmemesidir." bkz. Yücel, *Hadîs Usûlü*, 115.

⁶²² Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 85.

⁶²³ "Aralarındaki zıtlıktan dolayı bir çözüm yolu bulunamayan rivayetlerde çare bulunana kadar beklemek, emeli terketmektir." bkz. Aydın, *Hadîs İstilâhları Sözlüğü*, 155.

⁶²⁴ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 91; İmam Cüveynî, İbnu's-Salâh ve İbn Hacer bu görüştedir. Bkz: *Nüzhetu'n-nazar*, 126; "Ebû Hanife, Dârekutnî ve Bezzâr gibi bazı muhaddisler, şayet iki sika râvi rivayet etmişse rivayeti kabul olunur demişlerdir." Bkz. Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 91.

⁶²⁵ Bu kavram "Hadîsçiler tarafından râvinin şahsının tanınmamasıdır." Bkz. Yücel, *Hadîs Usûlü*, 115.

⁶²⁶ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 91; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 85.

⁶²⁷ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 91.

meşhur kimselerden iki veya daha fazla rivayette bulunan kimselerin en düşüğü demek olduğu belirtilmiştir.⁶²⁸ Başka bir rivayete göre ise iki kişinin rivayet etmesi o kimseden cehaletinin kalkacağı fakat bu durumun râvinin adâletinin kanıtı olmayacağı ifade edilmiştir.⁶²⁹

Hatîb el-Bağdâdî, meçhul olan râviden ilimde şöhret sahibi iki kişinin rivayette bulunması ile meçhullüğünün kalkacağına dair görüşü benimsemiş lakin bu meçhullüğünün kalkması onun ta'dîl edildiği anlamına gelmemektedir.⁶³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da Muhammed b. Raşid el-Bağdâdî ile ilgili olarak, ondan tek bir kişinin (İshak b. Ziyad) rivayette bulunduğu bahsetmiş ve hakkında çok fazla bilgi vermeden onun için meçhuldür hükmünü vererek bu ilkeyi pratikte de ifade etmiş olmaktadır.⁶³¹

2.3.3.2. Zabta Yönelik Ta'n Noktaları

2.3.3.2.1. Kesretü'l-galat

Fuḥşu'l-galât, râvinin rivayetinde hatasının doğrusundan çok olması veya eşit olmasıdır.⁶³² Bu tür rivayetlere metruk⁶³³ veya münker hadis⁶³⁴ denilmiştir.⁶³⁵ Muhaddisler bu râvilerin rivayetlerinin terk edilmesi konusunda ittifak etmişlerdir.⁶³⁶

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de ele aldığı rivayetlere göre üç çeşit hadis rivayet eden kimse olduğundan bahsetmiştir. Bunlardan biri; mutkin ve hâfiz olup kendisinde ihtilâfın olmadığı kimsedir. Diğeri; hadislerinin çoğu sahih olup hadisi terk edilmeyen kimsedir. Bir diğeri ise hadislerinin çoğunda yanılmış olup hadisi terk edilen kimsedir.⁶³⁷

⁶²⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103.

⁶²⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103.

⁶³⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103.

⁶³¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/185-186.

⁶³² Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 95; "Eş'as b. Sevvâr el-Kindî, Abdülkerim b. Ebi'l-Muhârik bu tür râvilerdendir."; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83.

⁶³³ Süyûtî, *Tedribu'r-râvi*, 1/280;

⁶³⁴ "Zayıf bir râvinin daha güvenilir râvilere muhalif olan rivayetidir." bkz. Aydınli, *Hadîs Istilâhları Sözlüğü*, 111; Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 287.

⁶³⁵ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 95; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83.

⁶³⁶ Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed b. Recep el-Hanbelî, *Şerhu ileli't-Tirmizî*, thk. Hemmâm Sa'îd, (Zerkâ: Mektebetü'l-menâr, 1987), 1/399; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 95; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 116; bu konu hakkında İbn Hibban: "Hatası sevabını geçmedikçe râvinin rivayeti terk edilmez. Hatası doğrusundan çok olursa, rivayetinden kaçınmak gerekir" demiştir. Bkz. Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *el-İhsân fî Tekrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, thk. Şuayb el-Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993), 1/85; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 116.

⁶³⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162.

Yine eserinde dört kişi hariç diğer kimselerin rivayetlerinin yazılacağı söylenmiştir ve bunlar şu şekilde ifade edilmiştir: Hatasından dönmeyen yalancı, sapkınlığa çağıran arkadaş, ezberleyemeyen ve ezberinden rivayet etmeyen kimselerdir.⁶³⁸ Başka bir rivayete göre ise, hatadan kaçamayan kişi, bazen yanılıyor olsa bile rivayetlerinin çoğunu ezberleyen, hafız olsa bile kusurları doğrularından fazlaysa o kimselerin terkedilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶³⁹ Bir başka rivayete göre de üç kişi hariç herkesten rivayet alınabileceği ifade edilmiştir. Bunlar: kendisini hevâya davet eden arkadaş, hakkında az ya da çok şeyin yazılmadığı yalancı, biri hakkında hata yaptığını kabul etmeyen kimseler olduğu belirtilmiştir.⁶⁴⁰

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de çokça hata yapıp karıştıran kimseden rivayet alınmadığına dair örnek rivayetlere yer vermiştir.⁶⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, yalan söyleyen, çokça hata yapan, üzerinde ittifak edilen bir hadiste hata yapan kimsenin geri dönmez sapkın olduğunu belirtmiştir. Kim de bilinmeyen bir şey rivayet ederse bundan geri dönmemesinin yeterli olmayacağı bilakis tövbe etmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁶⁴² İlim meclislerinde aynı şekilde rivayetler hakkında yanlış ve hatalı olanların belirtildiği de açıklanmıştır.⁶⁴³ Aynı zamanda Hatîb el-Bağdâdî eserinde ele almış olduğu rivayetlere göre hadis edâsı sırasında tesahülü ile bilinen kimsenin rivayetinin alınmadığına dair ifadeler yer vermiştir. Bu durumdaki râvilerin kitaplarının yakıldığı, haberlerinin ve şahitliklerinin reddedildiği ifade edilmiştir. Aynı zamanda hüküm olmayan konularda mütesahil olan kimsenin haberinin reddedilmeyeceğine dair ifadeler de yer almıştır.⁶⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da Muhammed b. Mus'ab el-Karkasânî (v. 228/843) ile ilgili takva sahibi bir Müslüman olmasına rağmen rivayetleri yazmadan ezberinden nakletmesi sebebiyle çokça hata yapmış olduğu belirtilmiştir. Bu hataları sebebiyle de önemli münekkitler tarafından eleştirilmiş ve zayıf görülmüştür.⁶⁴⁵ Bu durumda Hatîb el-Bağdâdî, çokça hata yapan kimsenin rivayetinin terkedildiğini pratikte eserinde yer vermiş olmaktadır.

---

⁶³⁸ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162.

⁶³⁹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162.

⁶⁴⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 163.

⁶⁴¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 153.

⁶⁴² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 164.

⁶⁴³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 165.

⁶⁴⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 172.

⁶⁴⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 4/447-451.

2.3.3.2.2. Fartu'l-gafle

Kendi hadisine bilmediği bir şey karıştırdığında farkında olmayacak kadar zabtı sağlam olmayan yani dikkatli olması gereken yerlerde gaflet etmesi gibi⁶⁴⁶ veya başkalarının telkinine uyan, telkini⁶⁴⁷ kabul eden râvi için kullanılmaktadır.⁶⁴⁸ Mesela kendi kitabında yanlış olduğu söylenen rivayeti terkedip, kendisine söylenen şekliyle rivayet etmesidir. Râvi, davranışı hata ile değil dikkatsiz olup telkine açık olmasından dolayı uygular.⁶⁴⁹ Bu tür rivayetlere münker hadis denir.⁶⁵⁰ Râvinin dikkatsizliği az ise sadece bu tarz rivayetleri terk edilir fakat fazla olursa, muhaddisler bu tür râvinin rivayetinin terki konusunda ittifak etmişlerdir.⁶⁵¹

“Gaflet, hadisin tahammül ve semâ’ında, galat ise edâsında olur.”⁶⁵²

Hatîb el-Bağdâdî’nin, *el-Kifâye*’de ele aldığı rivayetlere göre cahil kimse hakkında haber yazılmadığı belirtilmiştir.⁶⁵³ Aynı zamanda kitabında ele aldığı rivayetlere göre hadis semâında tesahülü ile bilinen yani semâ sırasında dikkatli olmayan davranışlarda bulunup gerekli özeni göstermeyen râvinin rivayetinin alınmadığına dair ifadeler yer verilmiştir.⁶⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî’in *el-Kifâye*’de bu konu ile ilgili ele aldığı rivayetlere göre gaflet, tesahülü ile bilinen ve telkini kabul eden kimsenin rivayetinin alınmaması gerektiği yönünde bir kanaatimiz oluşmuştur.

Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*’da vehm konusu ile ilgili yer verdiği pratik örneklerinden biri olan Hasan b. Mahmî hakkında salih olduğu fakat oğlunun kendisine ait olmayan hadisleri telkin ettiği ve bunu kabul etmesi sebebiyle râvinin uyanıklılık özelliğinin kaybolmasından bahsedilmiştir. Bu telkini fark edemeyecek kadar gaflet içinde olmasının kabul edilemez bir zabt kusuru olduğu belirtilmiş olup *el-Kifâye*’deki

⁶⁴⁶ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 95; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83.

⁶⁴⁷ “Hadîslerini ezberlemeyen ve ne rivayet ettiğini bilmeyen kimsenin kendisine aitmiş gibi bir rivayet söylediğinde kabul etmesi, işitmediği hadîsi işitmiş gibi benimsemesi telkini kabul etmesidir.” bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 439-440; Aydın, *Hadîs Istilâhları Sözlüğü*, 153-154.

⁶⁴⁸ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 95. “Muhammed b. Meymûn el-Hayyât, Muhâdir b. el-Muverri’ bu tür râvilerdendir.” bkz. Yücel, *Hadîs Usûlü*, 116.

⁶⁴⁹ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 116-117.

⁶⁵⁰ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 95; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83.

⁶⁵¹ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 95; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 116.

⁶⁵² Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97.

⁶⁵³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 167.

⁶⁵⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 171-172.

ilke ile uyumlu bir örnek teşkil etmektedir.⁶⁵⁵ Yine *Târîhu Bağdâd*'da başka bir örneğe baktığımızda, Süveyd b. Saîd (v. 240/855) için önemli otoriteler tarafından cerh edilmiş olan bu kişiyi Hatîb el-Bağdâdî'nin yalancılıkla ithamdan kurtarmaya çalıştığı ifadeler yer verilmiştir. Burada rivayet mirasını muhafaza etme amaçlı kısmı bir tutarlılık olarak görülse de râvinin Müslimin Sahihi gibi muteber eserlerde yer alması Hatîb el-Bağdâdî'nin, onu savunma eğiliminde olduğu da düşünülebilir.⁶⁵⁶

2.3.3.2.3. Vehm

Râvinin rivayet kurallarını bilmeden hadisin, tercih edilen yolla beraber şüphe ile sened, metin, cerh ve ta'dîl yönünden doğru olduğu sanılarak hadisin rivayet edilmesi anlamındadır.⁶⁵⁷ Râvinin İsnatta yaptığı yanlışlıklar,⁶⁵⁸ rivayetleri ve sika ile zayıf râviyi karıştırarak rivayette bulunması onun vehmiyle ilgili bir durumdur.⁶⁵⁹ Bu râvilerin tek başına naklettiği rivayetler kabul edilmemiştir.⁶⁶⁰ Muhaddisler rivayetlerinde bu tür çokça vehim bulunan râvilerin rivayetlerinin terki konusunda ittifâk etmiştir.⁶⁶¹ Bu tür hadislerle muallel⁶⁶² hadis denmiştir.⁶⁶³

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de vehm konusunu kesretü'l-galat başlığı altında birlikte işlemiştir. Yer verdiği rivayetlere göre iki durumda da de rivayetin reddedilmesi gerektiği belirtilmiştir.⁶⁶⁴

Hatîb el-Bağdâdî'nin, *Târîhu Bağdâd*'da Ebû Bekr el-Katî'î (v. 368/979) örneğinde yer verdiği bilgilere göre bu râvinin adâletli olduğu belirtilmiştir. Fakat kitaplarının zarar görmesi ve başka rivayetler ile rivayetlerini tamamlamasındaki teknik sorunlar sebebiyle rivayetlerine çokça hata karışmıştır. Bu hataların dışsal sebeplerden

⁶⁵⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 8/471-472.

⁶⁵⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/316-321.

⁶⁵⁷ Ali el-Kârî, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fi mustalahâti ehli'l-eser*, thk. Muhammed Nezzâr Temîm, Heysem Nazzâr Temîm, (Beyrut: Dâru'l-erkâm, ts.), 433; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97; "Muhammed b. Mu'âviye en-Neysâbü'rî ve İshak b. es-Sabbâh bu tür râvilerdendir."; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁵⁸ "Mürsel ve münkatı' olan bir hadîsi mevsûl, mevsûl bir hadîsi mürsel, merfû bir hadîsi mevkûf olarak rivayet etmesi gibi" bkz. Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁵⁹ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁶⁰ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁶¹ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162-163; Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁶² "Görünüşte sahihmiş gibi duran fakat mütehasşis âlimlerin fark edebileceği gizli bir illeti bulunan hadîslerdir" bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 238; Aydın, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 102.

⁶⁶³ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83.

⁶⁶⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 162-163.

dolayı olmasının rivayetlerinin sıhhatini etkilediği belirtilmiştir. Yine yaş durumundan dolayı unutkanlık ile ihtilatın olması da rivayetlerinde çokça hata yapmasına sebep olarak gösterilebilir. Râvide bir belahat (dikkatsizlik) olduğu belirtilerek bunun genel bir özellik yani fitri bir karakter taşıması ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum aynı zaman da râvide vehmin olduğunu da göstermektedir. Böylece Hatîb el-Bağdâdî pratikte de bu durumun olduğunu ve dikkat edilmesine dair bilgilere yer vererek tutarlı davranmıştır.⁶⁶⁵

2.3.3.2.4. Muhalefetü's-sikât

Bir râvinin güvenilir ya da kendisinden daha güvenilir olan râvilere muhalif olan rivayetler nakletmesi anlamına gelmektedir.⁶⁶⁶ Muhaddisler sika râvilere muhalefet eden râvinin sika veya zayıf olmasına bakmaksızın rivayetinin reddi konusunda ittifak etmişlerdir.⁶⁶⁷ Şayet sika râvilere muhalefeti çoksa bütün rivayetleri reddedilir.⁶⁶⁸ Muhalefet eden râvi sika olursa hadis “şâzz”⁶⁶⁹, şayet muhalif olan râvi zayıf olursa o zamanda hadis “münker” olarak isimlendirilir.⁶⁷⁰ Muhalefet; hadise ekleme, çıkarma, kelime harf veya yer değiştirmeler şeklinde olabilir.⁶⁷¹

Hatîb el-Bağdâdî eserinde muhalefetü's-sikât konusu ile ilgili olarak şâzz, münker ve garip rivayetleri fazla olan kimsenin rivayetlerini terk etmek gerektiğini belirtmiştir. Bu şekildeki rivayetlerin terkedildiğine dair örneklere yer vermiştir.⁶⁷²

Hatîb el-Bağdâdî eserinde Şafî'nin şöyle dediğini belirtmiştir: “şâzz hadis; hiç kimsenin rivayet etmediği hadisi, güvenilir bir râvinin rivayet ettiği hadis olarak değil

⁶⁶⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 5/116-118.

⁶⁶⁶ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97; “Zâide b. Kudâme (sikadır) ve Muhammed b. Ya'lâ es-Sülemî bu tür (zayıf) râvilere dendir.”; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83.

⁶⁶⁷ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁶⁸ Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁶⁹ “Sikâ râvinin sikâ olan râvilere muhalif rivayet ettiği hadîstir. Rivayetinde tek kalma durumudur.” bkz. Koçyiğit, *Hadîs Usûlü (İlmi Mustalahil Hadîs)*, 405-406; Aydın, *Hadîs Istilâhları Sözlüğü*, 143.

⁶⁷⁰ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97; bu tür hadîsler “müdreç, maklûb, muzdarib, musahhaf, muharref” olarak isimlendirilebilir. Bkz. Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83.

⁶⁷¹ “İsnadda bulunmayan bir râviyi ilave etmek suretiyle isnaddaki güvenilir râvilere muhâlefet etmesi durumunda muhâlif olarak rivayet ettiği hadis müdreçü'l-isnad adını alır. Râvinin; metinde hadîsten olmayan sözler ilavesiyle güvenilir râvilere muhâlefet etmesi durumunda, muhâlif olarak rivayet ettiği hadis müdreçü'l-metn adını alır. Güvenilir râvilere muhâlefet, isnaddaki isimlerin veya metindeki kelimelerin yerini değiştirmek suretiyle meydana gelmişse hadis maklûb olur. Güvenilir râvilere muhâlefet muttasıl olan bir isnada râvi ismi eklenmesiyle meydana gelmişse emezid fi muttasili'l-esânid diye isimlendirilir. Güvenilir râvilere muhâlefet metin içinde geçen kelimelerin yazılışında meydana gelmişse hadis musahhafve muharref adını alır.” Bkz. Yücel, *Hadîs Usûlü*, 117.

⁶⁷² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 159, 160, 161.

aksine güvenilir râvinin, diğer güvenilir râvilerle ihtilâfa düştüğü hadis olarak ifade etmiştir.”⁶⁷³

Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da muhalefetü's-sikât konusu ile ilgili Muhammed b. İsmâîl b. Mûsâ b. Harun Ebu Hüseyin er-Râzî (v. 350-360/961-970), hakkında zikrettiği bir rivayetin münker olduğu ile ilgili bilgi vermiş ve bu durumda *el-Kifâye*'deki münkerin reddi ile ilgili ilkeye uygun davranmış olmaktadır.⁶⁷⁴ Yine Muhammed b. Saîd el-Eserem el-Kureşî (v. 231/845) örneği ile münker hadisler rivayet etmesi de örnek gösterilebilir.⁶⁷⁵ Yine Muhammed b. Abdulvahid b. Ziyad b. Müslim es-Sîrfî bilinen bir rivayetin kabul edilmeyen bir senedle sadece bu râvinin rivayet ettiğini belirterek burda şaz kalmış olmasına dair bir bilgi vardır. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*'da Şebâbe b. Sevvar'ın (v. 204/819) sika olmasına rağmen tek başına kaldığı rivayetlere dikkat çekmiştir. Bu durumun Hatîb el-Bağdâdî'nin *el-Kifâye*'de ele aldığı konuya örnek olabileceğini söyleyebiliriz. Bu durum râvinin dürüst olmasının, naklettiği garip, münker rivayetleri otomatik olarak sahih kılmayacağını göstermektedir. Aynı zamanda Hatîb el-Bağdâdî bu durumu cerh yapan imamların rivayetleri ile batıl ve asıllarının olmaması ile belirterek rivayetin delil olma vasfını kaybettiğini pratikte ortaya koymuştur.⁶⁷⁶ Buradan bakıldığında Hatîb el-Bağdâdî'ye göre ahlaki dürüstlüğü, rivayetin kabul edilmesinde yeterli olmadığını, rivayetin kabul edilmesini toplumun hafızasındaki yerine ve diğer sika râvilere olan teknik uyumuna dayandığını görmekteyiz. *Târîhu Bağdâd*'da başka bir terceme ise birçok rivayetiyle eleştiri almış ama bir o kadar da ilminin genişliği sebebiyle övülmüş ve alfabetik sıraya uymamasına rağmen eserinde ilk başlarda yer verilen Muhammed b. İshak'dır (v. 151/768).⁶⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî'nin, usûl tartışmalarının merkezinde çok fazla olan bu kişiye eserinin ilk sıralarda yer vermesini, usul stratejisindeki metod farklılıkları sebebiyle yaptığı esneklik olarak bir tutarsızlık olmadığını ifade edebiliriz. *el-Kifâye*'de “garip rivayetleri fazla olan kimselerin terki ilkesine” yer verse de *Târîhu Bağdâd*'da bu râvi ile bu kuralı, râvinin ilmi değeri ve tarihsel ağırlığı sebebiyle esnetmiş olmaktadır. Böylece bu kuralın mutlak

⁶⁷³ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 159.

⁶⁷⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/384-388.

⁶⁷⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 3/239-240.

⁶⁷⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 10/401-407.

⁶⁷⁷ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 2/7-35.

olmayıp her zaman uygulanmadığı anlaşılır olmaktadır. Fakat burada keyfilik değil ilmi metodolojik anlamda istisnai bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

2.3.3.2.5. Sûi'l-hıfz

Sika olan bir râvinin bazı nedenlerden dolayı akıl veya hafızasıyla ilgili değişikliklerden sonra hadisini tam olarak ezberleyemeyen, unuttuğu için çokça yanlışlan⁶⁷⁸ ve isabet ettiği hadisi hata ettiği hadise tercih edilemeyen râvi için kullanılan bir zabt kusuru anlamına gelmektedir.⁶⁷⁹ Bu durumda iki tür kusur vardır: Bunlardan birincisi, her zaman kusuru olan râvi içindir, bu tür râvinin rivayeti kabul edilmemiştir.⁶⁸⁰ Diğeri ise sonradan olan bir kusurdur. Mesela râvinin yaşlanma sebebi, görme duyusunu kaybetmesi veya kitaplarının yok olması gibi özelliklerdir.⁶⁸¹ Bu tür râvi için muhtelit⁶⁸² kavramı kullanılmıştır. Bu râvilerin rivayetleri şu şartlara göre değerlendirilir: Şayet ihtilattan önce olduğu anlaşılırsa rivayet kabul edilir, ihtilattan sonra ise rivayet kendisinden daha sika olan kişilerin rivayetlerine aykırı olup olmadığına bakılır. Eğer muvafıksa kabul edilir, değilse reddedilir.⁶⁸³ Fakat ihtilattan önce mi sonra mı olduğuna karar verilemezse tevakkuf edilir.⁶⁸⁴

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de sûi'l-hıfz konusuyla ilgili olarak, râvi ihtilattan önce ve sonra aldıklarını biliyorsa bu kimse sahih görülerek rivayetlerine cevaz verildiği ifade edilmiştir.⁶⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî bu konuyla ilgili *Târîhu Bağdâd*'da Abdurrahman b. Abdullah el-Mes'ûdî (v. 160-165/777-782) tercemesinde; râvide bulunan sikalık ve sadukluk özelliğinin, hastalık ve yaşlılık sebebiyle gelen ihtilat durumunu değiştirmeyeceğini belirtir. Kitabında yer verdiği rivayetlere bakıldığında dönemsel olarak (Kûfe ve Bağdat dönemi) ne zaman ve nereden itibaren ihtilat durumu olduğunun belirtilmesi, zabtın her an kontrol edilmesi gerektiğinin pratik bir örneği olabilir. Adâletine bir şey demezken zabtındaki (hafızasındaki) değişimden dolayı rivayetlerini

⁶⁷⁸ Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 118.

⁶⁷⁹ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97.

⁶⁸⁰ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97; Çakan, *Şekil ve Örneklerle Hadîs Usûlü*, 83; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 118.

⁶⁸¹ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 97; “Malı çalıdıktan sonra Mes'ûdiye ihtilât vâki olması, Abdullah b. Lehî'a'nın kitaplarının yok olması ve İbn Mulakkin'in kitaplarının yanması” bkz. Ali el-Kârî, *Şerhu muhbeti'l-fiker*, 537; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 118.

⁶⁸² “Sonradan, bazı sebeplerle hafıza bozukluğuna uğrayan, hadisleri karıştıran kimsedir.” bkz. Aydınli, *Hadîs Istulâhları Sözlüğü*, 110.

⁶⁸³ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 99; Yücel, *Hadîs Usûlü*, 118.

⁶⁸⁴ Hatamleh ve Özdemir, *Uygulamalı Hadîs Usûlü*, 99.

⁶⁸⁵ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 153-155.

ayıklaması aslında Hatîb el-Bağdâdî'nin hadis tenkidindeki tutarlılığı olarak görülebilir.⁶⁸⁶

2.4. Râvi Değerlendirme Sonucu

Cerh ve ta'dîl açısından incelenen râvilerin, genel kanaatleri oluştuktan sonra raviler bazı kavramlar ile ifade edilmektedir. Kim olduğu veya durumu bilinen râvi için ma'rûf, bilinmeyen için ise meçhul kavramı kullanılmıştır. Bu râvilerden ma'rûf olanlar için iki kavram ortaya çıkmaktadır. Bunlardan biri sikâ (muaddel) râvi diğeri ise mecruh (du'afâ-mecrûhîn-metrûkîn) râvidir. Bunlardan sikâ râvi: cerh lafızlarından hiçbiri ile itham edilmedikleri ve ta'dîl edildikleri için rivayetleri kabul edilen delil râviler olarak vasfedilmişlerdir. Mecrûh râvi ise: cerh edilmiş olmaları sebebiyle rivayetlerinin de reddedilmesi gereken râvi olarak vasfedilmişlerdir. Bir diğeri kavram ise râvinin bilinmezliğini ifade eden meçhul kavramıdır. Bu kavram içerisinde aynın ve hâlin meçhul (mestur)⁶⁸⁷ olması işlenmiştir. Aynın meçhul olması râvinin zatının kim olduğunun bilinmemesini, hâlin meçhul olması da vasfının durumunun bilinmemesi şeklinde ifade edilebilir.⁶⁸⁸ Bu şekilde râvinin rivayetinin durumu da askıda olmuş olur. Yani bu durum râvinin kim olduğu veya durumun ne olduğunun bilinmesine göre rivayetinin alınıp alınmayacağı şeklinde ifade edilebilir. Burada ki durumdan kastın râvinin cerh edilmiş ya da edilmemiş olmasıdır. Yani râvinin adalet ve zabt açısından incelenip râvi hakkında bir sonuca varılmasıdır.⁶⁸⁹

Râvinin değerlendirilmesi açısından Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de güvenilir kimselerden hadis almak gerektiğine ve zayıf olan kimselerden nakletmenin kerih görüldüğüne temas eden bir babında bu konu hakkında rivayetlere yer vermiştir.⁶⁹⁰ Bu duruma örnek olarak *Târîhu Bağdâd*'dan Halid b. Kasım Ebu Heysem el Medâini (v. 211/826) örneğini verebiliriz. Hatîb el-Bağdâdî, bu râvi hakkında, onun iyi hocalarla zaman geçirmesi ve onlardan nakillerde bulunmasına rağmen karakterindeki kezzab

⁶⁸⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 11/480-486.

⁶⁸⁷ Genelde tevsik edilmeyen raviler hakkında kullanılan "mestur" tabirini Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd* isimli eserinde bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 1/413; 2/149, 212-218, 242, 406; 3/154; Meçhulü'l-ayn olan kimseden iki veya daha fazla kimse rivayet eder fakat tevsik edilmezse bu şahsa meçhulü'l-hal denir; bu aynı zamanda mesturdur. Bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, 24.

⁶⁸⁸ İbnü's-Salâh, *Ulûmü'l-hadîs*, 11-112; Yücel, "Cehaletü'r-Râvi ve İlgili Terimler", 148.

⁶⁸⁹ "İbn Hacer râvinin meçhul kalmasının üç farklı sebebi olduğunu belirtmiştir." bkz. İbn Hacer, *Nüzhe*, 23-24; Yücel, "Cehaletü'r-Ravi ve İlgili Terimler", 153.

⁶⁹⁰ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 149.

vasfından dolayı ondan rivayette bulunulmasının hoş görülmediğine dair ifadelere yer vermiştir.⁶⁹¹ Böylece hocalarının güvenilir olmasının râviyi güvenilir kılmadığını anlamış olmaktadır. Hatîb el-Bağdâdî zayıf râvilerle ilgili *Târîhu Bağdâd*'de bilgiler vermesi tarihçi kişiliği ile açıklanabilir. Fakat rivayetlerini kabul etmeyerek *el-Kifâye*'de yer verdiği ilkeler ile pratikte de tutarlılığını göstermiş olmaktadır.

Hatîb el-Bağdâdî meçhul ve rivayeti az olan râvi için temkinli olmak gerektiği ile ilgili olarak, meçhul râvinin zikri ve ondan cehaleti kaldıran durumla ilgili bir bab başlığında; meçhul kavramını, ilim tahsiliyle şöhret olmamış, âlimlerin onu bu yönle tanımadığı ve rivayetleri sadece tek bir râvi tarafından rivayet edilmiş olan kimse olarak ifade etmiştir.⁶⁹² Bu durumda olan râvilerle örnekler verilmiştir.⁶⁹³ Yine aynı bab içerisinde zikredilen, râviden meçhul durumun kalkması ise en az kendisinden ilimle meşhur olmuş iki kişinin rivayette bulunmasıyla gerçekleşebileceği belirtilmiştir. Fakat Hatîb el-Bağdâdî, bu meçhullüğün kalkması halinde bile râviye adalet hükmünün sabit olmayacağını belirtmiştir. Bazı kimseler bu durumda adaletin sabit olacağını belirtmiş olsa bile Hatîb el-Bağdâdî, bu görüşün tutarsız olduğunu bir sonraki babda örneklerle izah etmiştir.⁶⁹⁴

Metâin-i Aşere ve râvi değerlendirme sonucu konularını kapsayacak şekilde bu bölümlerde ele alınan bab içerikleri ve kullanılan rivayetler hakkında daha detaylı inceleme yapmak adına tahkikli nüshasına bakmakta yarar vardır.⁶⁹⁵

---

⁶⁹¹ Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdâd*, 9/239-243.

⁶⁹² Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103.

⁶⁹³ Bu kişiler: Amr Zî Mur, Cebbâr et-Tâî, Abdullah b. Ağar el-Hemdânî, Heysem b. Haneş, Mâlik b. Ağar, Saîd b. Zî Hüddân, Kays b. Kürküm ve Hamir b. Mâlik buna örnektir. Bunların tamamından sadece Ebû İshak es-Sebîî'; Sem'ân b. Müşennec ve Hizhâz b. Mîzen'den de sadece Şa'bi'; Bekr b. Kırvâş ve Halâm b. Cezi'den sadece Ebû Tufeyl Âmir b. Vâsile; Yezid b. Suhaym'dan sadece Hilâs b. Amr; Cüreyy b. Küleyb'den sadece Katâde b. Diâme; Umeyr b. İshak'tan ise sadece Abdullah b. Avn rivayet etmiştir. İsmi zikretmediklerimiz arasında bu durumda olan pek çok kişi vardır. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103.

⁶⁹⁴ Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*, 103.

⁶⁹⁵ Tahkikli eserde ele alınan konuları barındıran bablar için bkz. Hatîb el-Bağdâdî, thk. *el-Kifâye*, 296, 293, 226, 302, 312, 244, 344, 328, 346, 361, 352, 354, 360, 361, 338, 323.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Hatîb el-Bağdadî, Bağdat'ta doğmuş, mezheplerin kendi aralarında çatışmalar yaşadığı bir dönemde yaşamıştır. Halife desteği sebebiyle Bağdat'ta durabilmiş, fitne olayları sebebiyle Şam'a gitmiştir. Vefat etmeden bir yıla yakın bir süre önce çeşitli fitne olayları sebebiyle ayrıldığı Bağdat'a geri dönmüş, orada vefat etmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî, yaşamış olduğu dönemde sadece önemli bir sima olarak kalmamış hadis tarihinde büyük bir yere de sahip olmuştur. O, hadis alanındaki ilmi ve ortaya koyduğu geniş eser hacmi, dönemindeki önemli hocalardan ders alması, önemli öğrencilerinin olması ve hadis ilmine büyük oranda etki etmesi sebebiyle önemli muhaddisler arasında yer almıştır. Sayısı tam olarak bilinmemekle birçok eseri bulunan Hatîb el-Bağdâdî'nin hemen hemen eserlerinin hepsi hadis ile ilgilidir. Her konuda eserinin olduğuna dair İbn Hacer: "Hadis ile ilgili ne kadar ilim varsa Hatîb el-Bağdâdî o konuda bir kitap telif etmiştir." diye bahsetmiştir.

Hatîb el-Bağdadî ele almış olduğu eserlerle genel anlamda ehl-i hadis düşüncesini benimsemiş olması; yaşamış olduğu dönemde hadis karşıtlarına karşı takındığı tavrı ve anlayışı sebebiyle olduğu anlaşılmaktadır. Zira onun hadis usûlü alanıyla ilgili olan *el-Kifâye* eserinde ele aldığı ilk başlıkların Resûlullah'ın (s.a.v) hadislerinin değeriyle başlaması da aslında bu tavır sonucunda oluşmuş bir durumdur.

Hatîb el-Bağdâdî, eserlerinde rivayetlere çok fazla yer vererek ara sıra kendi görüşlerine de değinerek konularını ele almıştır. Aslında *el-Kifâye*'de de çokça rivayetlere rastlanılması ve bazı yerlerde Hatîb el-Bağdâdî'nin kendi görüşlerine değinmesi *el-Kifâye*'nin diğer eserlerden öne çıkmasına sebep olmuştur. Mütakaddimûn dönemi usûl eserleri içerisinde hem sistemi hem de konu hacmi olarak en önemli eserlerden biri olmuştur. Bu sebeple de kendisinden sonra gelen usûl eserlerine ve özellikle İbnü's-Salâh'a büyük bir etkisi olmuştur. İbnü's-Salâh ondan aldığı konularda aynı görüşte olduklarını ve olmadıklarını eserinde yer verirken izah etmiştir. Ondan desteklediği görüşleri aynen alırken desteklemediği görüşleri nedenleriyle izah ederek eserinde yer vermiştir. İbnü's-Salâh'ın, en çok yararlandığı kişi Hatîb el-Bağdâdî olmuştur. Bu da onun eserlerinde yer verdiği usûl alanındaki geniş konu içeriğinden olsa gerek. Bu açıdan Hatîb el-Bağdâdî, mütakaddimûn usûl eserlerinde rivayetlerle beraber

görüşlerine daha çok yer vermesi sebebiyle önemli bir muhaddis olmuş, *el-Kifâye*'si ile müteahhirûn dönemine geçiş aşamasında yer almıştır.

Hatîb el-Bağdâdî'nin gerek cerh ve ta'dîl alanında gerek usûl alanında birçok konuda birçok kimseye ve esere etkisi olmuş önemli bir âlim olmakla, görüşlerini nasıl oluşturduğu da bu denli önemli olmaktadır. Birçok eseri etkilediği gibi başka eserlerden de bir o kadar etkilenmiştir. Günümüze kadar ulaşmış temel hadis alanlarında kendine has görüşleri de yer almış önemli bir muhaddistir.

Cerh ve ta'dîl, ricâl kitaplarında işlenmiş, daha çok râvilerin özellikleri ve hangi lafızlarla değerlendirildiklerine dair içeriklerden oluşmuştur. Cerh ve ta'dîl; râvilerin tespiti, doğruluğu açısından hadis senedlerindeki önemi bilinmekle beraber râvinin bazı özelliklerinin ortaya çıkartılması sonucunda hadis metinleri için de önemli bir duruma gelmektedir. Bu ilim râvide bulunan şartlar neticesinde metindeki hataların da fark edilebilmesine katkı sağlamaktadır. Cerh ve ta'dîl, her ne kadar sened bazlı bir değerlendirme olarak görünse de aslında metindeki hataların fark edilmesine de etkisi olmuştur. Zabt bu açıdan metindeki hataların tespiti için adâlet kavramına göre daha ehemmiyet arz etmektedir. Adâletin, râvilerin doğru sözlü ve ahlâkıyla ilgili olması genel anlamda kendi kişisel tercihleri sayılmaktadır. Fakat zabt daha çok zihinde tutabilme ve doğru kavrayabilme olarak ifade edilebilir. Böylece zabt, râvinin kısmen elinde olan ve genel anlamda yeteneğiyle ilgili bir özellik olup daha çok ilmî bir durum olduğu söylenebilir. Bu sebeple de râvi hem adâlet açısından hem de zabt açısından tenkit edilmelidir. Çünkü bu durum, dolaylı olarak metni de etkilemektedir.

Cerh ve ta'dîlin, usûlde önemli bir konu olması sebebiyle müstakil olarak ilk usûl eserlerinde nasıl yer aldığı, genel kurallarına nasıl yer verildiği ve nasıl bir sistemle ele alındığını tespit etmek bu açıdan önemli olmuştur. İlk dönem müstakil usûl eserleri içinde sistemi ve ele aldığı geniş konu hacmi sebebiyle araştırmamızda Hatîb el-Bağdâdî'ye ait *el-Kifâye* eserine başvurmamız daha anlamlı olmuştur.

Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye*'de ele aldığı cerh ve ta'dîl ile ilgili bölümlerde; konular iç içe değil bablar hâlinde ayrı ayrı işlenmiştir. Bazı konularda rivayetler verilip geçilmiş, bazılarında kendi görüşleriyle konuya açıklık getirmiştir. Bu bakımdan her konuda görüş ortaya koymasa bile ele aldığı rivayetler kapsamında ne demek istediği anlaşılmaktadır. Yani eserine aldığı birbirini destekleyen rivayetlerden kendisinin de o

görüŖe katıldığını anlayabilmekteyiz. Aksi halde destekleyici rivayetleri neden kitabında yer verdiği anlamsız olurdu. Bazen de ele aldığı konu üzerine ihtilâfların olması sebebiyle zıt görüşleri ifade eden rivayetlere yer vermiştir. Bu görüşlerden kendisine uygun olan görüşü tercih ettiği durumlar da olmuştur. Bazen de tercih ettiği düşünceyi bab başlığı olarak ele almış ve bu bab içerisinde düşüncesini destekleyen rivayetlere yer vermiştir. Bazı konulara uzunca yer vermesine rağmen bazı konuları kısa geçmiştir. Bu bakımdan uzunca ve birden fazla bab şeklinde ele alınan konuları önemseydiğini anlamış olmaktadır.

Cerh ve ta‘dîl ile ilgili ele almış olduğu babları iki grupta kategorize etmek gerekirse ilk olarak; râvi vasıflarından olan “adâlet ve hükümleri” diğer de “cerh ve hükümleri” olarak gruplandırılabilir. Diğer bablar ara başlıklar şeklinde bu başlıklar içinde izah edilebilir. Bu ara başlıklarda râvi vasıfları, tabakaları, özellikle sahâbe tabakası ele alınmış ve ondan sonra gelen kimseler için geçerli hükümler ifade edilerek râvinin güvenilirlik şartları kategorisinde değerlendirilmiştir. Bunun sebebinin sahâbenin güvenilir sayılması ve ondan sonrakilerin ise incelenmesinin yapılması gerektiğidir. Ayrıca Hatîb el-Bağdâdî, sahâbe olma şartlarına da girerek sahâbe olarak bilinmesi gereken kimsenin özelliklerine ve tanımına da yer vermiştir. Cerh edilecek kimsenin özellikleri de ayrı bablar hâlinde incelenmiş ve hem ta‘dîli hem de cerhi olan kimse için hangisinin kabul edileceği, bu ilmin gıybet olup olmaması gibi genel cerh ilkelerine de değinilmiştir. Bazı konular ayrı bölümlerde ele alınırken bazıları diğer bölümler içinde kısaca zikredilmiştir. Bu durumun eserde sistematik eksikliklerin olduğunu gösterdiği kanaatindeyiz fakat o döneme göre yazılmış mütekaddimûn usûl eserleri arasında da en sistemlilerinden biri olması onun değeri aslında göstermektedir.

Hatîb el-Bağdâdî *el-Kifâye*'de râvi değerlendirme yöntemiyle ilgili ortaya koyduğu ilkeler doğrultusunda onun teorik anlayışı ve pratik açıdan bu ilkeleri nasıl uyguladığı *Târîhu Bağdâd* eserinden örneklendirilerek açıklanmıştır. *Târîhu Bağdâd*'de yer verdiği örnekler incelendiği zaman büyük oranda uyumlu davrandığını görmekteyiz. *el-Kifâye*'de kendi görüşlerine yer vermeden bazı konuları, birbirini destekleyici rivayetlerle bitirmiş olması, onun pratikte yer verdiği örneklerle orantılı olduğunu göstermiştir. Yine bazı başlıklarda birbiriyle zıt rivayetlerin bulunmasının bizlere ilkeyi yorumlamak açısından zemin hazırladığını ve eleştiriye açık bir durumun olduğunu göstermiştir.

Adâlet ilkesi ile ilgili pratikte sika, saduk, zühd vb. ifadeler kullanarak tutarlı davranmış, şöhret-tezkiye konusunda teorik çerçeveye uygun destek beyanlarına yer verilmiştir. Zabt konusunda hafıza, hata oranı, rivayet uyumsuzlukları tam olarak aktarılmış, cerh ve ta'dîl konusunda gerekçeli cerh ifadesi büyük oranda korunmuş, gıybet olmaması ilkesine göre şahsî hakaret olmadığı, ilmi eleştiri olduğu belirtilmiştir. Bazı rivayetlerde çelişkili görüşler belirtilmiş bu da literatür farklılıklarını göstermektedir. Bazen cerh ifadesi çok kısa veya dolaylı olarak anlatılmış, siyer ve tarih konuları ile hadis ricalleri iç içe geçebilmiştir.

Hatîb el-Bağdâdî'nin metodolojisi hem teoride hem pratikte genel anlamda tutarlı görünmektedir. Hadis usûlü çerçevesinde cerh ve ta'dîl disiplininin uygulamadaki bütünlüğü tespit edilmeye çalışılmıştır. Böylece Hatîb el-Bağdâdî'nin ilmi yaklaşımı cerh ve ta'dîlin teorik bir zeminde kalmadığı pratiğe yansıyan bir disiplin olduğunu göstermektedir.

Hatîb el-Bağdâdî kural koyarken daha idealist davranmış, tarih yazarken daha çok rivayet aktarıcılığı rolü öne çıkmıştır. Bu durumda pratikte esneklik ve tutarsızlık gibi görünen durumlar oluşmuş olabilir. Bu durumlar çoğu zaman bilginin saklanmaması tarihi malzemenin korunması şeklinde açıklanmıştır. Hatîb el-Bağdâdî cerh ve ta'dîl teorisi anlamında ideali gösterirken tarihi uygulama açısından realiteyi göstermektedir.

Çalışmamızın; Hatîb el-Bağdâdî'nin başka eserleri bağlamında incelenmesi, daha fazla râvî örneği ele alınarak eserlerinde istatistiksel bir değerlendirmeye gidilmesi, cerh ve ta'dîl müellifleriyle karşılaştırmalar yapılabilmesi açısından bazı çalışmalara ilham olabileceği kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

- A.C Brown, Jonathan. “Sünnî Hadis Tenkidi Silsilesinden Bir Kesit: Hatîb el-Bağdâdî ile Hâkim en-Nisâbü'rî Arasındaki Gizemli İrtibat”. çev. Dilek Tekin. *Hadis ve Siyer Araştırmaları Dergisi* 2/2 (2016), 123-131.
- Aba, Veli. “Duygusal Yakınlık Bağlamında Nesnel Cerh Uygulama Örnekleri (Baba-Oğul/Hoca-Talebe Özelinde)”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/2 (2016), 125-156.
- Aba, Veli. “el-Hatîb el-Bağdâdî'nin Muhtevâ ve İstılahları Bağlamında Hadis Usûlüne Etkisi”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 14/1 (2016), 75-98.
- Aba, Veli. “Hadis Usûlünde Öncü Bir İsim: Hatîb el-Bağdâdî”. *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi Dergisi*. 1/1 (2015), 37-59.
- Aba, Veli. “Hatîb el-Bağdâdî'nin Hadis Usûlü Anlayışı”. Doktora Tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2013.
- Aba, Veli. “Müttekaddimûn Dönemi Hadis Usûlü Eserlerinin Mukâyasesi”. *Gümüşhane Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/4 (2013), 233-249.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-İlel ve ma'rifetü'r-ricâl*. nşr. Vasiyullah b. Muhammed Abbas. Riyad: Dâru's-Şeybânî, 1408/1988.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût vd. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2001.
- Akgün, Hüseyin, “Sahâbe Coğrafyası”. Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi, 1999.
- Akkoç, Gülsüm. “Zabt Kusurlarının Hadisin Kabul ve Reddine Etkisi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2012.
- Akpınar, Ömer Faruk. “Mebâhis fî ilmi'l-cerh ve't-ta'dîl Adlı Eser Üzerine”. *Usûl İslam Araştırmaları Dergisi* 17/17 (2012), 155-165.
- Aktepe, İsak Emin. *Sünnet ve Hadis*. İstanbul: Beka Yayıncılık, 2014.
- Alûsî, Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu'l-me'ânî fî tefsîri'l-Kur'âni'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Muhammed Ahmed el-Emed ve Ömer Abdüsselâm es-Selâmî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l-Arabî, ts.
- Apaydın, Mehmet. *Hadislerin Tespitinde Bütünsel Yaklaşım*. İstanbul: Kuramer Yayınları, 2018.
- Arpaçukuru, Osman. “Sahâbe Dönemi Hadis Rivayetinde Tesebbüt, İklâl ve İksâr”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2006.
- Arslan, Ali. “Hadis Usûlü-Mantık İlişkisi (Nüzhetü'n-nazar Özelinde)”. *Amasya İlahiyat Dergisi* 13 (2019), 115-141.
- Arslan, Ali. “Mukaddimetü İbni's-Salâh İsimli Eser Üzerine Yapılan Çalışmalar”. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*. 6/5 (2017): 2459-2474.
- Arslan, Ali. “Tarih ve Hadîs İlimlerindeki Tenkit Usûlleri”. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 1/2 (2014): 53-78.
- Aşıkutlu, Emin. “Berkânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/505-506. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Aşıkkutlu, Emin. “Cerh ve Ta’dîl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/394-401. İstanbul: TDV Yayınları 1993.
- Aşıkkutlu, Emin. *Hadîste Ricâl Tenkîdi (Cerh ve ta’dîl İlmi)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 1997.
- Ateş, Ahmed. “el-Hatîb el-Bağdâdi ve Takyidu’l-ilm Adlı Eseri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1-4 (1952), 91-103.
- Avcı, Casim. “Târîhu Bağdâd”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/88-89. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Aybakan, Bilal. “Ebü’t-Tayyib Taberî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/313-314. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılâhları Sözlüğü*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Aydınlı, Abdullah. *Hadis Istılâhları Sözlüğü*. İstanbul: Timaş Yayınları, 1987.
- Benli, Yusuf. *İslâm Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahâbe (Tartışma İlmi Toplantılar Dizisi)*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2013.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali b. Mûsâ el-Beyhakî. *el-Medhal ile’s-Süneni’l-Kübrâ*. thk. Muhammed Ziyâü’r-Rahmân el-Azamî. Kuveyt: Dârü’l-Hulefâ li’l-Kitâbi’l-İslâmî, 1404/1984.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *ed-Duağâu’s-sağir*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Halep: Dârü’l-Va’y, 1396/1976.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm. *et-Târîhu’l-kebîr*. Hayrâbâd: Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, ts.
- Buhârî, Muhammed b. İsmâîl Ebû Abdullah. *el-Câmi’u’s-sahîh*. thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır. Kahire: Dâru Tavki’n-necât, 1422/2001.
- Bulkînî, Sîraceddin Ömer b. Raslân. *Mehâsinü’l-istılâh ve tadmîn Mukaddimeti İbni’s-Salâh*. nşr. Âişe bint eş-Şâti. Kahire: Dâru’l-Maârif, 1410/1989.
- Cevherî, Ebû Nasr İsmail b. Hammâd. *es-Sihâh Tâcu’l-Luğa ve Sihâhu’l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulgafûr Attâr. Beyrut: Dâru’l-ilmî li’l-melayin, 1407/1987.
- Cezâirî, Tâhir ed-Dimeşkî, *Tevcihu’n-nazar ilâ usûli’l-eser*. thk. Abdülfettah Ebû Gudde. Halep: Mektebü’l-Matbûâti’l-İslâmiyye, 1416/1995.
- Cürcani, Ali İbn Muhammed es-Seyyid eş-Şerif. *Kitâbü’t-Ta’rifât*, çev. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.
- Çakan, İsmail Lütfi. “el-Câmi’li-Ahlâki’r-Râvi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/101-102. Ankara: TDV Yayınları, 2019.
- Çakan, İsmail Lütfi. *Şekil ve Örneklerle Hadis Usûlü*, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Çakın, Kamil. “el-Kifâye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/564. Ankara: TDV Yayınları, 2022.
- Çelik, Ali. “Tarih Yazıcılığında İsnâdın Kullanılışı Ya da Rivayetçi Metod”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 3/2 (2003), 5-21.
- Davutoğlu, Ahmed. *Sahih-i Müslim Terceme ve Şerhi*. İstanbul: Sönmez Neşriyat, 1973-1980.
- Demirci, Ahmet. “Bid‘atçilik”. *Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5 (1988), 71-85.

- Demirel, Harun Reşit. “Adâlet Kavramı ve Şia’da Sahâbenin Adâleti Meselesi”. *Aksaray Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi (Mütefekkir)*. 2/3 (2015), 41-76.
- Dinçoğlu, Mehmet. “Hadîs İlimindeki ‘Zabt’ Teriminin Anlamı ve İşlevselleştirilebilme İmkânı”. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 9/43 (2016), 2450-2462.
- Doğanay, Süleyman. “Bid’atçılıkla Tenkid Edilen Buhârî Râvileri”. *Bilimname: Düşünce Platformu* 28 (2015), 27-54.
- Eren, Mehmet. *Hadis İliminde Ricâl Bilgisi ve Kaynakları*. Ankara: İsam Yayınları, 2018.
- Erman, Uğur. “Ehl-i Hadîs ve Ehl-i Re’y Arasında Yaşanan Polemiklerin Cerh ve Ta’dîl İlimine, Dönemin Te’lifâtına ve Sosya/Beşerî İlişkilere Yansıması (Hicrî III. Asır)”. *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi* 9/2 (2017), 990-1010.
- Gül, Recep Emin. “Hadis İliminde Cerh-Ta’dîl Mertebeleri”. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 43 (2015), 362-386.
- Gürler, Kadir. “Cerhin Gıybet Olup Olmadığı Yönündeki Tartışmalara Eleştirel Bir Katkı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*. 4/2 (2004): 33-48.
- Hâkim en-Nîsâbü’rî, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah. *Ma’rifetü ulûmi’l-hadîs*. thk. Seyyid Muazzam Hüseyin. Beyrut: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 1397/1977.
- Halîfe b. Hayyât, Ebû Amr el-Asfurî. *Kitâbü’t-Tabakât*, thk. Süheyl Zekkâr. Beyrut: Dâru’l-Fikr, 1414/1993.
- Hamevî, *Mu’cemu’l-udebâ (İrşâdu’l-erîb ilâ ma’rifeti’l-edib)*. thk. İhsân Abbas. Beyrut: Dâru’l-Garbi’l-İslami, 1414/1993.
- Hatamleh, Thamer ve Veysel Özdemir. *Uygulamalı Hadis Usûlü*. İstanbul: Hikmet Yayınları, 2018.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Câmî li ahlâki’r-râvi ve âdâbi’s-sâmi*. thk. Mahmût Tahhân. Riyâd: Mektebetü’l-meârif, ts.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî ilmi’r-rivâye*. thk. Hasan Abdülmün’im Şelebî. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1434/2013.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *el-Kifâye fî ma’rifeti usûli ‘ilmi’r-rivâye*, thk. Mâhir Yâsîn el-Fahl Demmâm: Dâru İbnü’l-Cevzî, 1441/2020.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Şerefu ashâbi’l-hadis (Ta’likat İlâveli Tenkidli Basım)*. thk. Prof. Dr. Mehmed Said Hatîboğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1991.
- Hatîb el-Bağdâdî. Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit. *Târîhu Bağdâd*. thk. Dr. Beşâr Avvâd Ma’ruf, Beyrut: Dâru’l-garbi’l-İslâmi, 1422/2002.
- Hatîb, Muhammed Accac. *el-Muhtasaru’l-vecîz fî ulûmi’l-hadîs*. Beyrut: Müessesetü’r-Risâle, 1407/1987.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Şerefü ashâbi’l-hadîs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/555. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hatiboğlu, İbrahim. “Takyîdü’l-İlm”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/495. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Hurî, Muhammed Avde Ahmed. “Sahabenin Râvilerin Zabtı Konusunda Yaptıkları (Sebepleri ve Yolları)”. çev. Mustafa Karabacak. *Aksaray Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi (Mütefekkir)*. 2/3 (2015): 183-200.

- Irakî, Ebu'l-Fazl Zeynüddîn Abdirrahîm b. el-Hüsün b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim. *et-Takyîd ve'l-îzâh Şerhu Mukaddimetü İbni's-Salâh*. thk. Abdurrahmân Muhammed Osmân. Medine: Mektebetü's-Selefi, 1389/1969.
- Irakî, Ebu'l-Fazl Zeynüddîn Abdirrahîm b. el-Hüsün b. Abdurrahman b. Ebî Bekr b. İbrahim. *Fethu'l-mugîs bi şerhi Elfiyyeti'l-hadîs*. nşr. Abdüllatif el-Hımyem-Mâhir Yâsîn Fahl Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1423/2002.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Târîhu Dımeşk*. thk. Amr b. Garâme el-Umrevî. Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1415/1995.
- İbn Asâkir, Ebu'l-Kâsım Ali b. Hasan b. Hibetullah. *Tebyinu kizbi'l-mifteri fi mâ nusibe ile'l-imâmi Ebi Hasan el-Eş'arî*. Beyrut: Dâru'l-kitâbi'l-arabî, 1404/1983.
- İbn Cemâa, Bedreddin Muhammed b. İbrâhim. *el-Menhelü'r-revî fi muhtsari ulûmi'l-hadîsi'n-nebeviyye*. nşr. Muhyiddin Abdurrahman Ramazan. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İbn Dakîki'l-İd, Takıyyüddin Ebü'l-Feth Muhammed b. Alî. *el-İktirâh fi beyâni'lustulâh*. nşr. Kayser İsmâil. Dımaşk: Dâru'l-Fikr, 1406/1986.
- İbn Ebî Hâtım, Ebü Muhammed Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzi. *Kitâbü'l-cerh ve't-ta'dîl*. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmîyye, 1372/1953.
- İbn Fâris, Ebu'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ. *Mu'cemu mekâyisi'l-luğa*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1399/1979.
- İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekerıyyâ b. Muhammed er-Râzi el-Kazvînî. *Mu'cemu Mekâyis el-Luğa*. thk. Abdusselam Muhammed Harun. Beyrut: Dâru'l-Fiker, 1399/1979.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî, *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalihu ehli'l-eser*, thk. Nureddin Itr, Dımeşk: 2000.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *el-İfsâh bi-tekmîli'l-İkrâh*. nşr. Abdülhakîm el-Enîs. Dubai: Dâru'l-Buhûs li'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1422/2002.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *el-İsâbe fi temyîzi's-sahâbe* thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1995.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. nşr. Abdülazîz b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Fethu'l-bârî*. thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamdî. Riyad: 1422/2001.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Hedyü's-Sârî Mukaddimetü Fethi'l-Bârî*. thk. Abdülazîz b. Bâz. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379/1959.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Lisânü'l-mizân*. Beyrut: Müessesetü'l-A'lemî li'l-Matbûât, 1390/1971.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Nuhbetü'l-fiker fi mustalihu ehli'l-eser*. Nşr. Nureddin Itr. Dımaşk: Matbaatü's-Sabâh, 1413/1992.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Nüzhetü'n-nazar fi tavzihi Nuhbeti'l-fiker fi mustalihu ehli'l-eser*. thk. Abdullah b. Dayfilleh er-Ruheyli, Riyâd, 1422.
- İbn Hacer el-Askalâni, Şehâbeddîn Ebu'l-Fazl Ahmed b. Alî. *Takrîbü't-Tehzîb*. thk. Muhammed Avvâme. Halep: Dâru'r-Reşîd, 1986.

- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbâs Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. İbrahim b. Ebi Bekr ibn Hallikân. *Vefeyâtü'l-ayân ve enbâu ebnâi'z-zemân*. thk. İhsân Abbâs. Beyrut: Dâru Sâdır, 1900-1994.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî *el-İhsân fî Tekrîbi Sahîhi İbn Hibbân*. thk. Şuayb el-Arnaût. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1414/1993.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî, *Kitâbu'l-mecrûhîn mine'l-muhaddisîn ve'd-Duafâ ve'l-metrûkîn*. thk. Mahmut İbrâhim Zayed. Beyrut: Dârul-ma' rife, 1412/1992.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *es-Sikât mine's-sahâbe ve't-tâbi'în ve etbâ'i't-tâbi'în*. Hayrâbâd: Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân b. Ahmed el-Büstî. *Kitâbü'l-Mecrûhîn*. thk. Mahmûd İbrâhîm Zâyed. Halep: Dârü'l-Va'y, 1396/1976.
- İbn Hişâm, Ebu Muhammed Cemâleddin Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî. *el-Meâfirî Sîretü'n-Nebeviyye*. nşr. Mustafa es-Sekkâ, vd. Kahire: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1375/1955.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İmamuddin İsmail b. Ömer. *İhtisâri Ulümi'l-hadis*. Beyrut: Dâru Kütübü İlmiyye, ts.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Ömer el-Kureşi. *el Bidâye ve'n-nihâye*. thk. Ali Şeyri. Beyrut: Dâru İhyâi't-türâsi'l-arabî, 1408/1988.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sünen*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.
- İbn Maîn, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Maîn b. Avn el-Mürri. *et-Târîh ve'l-ilel*. thk. Ahmed Muhammed Nûr Seyf. Mekke: Merkezi'l-Bahsi'l-İlmî ve İhyâi't-Türâsi'l-İslâmî, 1399/1979.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Cemâlüddin. *Lisânu'l-arab*. Beyrut: Dâru Sâdr, 1414/1993.
- İbn Recep el-Hanbelî, Zeynuddîn Abdurrahman b. Ahmed. *Şerhu ileli't-Tirmizî*. thk. Hemmâm Sa'îd. Riyad: Mektebetü'l-menâr, Zerkâ, 1987.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî'. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Muhammed Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- İbnu'l-Cevzî, Cemalüddîn Ebul-Ferec Abdurrahman b. Ali b. Muhammed. *el-Muntazam fî târihi'l-umemi ve'l-mulâk*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ ve Mustafa Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru'l-kütübi'l-ilmiyye, 1412/1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Seybânî el-Cezerî. *en-Nihâye*, thk. Tahir Ahmed Zavi. Beyrut: Mektebetü'l-Alemiyye, 1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebu'l-Hasan Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed b. Abdilkerim b. Abdilvâhid eş-Seybânî el-Cezerî. *el-Kâmil fî't-Târîh*. thk. Ebü'l-Fidâ Abdullah el-Kâdî. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1407/1987.
- İbnü'l-Esîr, Mecdüddîn Mübârek b. Muhammed. *Mukaddimetü câmi'i'l-usûl*. thk. Abdülkâdir el-Arnâvût. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1417/1997.

- İbnu'l-İmâd, Ebû'l-Felâh Abdülhay b. Ahmed b. Muhammed el-Hanbelî. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*. thk. Abdülkadir el-Arnaût-Mahmûd el-Arnaût. Dımeşk: Dâru İbn Kesîr, 1406/1986.
- İbnu's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân. *Ulûmü'l-hadîs*. thk. Nuruddin Itr. Dımeşk: Dâru'l-Fikr, 1419/1998.
- İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân. *Tabakâtü'l-Fukahâi's-Şâfi'iyye*. thk. Muhyiddîn Ali Necîp. Beyrut: Daru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 1992.
- İbnü's-Sübkî, Tâcuddîn Ebî Nasr Abdulvehhâb b. Alî b. Abdilkâfi. *Tabakâtu's-Şâfi'îyyeti'l-kübrâ*, thk. Mahmûd Muhammed et-Tanâhî-Abdülfeţâh Muhammed el-Hulv. Kâhire: Hicr li't-Tibâ'a ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve'l-İlân, 1992.
- İbnü's-Sübkî. "Cerh ve Ta'dîl İlminde Temel Kural". çev. İbrahim Tozlu. *Dilbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 16/2 (2016), 221-245.
- İlhan, Esra Işıl. "İlmî Kişiliği Bağlamında Ebû't-Tayyib et-Taberî: Hayatı ve Şâfiî Mezhebi İçindeki Konumu". *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/2 (2024), 261-287.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh b. İshâk. *Ma'rifetü's-sahâbe*. thk. Âdil b. Yûsuf el-Azâzî. Riyad: Dârü'l-Vatan, 1419/1998.
- Kâdî İyâz, Ebû'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *el-İlmâ' ilâ ma'rifeti usûli'r-rivâye ve takyîdi's-semâ'*. thk. es-Seyyid Ahmed Sakr. Kahiire: Dârü't-Türâs, 1398/1978.
- Kahraman, Hüseyin. "el-Hatîb el-Bağdâdî ve el-Kifâye'si". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (1998), 471-486.
- Kahraman, Hüseyin. "Hadis Usûlü Alanında el-Hatîb el-Bağdâdî'nin İbnu's-Salâh Üzerindeki Etkileri". Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi, 1995.
- Kandemir, M. Yaşar. "Hatîb el-Bağdâdî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/452-460. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Kandemir, M. Yaşar. *Mevzû Hadîsler: Menşei, Tanıma Yolları, Tenkid Metodları*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1997.
- Karakaş, Ali. "Sahabe Döneminde Hadis Tenkidi". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi* 12/66 (2019), 1327-1344.
- Karaman, Hayreddin. *Hadîs Usûlü*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2014.
- Kârî, Ali. *Şerhu Nuhbeti'l-fiker fî mustalahâti ehli'l-eser*. thk. Muhammed Nezzâr Temîm ve Heysem Nazzâr Temîm. Beyrut: Dâru'l-erkâm, ts.
- Kâsımî, Muhammed Cemâleddîn. *Kavâidü't-tahdîs min fününi mustalahi'l-hadîs*. nşr. Muhammed Behcet el-Baytâr. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1407/1987.
- Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdillâh. *Keşfu'z-zunûn*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1410/1990.
- Keskin, Yusuf Ziya. "İbn Ebî Hâtim ve 'el-Cerh ve't-Ta'dîl'indeki Metodu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. 7 (2001): 5-29.
- Kılıç, Halil. "Ebû İshâk el-İsferâyînî'nin Usûl Düşüncesi-Haber, İcmâ, İctihad ve Taklid Örneği". *Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 10/2 (2024), 653-690.
- Kırbaçoğlu, M. Hayri. *İslâm Düşüncesinde Hadis Metodolojisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.

- Koçak, Abdüs Samet. “Hatîb el-Bağdâdî, El-Kifâye fî Ma’rifeti İlmi Usûli’r-Rivaye”, *İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 8 (2016): 319-323.
- Koçyiğit, Talat. *Hadîs İstılahları*. Ankara: A.Ü.İ.F. Yayınları, 1985.
- Koçyiğit, Talat. *Hadis Usûlü (İlmi Mustalahil Hadis)*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1975.
- Köktaş, Yavuz. “Kaderiyye ve Mürcie ile İlgili Hadislerin Değerlendirilmesi”. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/2 (2003), 113-143.
- Kubeyî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Alî. *Sahâbetü Resûlillâh fi’l-kitâb ve’s-sünne*. Dımaşk: Müessesetü’l-Ulûm, 1407/1986.
- Merçil, Erdoğan. “Besâsîrî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 5/528. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Meyyânîşî, Ebû Hafs Takıyyüddîn Ömer b. Abdilmecîd el-Kureşî. *Mâ lâ yeseu’l-muhaddise cehluhû*. thk. Subhî es-Sâlih. Beyrut: Dârü’l-İlm li’l-Melâyîn, 1395/1975.
- Mustafa, İbrâhîm. vd. *el-Mu’cemü’l-vasît*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1986.
- Müslim b. el-Haccâc. Ebü’l-Hüseyn. *el-Câmi’u’s-Sahîh*. thk. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, ts.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahya b. Şeref. *et-Takrîb li’n-Nevevî fennü usûli’l-hadîs*. thk. Muhammed Osman el-Huşî. Beyrut: Dârü’l-Kitâbi’l-Arabî, 1405/1985.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref. *Tehzîbü’l-Esma’ ve’l-Lugat*. Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, ts.
- Nisaburî, Hâkim Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ma’rifetü Ulûmi’l-Hadis*. thk. Es-Seyyid Mu’zam Huseyn. Beyrut: Daru’l-Kütübi’l- İlmiyye, 1397/1977.
- Ömerî, Ekrem Ziyâ. *Mevâridü’l-Hatîb el-Bağdâdî fî Târîhi Bağdâd*. Riyâd: Dâru Tayyibe, 1985.
- Özçelik, Fikret. “İbn Ebî Hâtîm er-Râzî ve Cerh ve Ta’dîl ’deki Metodu”. Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, 2017.
- Özdemir, Veysel. “Ebû Hureyre’ye Yöneltilen Tedlîs İsnâdı Bağlamında Sahâbe Zamanında Tedlîsin İmkân ya da İmkânsızlığı”. *İslam Medeniyetinin Kurucu Nesli Sahabe-II- Sahabe ve Rivayet İlimleri*. ed. Ali Aksu. 257-258. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2015.
- Özel, Ahmed. “Hatîb Tebrîzî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/223-224. İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Özsoy, Abdulvahap. *Hicrî I. Yüzyıl Hadîs Tenkîd Kriterleri ve İlgili Rivayetlerin Değerlendirilmesi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2011.
- Râmehürmüzî, Ebu Muhammed Ebû Muhammed İbn Hallâd el-Hasen b. Abdirrahmân b. Hallâd el-Fârisî. *el-Muhaddisü’l-fâşil Beyne’r-Râvi ve’l-vâ’î*. thk. Muhammed Accac el-Hatîb. Beyrut: Daru’l- Fikr, 1404.
- Razî, Zeynüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebî Bekr Abdulkâdir el-Hanefî. *Muhtâru’s-sihâh*. thk. Yusuf Şeyh Muhammed. Beyrut: Mektebetü’l-asriyye, 1420/1999.

- Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsîri'l-Kur'ân*. nşr. Seyyid Kesrevî Hasan. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1425/2004.
- Sâlih, Subhî. *Hadîs İlimleri ve Hadîsi Istılahları*. çev. Yaşar Kandemir. Ankara: Elif Matbaacılık, 1971.
- Şehâvi, Şemsüddîn Muhammed b. Abdîrrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *Fethu'l-müğîs bi şerhi elfiyeti'l-hadîs li'l-İrâkî*. thk. Ali Hüseyin Ali. Kahire: Mektebetü's-Sünne, 1424/2003.
- Sem'ânî, Ebû S'ad Abdulkerîm b. Muhammed b. Mansûr et-Temîmî. *el-Ensâb*. thk. Abdurrahman b. Yahyâ el-Muallimî el-Yemânî vd. Hayrâbad: Meclisü dâretü'l-muarrefetü'l-osmaniye, 1382/1962.
- Sönmez, M. Ali. "İbnu's-Salâh'ın Mukaddimesinden Önce Hadis Usulü Alanındaki Çalışmalar". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1. (1985), 52-60.
- Süyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Târîhu'l-Hulefâ*. thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru Nahti'l-Mısriyye, 1395/1975.
- Süyûtî, Celalüddin Abdurrahman b. Ebî Bekr. *Tedribü'r-Râvî fi şerhi Takrîbi'n-Nevevî*. thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Şafî, Ebû Abdullah Muhammed b. İdris b. Abbâs b. Osman. *er-Risâle*. thk. Ahmed Sâkir. Mısır: Mektebetü'l-Halebi, 1358/1940.
- Tahhân, Mahmûd. *el-Hafiz el-Hatîb el-Bağdaâdi ve eseruhû fi ulûmi'l-hadis*. Beyrut: Dâru'l-Kur'an-i'l-Kerim, 1401/1981.
- Taş, Mustafa. "Adâlete Yönelik Kusurlar Karşısında İmam Müslim'in Metodu". *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15 (2020), 267-286.
- Topaloğlu, Nuri. "İbn Mâkûlâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/168-169. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Topaloğlu, Nuri. "İbnü'l-Hâdîbe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/61-62. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Topaloğlu, Nuri. "Muhammed b. Ali Sûrî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/541. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Topaloğlu, Nuri. *Selçuklu Devri Muhaddisleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1988.
- Topgül, Muhammed Enes. *Rivayetten Râviye: Cerh-Ta'dil Hükümleri Nasıl Oluşturdu?* ed. Adem Sari. İstanbul: İFAV Yayınları, 2019.
- Turhan, Halil İbrahim. "Bir Râvi/Rivayet Tenkidî İlkesinin Serüveni: Sadece Müfesser Cerh Kabul Edilir". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 18/1 (2018), 299-335.
- Turhan, Halil İbrahim. *Ricâl Tenkidinin Doğuşu ve Gelişimi (Hicrî İlk İki Asır)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 1992.
- Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDV Yayınları, 2018.
- Ukaylî, Ebû Cafer Muhammed b. Amr b. Musa el-Hammâd. *ed-Duafâü'l-kebir*. thk. Abdülmütî Emin Kalacî. Beyrut: Dârü'l-mektebeti'l-ilmiiyye, 1404/1984.
- Ulu, Arif. *Tâbiünun Sünnet Anlayışı*. İstanbul: İFAV, 2015.

- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Hadîs Usûlüne Giriş*. çev. M. Beşir Eryarsoy. İstanbul: Gureba Yayınları, ts.
- Useymîn, Muhammed b. Sâlih. *Mustalahu'l-hadîs*. Kahire: Mektebetü'l-İlm, 1994.
- Ünal, İsmail Hakkı. vd. *Hadîs El Kitabı*. ed. Zişan Türcan. Ankara: Grafiker Yayınları, 2017.
- Yavuz, Salih Sabri. “Ebû İshak İsferyânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Yiğit, İsmail. “Meşrikîler”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/377-378. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Yücel, Ahmed. “Muhammed b. Fütüh Humeydî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 18/358. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Yücel, Ahmet. “Cehâletü'r-râvi ve İlgili Terimler”. *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 1/2 (1996), 145-160.
- Yücel, Ahmet. *Hadis Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2018.
- Zaman, İftikhar. “Hadis Çalışmalarında Uygulanan Bir Yöntem Olarak Ricâl İlmi”. çev. İbrahim Hatıboğlu. *Hadis Tetkikleri Dergisi* 1/1 (2003), 117-147.
- Zebîdî, Muhammed Murtazâ b. Muhammed b. Muhammed b. Abdürrezzâk el-Hüseynî. *Tâcü'l-arûs min cevâhiri'l-Kâmûs*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn vd. Kuveyt: el-Meclisü'l-Vatanî li't-Tekâfe ve'l-Fünûn ve'l-Âdâb, 1965-2001.
- Zehebî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed. *el-Mûkiza fi ilmi'l-mustalahi'l-hadis*. thk. Abdulfettâh Ebu Gudde. Halep: Mektebetü'l-matbûâtî'l-islâmiyye, 1412.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Zikru men yu'temedü kavlihû fi'l-cerh ve't-ta'dîl'i*. thk. Abdul Fettah Ebu Gudde. Beyrut: Dayru'l-Beşair, 1984.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Siyeru alâmi'n-nübelâ*. Kahire: Dâru'l-hadis, 1427/2006.
- Zehebî, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ahmed b. Osman. *Tezkirati'l-huffaz*. Beyrut: Dâru'l-kütübil-ilmîyye, 1419/1998.
- Zehrânî, Muvaffak b. Abdullah b. Abdülkâdir. *İlmü ricâli'l-hadîs* Riyad: Dâru'l-Hicre, 1413/1992.
- Zemaşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmidi't-Tenzîl*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmîyye, ts.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Bahâdır. *en-Nüket alâ Mukaddimeti İbni's-Salâh* nşr. Zeynüddîn b. Muhammed b. Ebû Bekîr el-Fâhirî. Riyad: Edvâu's-Selef, 1419/1998.
- Zerkeşî, Bedruddîn. *el-İcâbe li irâdi mâ'stedrekethu 'Âişe 'alâ's-sahâbe (Hz. Âişe'nin Sahâbeye Yönelttiği Eleştiriler)*. çev. Bünyamin Erul. Ankara: Otto Yayınları, 2017.

ÖZGEÇMİŞ

Ad Soyad: Sultan YILMAZ	
Eğitim Bilgileri	
Lisans	
Üniversite	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Fakülte	İlahiyat Fakültesi
Bölümü	İlahiyat
Yüksek Lisans	
Üniversite	
Enstitü Adı	
Ana Bilim Dalı	
Programı	
Makale ve Bildiriler (Varsa)	
1.	
2.	